

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Ольга Коваленко

Інтернет-
підтримка

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

4 КЛАС

ЧАСТИНА 1
з аудіосупроводом

А. І. Куїнджі. *Степ. Нива* (1875)

Де найкраще місце на землі

Де зелені хмари яворів
Заступили неба синій став,
На стежині сонце я зустрів,
Привітав його і запитав:
— Всі народи бачиш ти з висот,
Всі долини і гірські шпилі!
Де найкращий на землі народ?
Де найкраще місце на землі?
Сонце посміхнулося здаля:
— Правда, все я бачу з висоти,
Всі народи рівні, а земля
Там найкраща, де вродився ти.

Виростай, дитино, й пам'ятай —
Батьківщина — то найкращий край!

Дмитро Павличко

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос — більш нічого.
А серце б'ється — ожива,
Як їх почує!

Тарас Шевченко

Я люблю чарівну мелодію української народної
пісні, хвилюючу красу української музики, пре-
красну українську мову, чудову народну говірку.

Максим Горький

Ой яка чудова українська мова!

Олександр Підсуха

Мова — це душа народу.

Василь Сухомлинський

Як нема без зірок небозводу,
Як блакиті без сонця нема,
Так і мови нема без народу,
І народу без мови нема.

Володимир Забаштанський

Розвивається і квітне запашним цвітом яблуне-
вим українська мова — коштовний скарб нашого
народу.

Павло Тичина

Ольга Коваленко

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

Підручник для 4 класу
з навчанням російською мовою
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах, з аудіосупроводом)

Частина 1, з аудіосупроводом

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2021

УДК 811.161.2:37.016(075.2)
К56

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 16.01.2021 № 53)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник створено відповідно до Типової освітньої програми
закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою

Аудіосупровід до підручника розміщено на сайті: <https://lib.imzo.gov.ua>

Ілюстрації Михайла Курдюмова і Володимира Хорошенка

Коваленко О. М.

К56 Українська мова та читання: підруч. для 4 кл.
з навчанням російською мовою закл. загал. серед.
освіти (у 2-х частинах, з аудіосупроводом) : Ч. 1.,
з аудіосупроводом / О. М. Коваленко. — Харків :
Вид-во «Ранок», 2021. — 176 с. : іл.

ISBN 978-617-09-6896-8

УДК 811.161.2:37.016(075.2)

ISBN 978-617-09-6936-1
ISBN 978-617-09-6896-8 (Ч. 1)

© Коваленко О. М., 2021
© Курдюмов М. Л., Хорошенко В. Д.,
ілюстрації, 2021
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2021

Любі хлопчики й дівчатка!

Ви вже навчаєтеся в четвертому класі! Це означає, що ви зробили ще один крок на складному шляху здобуття знань. І вам уже добре відомо, що важливим засобом отримання знань є мова. Саме вона дозволяє людям розуміти одне одного, навчати, виховувати. Тому кожна освічена людина, яка прагне того, щоб її поважали інші, має бездоганно володіти державною мовою, мовою країни, в якій вона народилася і живе.

Вивчення мови вимагає багато часу і значних зусиль. Без помічників тут не обійтися. Нам дуже хотілося б, щоб вашим другом і надійним путівником на шляху до засвоєння мови став цей підручник. Виявляйте наполегливість, і він навчить вас спостерігати, аналізувати, робити висновки.

Орієнтуватися в нашому підручнику вам допоможуть умовні позначки:

— початок уроку;

— домашнє завдання;

вчора

— слова, вимову і правопис яких слід запам'ятати;

— посилання на електронний освітній ресурс.

Інформація з позначкою *Пам'ятай!* вимагає обов'язкового запам'ятовування, а з позначкою *Зверни увагу!* стане вам у пригоді під час виконання вправ.

Мовна скарбничка дозволить вам збагатити словниковий запас.

Бажаємо успіхів!

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 3 КЛАСІ

§ 1. Мова. Мовлення. Звуки і букви

1

1. Пригадай український алфавіт.

Український алфавіт

Аа Бб Вв Гг Іг Дд Ее Єе Жж
Зз Ии Іі Її Йй Кк Лл Мм Нн
Оо Пп Рр Сс Тт Уу Фф Хх Цц
Чч Шш Щщ Ъ Юю Яя

2. Випиши з алфавіту букви з такими порядковими номерами: 4, 5, 8, 11, 12, 13, 30. Які з виписаних букв завжди позначають два звуки?
3. Запиши подані слова в алфавітному порядку.
Україна, дитина, **заєць**, вогнище, Київ, неділя, їжак, Батьківщина, горизонт, черевики, гудзик.
4. Склади звукову модель виділеного слова.
5. Добери синоніми до слова *алфавіт*.

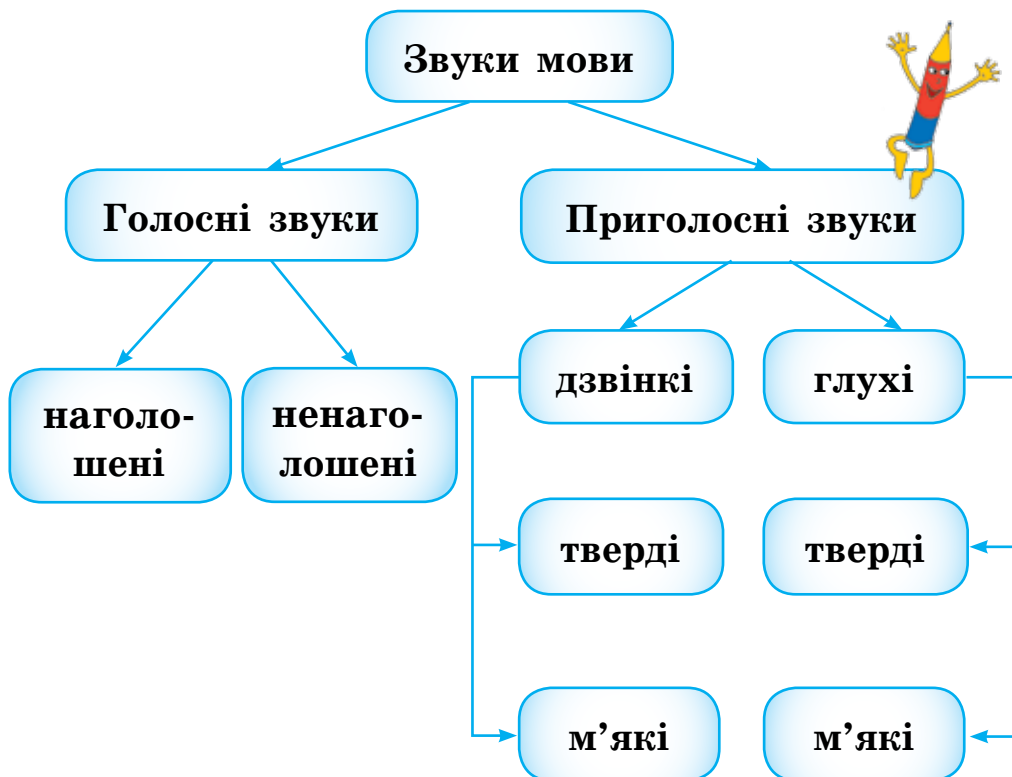
Мовна скарбничка

Алфавіт — грецьке слово, утворене від назв двох перших букв грецького алфавіту — «альфа» і «віта».

Азбука — давнослов'янське слово. «Аз» і «буки» — назви перших букв кирилиці.

Абетка — українське слово, утворене від сучасних назв двох перших букв «а» і «бе».

- 2 1. Розглянь схему. Розкажи, що ти знаєш про звуки мови.

2. Прочитай. Спиши. Підкресли букви, що позначають голосні звуки.

Біліє на хвилях лілє́я,
Біліє-леліє, але я
Не стану чіпати лілеї,
Лише надивлюся на неї.

Григорій Храпач

3. Знайди у вірші слова, в яких звуків більше, ніж букв.

Мовна скарбничка

Лілє́я — лілія.
Во́дяні лілії — латаття.

3

1. Прочитай. Правильно вимовляй слова зі звуком [ч].

Пам'ятай!

В українській мові лише перед [і] вимовляється пом'якшений звук [ч']. В інших випадках звук [ч] завжди твердий.

Чай

Чай буває різний: зелений, чорний, червоний. Зелений чай **краще** пити ввечері. Він швидко заспокоїть і забезпечить повноцінний відпочинок уночі. А чашка червоного чи чорного чаю буде доречною вранці, коли треба збадьоритися.

(З журналу)

**ввечері
уночі
вранці**

2. Спиши. Підкресли слова з твердим звуком [ч] однією рисою, з пом'якшеним — двома.
3. Зроби звуковий аналіз виділеного слова.

4

Знайди на початку підручника висловлювання про мову (див. форзац). Запиши два з них, які тобі найбільше сподобалися. В одному з висловлювань підкресли букви, які позначають голосні звуки.

5

1. Прочитай. Пригадай, як вимовляються дзвінки приголосні звуки в українській мові.

Вимова дзвінких приголосних звуків

Пам'ятай, що наша мова
Милозвучна і дзвінка;
Не оглушуй звука в слові,
Як потреби в тім нема.

Ось, наприклад, слово *гриб*
Вимовляйте чітко, дзвінко,
Звука **б** не оглушіть,
Бо велика це помилка.

Варто в слові цім звучнім
Звук останній оглушити —
Грипом — ох яким страшним! —
Можна раптом захворіти.

Ще для прикладу візьмем
Пречудове слово *казка*.
Звук середній без проблем
Дзвінко вимовте, будь ласка.

Звука **з** не оглушіть:
Ми читаєм тільки *казку*!
Варто з на **с** змінить —
І в руках тримаєм *каску*.

Стали в ряд слова такі —
Треба їх запам'ятати,—
Звуки у яких дзвінкі
Можна глухо вимовляти.

Кігті, нігті, вогко, легко,
Дьогтю, вогкий і легкий —
Буква **г** в словах оцих
Позначає звук глухий.

Інші звуки всі дзвінкі
Не оглушуйте ніколи,
Вимовляйте їх завжди
Дзвінко — за законом мови!

Леся Лужецька

2. Випиши з вірша слова, в яких буква **г** позначає глухий звук.

6

1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

В темний вечір зим холодних,
В парту кинувши кни..ки,
Ми збирались коло гру..ки
Слухать нянині ка..ки.

Яків Щоголів

Мовна скарбничка

Гру́бка — піч.

2. Підкресли букви, що позначають дзвінкі приголосні звуки.

7

1. Прочитай. Пригадай, які звуки в поданих словах позначають виділені букви.

борот^ьба прось^ьба молот^ьба вокзал

2. До поданих слів добери перевірні. Запиши їх парами. До якого слова не можна дібрати перевірне?

8

1. Прочитай. Випиши з вірша слова зі звуками [дз], [дж]. Зроби звуко-буквений аналіз одного з них.

Джмелі спросоння —
буц! — лобами!
Попадали, ревуть в траві.
І задзвонили над джмелями
Дзвінкі дзвіночки лісові.

Микола Вінграновський

2. Виділене слово поділи для переносу.

9

Прочитай слова у стовпчиках. Утвори словосполучення. Запиши, вставляючи пропущені букви.

приво..зальна
ле..кий
гострі
во..ка
мамина

про..ьба
вітерець
скатертина
площа
кі..ті

10

1. Прочитай. Добери заголовок. Спиши.

На узліссі чорніють купки землі. Деякі зовсім свіжі. Їх насипав кріт: зайву землю з потайних ходів повигортав.

Майже все своє життя він проводить під землею, шукає черв'яків, личинок різних комах, а на поверхню виходить рідко.

Віктор Приходько

2. Знайди в тексті слова з подовженими приголосними звуками. Зроби їх звуко-буквений аналіз.
3. Наведи власні приклади слів із подовженими приголосними звуками.

11

1. Прочитай. Порівняй правопис слів у російській та українській мовах.

Російською:

грипп
сумма
аллея
пресса
бассейн

Українською:

грип
сума
алея
преса
басейн

2. Із слів, записаних українською мовою, склади малий тлумачний словничок:
 - а) розташуй слова в алфавітному порядку;
 - б) постав наголос;
 - в) до кожного слова додай тлумачення з довідки.

Довідка: друковані газети, журнали, які виходять із певною періодичністю; результат додавання величин; дорога, обсаджена з обох боків деревами або кущами; інфекційна хвороба; штучне водоймище з укріпленими стінами.

3. Назви відомі тобі види словників.

- 12** 1. Прочитай подані слова.

Чесний, обласний, серце, радісний, вісник,
проїзний, ненависний, учасник.

2. Склади малий українсько-російський словничок:

- а) розташуй слова в алфавітному порядку;
- б) постав наголос;
- в) біля кожного слова запиши його переклад російською мовою.

3. Порівняй написання слів в українській і російській мовах.

- 13** 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Сонце кинуло на землю перше промі..я.
Леген..кий вітерец.. приніс із полів запахи
трав і пол..вих квітів. Дес.. високо в небі залу-
нала пісня жайворонка.

У всіх був радісний настрій. Аркадій Іва-
нович без кашкета, підставивши сиве воло..я
сонцю, з **щасливим** виглядом спостерігав за
народже..ям майбутн..го ставка.

За Іваном Багмутом

2. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

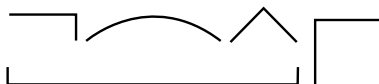
§ 2. Будова слова

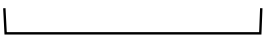
- 14** 1. Прочитай. Випиши з тексту спільнокореневі слова.

Вранці небо було чистим, безхмарним. Рап-
том з'явилась невеличка хмаринка. А за нею
наснула велика чорна хмара. Пішов дощ.

2. Розглянь схему. Визнач, якому з виписаних слів вона від-
повідає.

3. Пригадай порядок розбору слів за будовою.

 — закінчення, — основа,
 — корінь, — префікс, — суфікс.

15 1. Спиши. Розбери за будовою.

Розмова, лісок, пришкільний, вухо, перехід.

2. Які з поданих слів мають нульове закінчення?

16 1. Прочитай слова в рядках. Визнач серед них споріднені. Знайди в кожному рядку зайве слово. Доведи правильність своєї думки.

Роса, рости, рослина, паросток.

Вода, підводний, водити, водяний.

Побілити, біль, білесенький, білий.

Радість, радувати, порадити, раденький.

Річка, річний, річечка, річковий.

2. Із виділеними словами склади і запиши речення.

17 1. До поданих слів добери перевірні. Встав пропущені букви. Запиши за зразком.

Зразок. Весло́ — весла велікий — велич

з..рно

кл..новий

с..стра

в..шневий

з..мля

л..гкий

пл..че

гл..бокий

кн..жки

т..мніти

2. Поясни, які способи перевірки ненаголошених голосних у корені слова слід використовувати під час виконання вправи.

3. До виділених слів добери антоніми.

18 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Початок жовтня був на диво теплим. І трапиться ж таке: обмануті т..плом суниці посеред осені знову зацвіли. Серед з..лених л..сточків білили ніжні **квіточки**. А там, де галявину **сонечко** зігрівало біл..ше, можна було збирати ще один урожай.

Рідко таке трапляється. Скіл..ки сховався лісових ст..жинок, а суниці, що дозріли вос...ни, побачив уперше.

Віктор Приходько

2. Випиши з тексту виділені слова. Розбери їх за будовою. Назви суфікси, що надають словам зменшувально-пестливого значення.

19 1. Прочитай. Добери заголовок. Спиши.

Небо гуркотіло, ревло, клекотало, сліпуче **розверзало** свої нетрі. А з тих нетрів падала **безкінечна** водяна лавина, **розплющувалась** об

Мовна скарбничка

Не́трі — хащі.

асфальт, і вже на місці дороги неслася ціла річка, вся в піняві і рябо-тинні.

Та ось потроху почало **стихати**. Віддалилася громовиця, дощисько перейшов у дощ, дощ — у дощик, а там на пів обрію **здивовано** вигнула брову райдуга.

Євген Шморгун

2. Випиши з тексту спільнокореневі слова. Познач корінь.
3. Знайди в тексті слова-синоніми.
4. У виділених словах познач префікси. Поясни їх написання.

асфа́льт

- 20 Розглянь малюнок. Пригадай, перед якими буквами в українській мові пишеться префікс с. Запиши п'ять слів із цим префіксом.

- 21 Переклади й запиши словосполучення українською мовою.

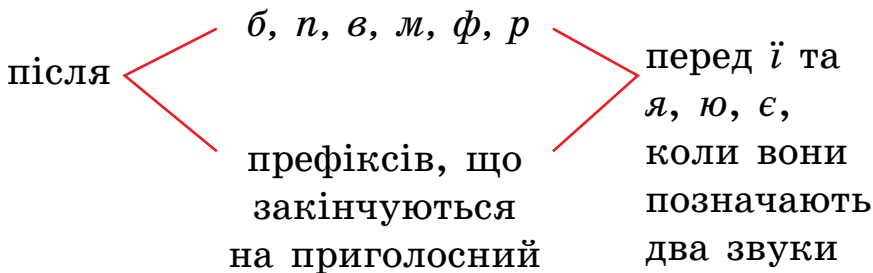
Сказать правду, сварить борщ, слить воду, срезать ветку, сформировать характер, сгребать сено, списать предложение.

- 22 1. Прочитай. Запиши подані слова у два стовпчики: в перший слова без префіксів, у другий із префіксами.

Під'їзд, п'ють, м'який, об'єднати, пір'їна, з'явитися, б'ється, з'юрбитися.

2. Підкресли букви, перед якими пишеться апостроф. Визнач, скільки звуків вони позначають. Пригадай правила вживання апострофа.

Апостроф пишеться

23

1. Спиши словосполучення, вставляючи, де треба, апостроф.

Дружна сім..я, св..ятковий вечір, служба зв..язку чисте подвір..я, важкий р..юкзак, цукрові бур..яки, несподівана бур..я, під..їхати до школи, з..ясувати завдання, яблучне п..юре, об..єднати сили, духм..яна м..ята.

2. Виділені слова поділи для переносу.
3. З одним зі словосполучень (на вибір) склади і запиши речення.

24

1. Прочитай. Добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені букви і, де треба, апостроф.

Ось і знову ро..цвів бузок на подвір..ї. Щоранку ..бігаються діти до духм..яного куща і ро..шукують п..ятипелюсткову квіточку. Де ж ..ховалося їхнє «щастячко»? Кожному кортить знайти ..го на квітучій бузковій гілочці. Та ось нарешті й довгождана п..ятірочка.

— Знайшов! Щастя знайшов! — дзвінко вигукує Дем..ярко.

І світяться радістю обли..я хлоп..ят.

Для щастя іноді так небагато треба.

За Євгеном Шморгуном

2. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

25

1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Осі..ні дощі хлюпотять з ранку до вечора. Без кінця клюють чорну, ро..моклу землю. На лісових ст..жинах стоїть вода, з..мля не може біл..ше її вбирати. Крони і стовбури д..рев мокрі до самісін..кого корі..я.

Одноманітно шумить ліс в осі..ю негоду.
І той шум виповзає на узлі..я, а далі тече на
бе..межні поля, сірі і затуманені.

За Василем Грінчаком

2. Підкресли в тексті прийменники (рос. — предлоги). Розкажи, що ти знаєш про цю частину мови.

- 26** 1. Прочитай. Спиши, розкриваючи дужки.

Зима (без)снігу, (без)сніжна зима, (по)бігли
(по)полю, (за)зирнув (за)шафу, (від)плив (від)
берега, (з)рушити (з)місця, (від)чути (по)дих,
(про)читати (про)письменника.

2. Підкресли прийменники. Познач у словах префікси.

- 27** 1. Прочитай.

Відома українська письменниця Наталя
Забіла народилась у Петербурзі в сім'ї служ-
бовця. Писати вірші, казки та оповідання
почала ще в ранньому дитинстві. У чотири
роки вона вже склала свій перший вірш.

2. Знайди в тексті прийменники. Пригадай правила вживання
прийменників у, в.

- 28** 1. Прочитай, добираючи з дужок потрібний прийменник.
Спиши, вставляючи прийменники і пропущені букви.

Над оз..ром стояли верби, старі, дуплисті.
(У, В) деяких стовбури були ро..чахнуті, і вся
середина вигоріла. Але молоде пагі..я пнулося
з кори і кущем ро..росталося (у, в) різні боки.
То, кажуть, (у, в) грозу грім ударяє (у, в) вер-
би і блискавка спалює стовбури. Дуже небе..-
печно ховатися серед лугу під вербами.

Василь Грінчак

2. Виділене слово поділи для переносу.

29

1. Прочитай. Спиши, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви.

Вечір

(З,С)котилося сонце
з в..сокого неба,
за ден.. утомилось —
(з,с)почить ..му треба.
І вітрові в полі
гуляти несила:
(з,с)горнув свої віл..ні,
ш..рокії крила.
(З,С)т..мніло й (з,с)робилось
так тихо надворі.
На небі зоріють,
мов іскорки, зорі.

Михайло Коцюбинський

2. Знайди в тексті прийменник *в*. Поясни його вживання.
3. Підкресли слова, вжиті в переносному значенні.

30

1. Прочитай. Розіграй діалог.

Бусол

— Бусле, бусле, глянь на себе:
Лиш одна нога у тебе!
Що ти, бусле, наробив —
Другу ніжку загубив!

— Ні, обидві ноги в мене.
Та роса така студена,—
На одній стою в траві,
Щоб не мерзли зразу дві.

Єжи Єсіновський

2. Добери синоніми до слова *бусол*.

3. Знайди в першій частині вірша споріднені слова. Випиши їх. Познач корінь. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.
4. Наведи власні приклади слів із чергуванням голосних і приголосних звуків у коренях.

Чергування звуків у коренях слів

Чергування голосних звуків

[o] — [i]

[e] — [i]

Чергування приголосних звуків

[г] — [з] — [ж]

[к] — [ц] — [ч]

[х] — [с] — [ш]

31 1. Прочитай. Добери заголовок. Спиши.

У давні часи, коли ще не було мила, римляни вмивалися з піском. Цей дуже дрібний пісок спеціально завозили з берегів Нілу. А єгиптянам милом слугувала паста з **бджолиного** **воску**, котру змішували з водою. Згодом

римляни для вмивання почали застосовувати попiл та соду, ще пiзнiше навчилися виготовляти мило з тваринного жиру та попелу.

(З журналу)

2. Знайди й пiдкресли в тексті слова, в коренях яких вiдбувається чергування голосних звукiв.
3. Випиши видiленi слова. Змiни їх форму або добери до них спiльнокореневi так, щоб у коренях вiдбулося чергування голосних звукiв.

32

Прочитай поданi слова. Змiни їх форму або добери до них спiльнокореневi так, щоб у коренях вiдбулося чергування приголосних звукiв.

Горошина, рученька, дружний, вухо, на бiрeзi, козацький, молоко, дорoга.

33

1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущенi букви.

Ходить в..ресен.. **борами**
й ро..мовляє з **яворами**.
Листя кидає в кр..ниці,
наче вист..глі зірницi.
Ходить в..ресен.. ст..пами
в добрiй дружбi з орачами.
Вiтерцем їх обвiває
та тумани ро..ганяє.

Дмитро Мегелик

2. Випиши з тексту видiленi слова.
Змiни їх форми так, щоб у коренях вiдбулося чергування голосних звукiв.
3. Знайди й пiдкресли в тексті слова, правопис яких слiд перевiряти за словником. Запиши з пам'ятi п'ять словникових слiв.

Перевiр себе. Скористайся електронним освiтнiм ресурсом.

ТЕКСТ

§ 3. Тема, мета, заголовок. Роль слів у побудові тексту

34 1. Прочитай. Перекажи.

Зірвав вітер листок з осики. Листок востаннє покружляв у повітрі і впав у калюжу. Придивився я до листочка, бачу — на ньому муравлик сидить. Завмер бідолаха з переляку після такого польоту.

Та ось трохи очуняв, став бігати на листочку. Підбіжить до краю, нахилить голівку, поведе вусиками, помагає лапками — вода! — і назад. До іншого краю примчить — знову вода.

А вітер носить листок по калюжі. Наче на плоту по бурхливому морю, плаває по ній муравлик. Раптом листок зіткнувся з іншим пожовклим листком. Зрадів муравлик, хутенько переповз на нього. А це такий же плавучий острів, як і його.

Коли бачу: прибило-таки листок з муравликом до гілки, яка одним кінцем лежала на землі. Помацав її муравлик лапками, немов хотів перевірити, чи витримає, і обережно поповз по ній. А коли вискочив на берег, навіть не озирнувся, так хутко побіг до своїх. Тепер йому буде про що розповісти друзям. Бо ж не кожній мурасі доводиться плавати у морі на плоті, чи то пак, у калюжі на листочку.

За Олегом Буценом

2. Пригадай, що ти знаєш про текст.

Текст — це група речень, зв'язаних між собою за змістом.

Тема — це те, про що йдеться в тексті.

Заголовок

Головна думка (мета) — це головне, про що хотів сказати автор.

3. Визнач тему і головну думку поданого тексту. Добери заголовок. Поміркуй, що розкриває дібраний тобою заголовок: тему чи головну думку тексту.
4. Спиши перший абзац тексту. Підкресли слова, якими автор називає мурашку.

35 1. Прочитай. Визнач тему і мету тексту. Добери заголовок.

Якось я сидів на балконі, знічев'я спостерігав, що робиться у дворі.

Бачу, **стара ворона** знайшла на землі **хлібну шкоринку**. Ключнула її раз, вдруге. Суха, не вдзьобнеш. Думаю, полетить собі пташка. Аж ні, схопила вона свою знахідку і подалася до воріт, де після дощу саме була калюжа. Кинула винахідниця шкоринку у воду, разів зо три перевернула, щоб таки намокла. Тоді, дово-

Мовна скарбничка

Знічів'я — з нічого роботи.

лена, спритно вхопила мокру здобич дзьобом і заходила ласувати. Оце так розумниця!

За Дмитром Прилюком

2. Випиши з тексту в два стовпчики слова, які дозволяють уникнути повторення виділених словосполучень.

1. Прочитай, доповнюючи текст словами з довідки. Визнач його тему й мету. Добери заголовок. Запиши текст.

Якось мій тато йшов лісом і побачив, як здоровенний лис женеться за козенятком. (Хто?) ... зовсім знесиліла. Ще стрибок — і скоїться лихо. Батько вистрілив угору, щоб налякати переслідувача. Лис утік. А (хто?) ... від несподіванки неначе залякло на місці. Тато взяв (кого?) ... на руки і приніс додому.

Доглядала (кого?) ... вся родина. (Хто?) ... швидко здружився з людьми. Назвали (кого?) ... Довгоніжкою. (За Іваном Шпиталем) Слова для довідки: його, козенятко, маленький знайда, бідолашна тваринка, козлика.

2. Поміркуй, яку роль відіграють у тексті вставлені слова.

Зверни увагу!

Вставлені тобою слова дають можливість уникнути повторення того самого слова, а також допомагають зв'язати речення в тексті.

1. Прочитай. Виправ помилки, пов'язані з багаторазовим повторенням того самого слова. Добери заголовок. Запиши відредагований текст.

Біля в'їзду в село стоїть могутній дуб. Багато бачив на своєму віку цей дуб. **Коріння** дуба глибоко ввійшло в землю. Широкі листки дуба про щось гомонять між собою. Часто під дубом сидять люди, відпочиваючи в тіні його зеленої шапки.

2. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

§ 4. Поділ тексту на частини. План. Будова тексту

38

1. Прочитай. Визнач тему і мету тексту.

Рости, кленочку!

З кленового гаю прилетіла на вітрильці насінина. Край городу впала. Сховалася під бадилину і до весни пролежала.

Пригріло сонце, задзюркотіли струмки. Схотілося насінинці дзвінкої водиці напитися, на сонце поглянути. Пустила вона росточки. Один — до землі, другий — до сонця.

Біг якимсь хлопчик городом. Дивиться — кленочок. Такий кумедний, ледь від землі видно, всього два листочки. Біля нього кури порпаються, їжу вишукують. «Ще зламають кленочка!» — подумав хлопчик.

Майнув у лозняк, нарізав пруття. Обгородив деревце тинком. Рости, кленочку, міцний та високий!

Василь Чухліб

Словничок: вітрильце — (рос.) небольшой парус
бади́лина — (рос.) стебель растения

2. Скільки абзаців у цьому тексті? Визнач, про що розповідається в кожному з них.
3. Склади і запиши план тексту.
Пригадай з уроків російської мови вимоги до складання плану (у разі потреби звернись до с. 23).
— Що має відбиватися в плані?
— Які речення слід використовувати?
4. Перекажи текст за складеним планом.

Вимоги до складання плану

1. У плані має відбиватися:
 - а) тема і головна думка тексту;
 - б) те головне, про що говориться в кожній частині.
2. При складанні плану слід використовувати речення одного виду: або розповідні, або питальні, або окличні.

39 1. Прочитай текст.

Живі ліхтарики

У лісовому озері водилися великі карасі. Засидівся я з вудочкою допізна і вирішив заночувати, щоб дочекатися ранкового кльову. Обіперся я об стовбур осики і ледь не задрімав. Але що це? З темряви прямо переді мною світилося двоє очей. Якийсь звір втупився в мене і не змигне. Трохи далі, під кущем, ще один хижак причаївся. Гупнув я дрючком по дереву, але звірі, що спостерігали за мною, ні гу-гу! Підійшов я ближче і ледь не розреготався. У траві засвітили свої ліхтарики жучки-світлячки. Повзають по стеблах і не гаснуть.

Віктор Приходько

2. Поміркуй, який із поданих нижче планів відповідає цьому тексту. Які види речень використано в першому плані? А в другому?

План № 1

1. Дочекаюсь кльову!
2. Хижаки довкола!
3. Та це ж світлячки!

План № 2

1. Чому б не дочекатися кльову?
 2. Чиї це очі?
 3. Що мене розсмішило?
 3. За одним із поданих планів поділи текст на частини і запиши його. Кожну частину починай писати з абзацу.
 4. Склади і запиши власний план до цього тексту, використовуючи розповідні речення.
 5. Перекажи текст за планом. Під час переказу за допомогою інтонації передавай різні почуття, пережиті автором.
- 40** 1. Прочитай зачин і кінцівку тексту. За поданим малюнкомклади його основну частину.

Зачин. Яюсь вирішив я сопілку зробити. Розшукав на узліссі кущ бузини і підійшов до нього. Хотів гілку для сопілки зрізати.

Та раптом...

Основна частина.

Кінцівка. Так пташка й відвела мене від свого гніздечка. Не став я її даремно тривожити. В іншому місці знайшов гілку для сопілки.

2. Добери заголовок. Перекажи складений текст.

41

1. Прочитай. Поміркуй, чи дотримана послідовність дій в тексті. Розташуй частини так, щоб вийшов зв'язний текст. Добери заголовок. Запиши утворений текст.

Але дуб не загинув. Через рік зазеленіли молоді пагони, де обгоріли гілки. Укрився старий дуб кучерявим листям. А верхівка була суха.

Налетіла гроза. Вдарила вогняна стріла в стовбур дуба. Затремтіли гілки. Загорілось верховіття. Лив дощ, а дуб горів — аж палахкотів. Обгоріла його верхівка.

Летіли з теплого краю лелеки. Бачать — сухе верховіття. Сіли на нього й змостили там гніздо. **Зрадів** старий дуб. Тепер він не самотній.

За Василем Сухомлинським

2. Усно склади план записаного тексту.
3. Визнач, у якому значенні (прямому чи переносному) вжито виділене слово.

§ 5. Типи текстів

42

1. Прочитай. Визнач тему і головну думку тексту. Добери заголовок.

У гарячих пісках Кос-Аралу росте великий зелений сад. А першим деревом у ньому була верба. Її посадив великий український поет Тарас Григорович Шевченко.

Коли везли Тараса Шевченка в заслання, підібрав він гілочку верби. З нею за пазухою переплив човном Каспійське море і увіткнув її на городі форту. Голим і порожнім було тоді подвір'я, а навколо самі піски.

Та вирросло з тої гілочки велике дерево.
І назвали його вербою Тараса.

За Оксаною Іваненко

2. Склади і запиши план тексту. Перекажи текст за планом.
3. Визнач тип тексту. Пригадай, які ще типи текстів ти знаєш.

- 43** 1. Прочитай. Знайди в тексті опис і випиши його.

За лозняком я спустився в невелику балку і від несподіванки зупинився. Над пожухлою травою пурхали барвисті птахи. Груді в них рожеві. Крила з чорно-білими смужками. А на голові красується, горить у сонячних променях оранжевий чубчик. Це були одуди.

Віктор Приходько

2. Розглянь схему і знайди в тексті-описі його частини.

1. Прочитай. Визнач тип тексту.

Які великі чепуруни наші коти! Тільки й знають, що вмиваються. Вилизують себе і вранці, і після обіду, і ввечері. Здається, що вони жити без цього не можуть.

А відбувається це тому, що коти постійно злизують із себе не стільки бруд, скільки власний запах. Для них це дуже важливо. Адже всі коти за своєю природою — мисливці. Вони полюють із засідки, чатуючи на здобич. А запах заважає мисливцю.

Ось чому коти так часто вмиваються.

2. Розглянь схему і знайди в тексті його частини.

3. Добери заголовок. Спиши перші дві частини тексту. Користуючись схемою, доведи, що записаний тобою текст є текстом-міркуванням.

Зверни увагу!

Текст-міркування буває повним і неповним. У повному міркуванні розрізняють три частини, а неповне міркування складається з двох частин.

Коли б я був чарівником
Коли б я був чарівником,
Що може все на світі,
Я так вчинив би,
Щоб скоріш
Дорослішали діти.
І так зробив би, щоб я був
Високим — аж під стелю...
Я б розтопив усі сніги
І напоїв пустелі.
Я б залюбки перетворив
Всі бур'яни на лузі
У сад, щоб яблука росли,
Щоб їв і я, і друзі.

Коли б я був чарівником,
Раділи б всі навколо,
І виріс би високий ліс,
Де степ був голий-голий.
В моєму б лісі не чіпав
Вовк — зайця, лис — куріпку.
Я б так зробив, щоб хижак
Всі їли моркву й ріпку.
Коли б я був чарівником,
Росли б зимою квіти,
І не було б ніколи війн,
І був би мир у світі.

Володимир Кухалашвілі

2. Які думки-мрії автора тобі найбільше сподобалися?
3. Склади й запиши власну розповідь на тему «Коли б я був чарівником».

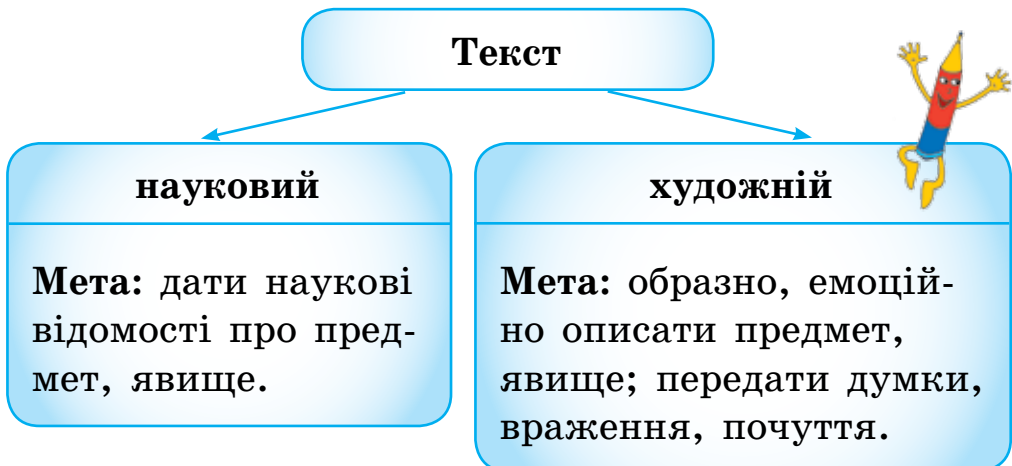

46 1. Прочитай подані тексти.

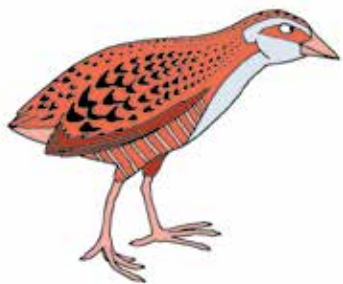
1. Кульбаба — багаторічна трав'яниста рослина з довгим гіллястим коренем. Має безлисті й порожнисті стебла. Численні листки ростуть від кореня. Квітки яскраво-жовті. Цвіте з квітня до серпня. Росте кульбаба в лісах, парках, поблизу доріг. Поширена по всій Україні.

2. На леваді розквітла кульбабка. Це наче маленьке диво. Вранці розтуляє вона своє жовтеньке вічко і вітається із сонечком. Та вона й сама як сонечко, що сховалося серед зелених вирізьблених листочків.

2. Визнач тему й мету кожного з текстів.
3. Пригадай з уроків російської мови, що ти знаєш про художній і науковий тексти.
4. Розглянь подану нижче схему і зроби висновок: який із поданих текстів є художнім, а який — науковим.

5. Спиши художній текст. Підкресли слова, за допомогою яких автор передає своє ставлення до кульбаби.

Деркач

Деркач — невеликий птах. Має рудувато-бурувате непомітне забарвлення — під суху траву або листя. Деркач погано і дуже неохоче літає, але добре бігає. Пересувається він швидко й обережно.

Деркач гніздиться по сирих трав'янистих луках на всій території України.

Живиться комахами, слимаками. Це дуже корисний птах. Його треба охороняти.

2. Поміркуй, які запитання можна поставити до кожної частини тексту. Запиши їх у вигляді плану.
3. Попрацюйте в парах. На основі тексту і складених запитань до нього розіграйте діалог: «Моє запитання — твоя відповідь».

лисичка-сестричка
мордочка тоненька
вушка гостренькі
хвостик довгенький
кожушок тепленький
шерсть пухнаста,
золотиста
на шиї біленький
комірець
ходить тихенько
дивиться лукаво

хижа тварина
довжина тіла дорівнює
60–80 сантиметрам
гостра морда
короткі ноги
пухнастий хвіст
хутро рудувате,
з жовтим відтінком
живиться гризунами,
птахами, ягодами
і різноманітним
насінням

2. Поміркуй, який текст (науковий чи художній) ти можеш скласти за допомогою слів першого стовпчика. А другого?

сантимéтр

3. Склади і запиши (на вибір) науковий або художній текст про лисицю.

- 49** 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

С..годні в лісі справжній жовтневий л..стопад. Клени обс..паються від найменшого под..ху вітерця. Гаснуть осі..і вогневі барви. Деякі л..сточки, засихаючи, скручуються в дудочку. А коли об..режно ро..горнути такий л..сточок, всередині в н..му тремтить кришталева росинка.

Як же поріділи д..рева! Наче довго хтось брів по коліна в опалому листі, в золотому шумі, прийшов і навстіж ро..чинив у лісі тисячу синіх віконец.. . (Олесь Донченко)

2. Визнач, який це текст: науковий чи художній. Доведи свою думку.
3. Виділені слова розбери за будовою.

- 50** 1. Прочитай. Знайди в тексті та випиши інструкцію.

Сьогодні багато хто, щоб не нищити лісів, відмовляється ставити у своїй оселі живу новорічну ялинку. Тим часом, можна виплекати це чарівне деревце самому.

Пізньої осені чи взимку візьми насіння із шишки і збережи його в скляній баночці до весни. У квітні висій його в пухкий ґрунт. Зверху парничок притруси нетовстим шаром моху чи соломи. Час від часу не забувай поливати.

От під Новий рік і виросте маленька ялиночка.

(З журналу)

2. Добери і запиши заголовок до тексту інструкції.
3. Склади інструкцію з вирощування зеленої цибулі у склянці з водою.

- 51** 1. Прочитай тексти. Визнач, де запрошення, а де — оголошення.

I

Шановні мами і тата, бабусі та дідусі!

Запрошуємо вас на свято Врожаю!

Свято відбудеться 25 жовтня о 13 годині
в актовій залі школи.

Учні й учениці 4-А класу.

II

25 жовтня о 13 годині в актовій залі школи
відбудеться свято Врожаю. Запрошуємо учнів,
вчителів, батьків.

Учні й учениці 4-А класу.

2. Спиши оголошення.
3. За поданим зразкомклади і напиши для когось зі своїх
близьких запрошення на свято Осені.

- 52** 1. Прочитай зразок привітання.

Люба Даринко!

Щиро вітаю тебе з днем народження! Бажаю
міцного здоров'я, щастя й успіхів у навчанні.

17.10.15

Твоя подруга Надійка.

2. За поданим зразком напиши привітання з днем народження бабусі або дідусеві, мамі або татові.
3. Складений текст привітання надішли їм смс-повідомленням.

53

Склади і запиши привітання своїй учительці з її професійним святом — Днем учителя.

Пам'ятай!

Щоб підкреслити повагу та шанобливе ставлення до людини, у тексті привітання слова *Вас, Вам* слід писати з великої літери.

Запитання і завдання для повторення

1. Що таке текст?
2. Як дібрати заголовок до тексту?
3. Що таке тема і мета тексту?
4. Розкажи, що ти знаєш про будову тексту.
5. Відповідно до яких вимог складається план тексту?
6. Які є типи текстів? Що ти знаєш про кожний із них?
7. Чим науковий текст відрізняється від художнього?
8. Прочитай. Визнач тип поданого тексту.

Ведмідь полюбляє ловити рибу. Він може довго сидіти у річці і чекати. Ось пливе великий лосось. Ведмідь уміє спритно схопити рибу лапою і викинути на берег.

- а) текст-опис;
- б) текст-розповідь;
- в) текст-міркування.

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом.

РЕЧЕННЯ

§ 6. Речення. Види речень. Головні та другорядні члени речення

- 54** 1. Розглянь схему. Пригадай, що ти знаєш про речення. Розкажи.

Речення виражає
закінчену думку.

Розрізняють такі речення:

за метою висловлювання

розповідні
(повествовательные)
питальні (вопросительные)
спонукальні
(побудительные)

за інтонацією

окличні
(восклицательные)
неокличні (невосклицательные)

. ? !

2. Наведи власні приклади речень, різних за метою висловлювання та інтонацією.

- 55** Прочитай текст. Визнач, скільки в ньому речень. Які вони за метою висловлювання? Спиши, розставляючи розділові знаки.

Піднялися в небо журавлі Чому вони так
довго кружляють над нашим селом Птахи
прощаються з рідною землею Ось вони зроби-
ли останнє коло і сховалися за хмарами
Повертайтеся швидше додому

56

1. Прочитай. Спиши. Знайди в тексті спонукальне речення. Поясни розділові знаки, вжиті в ньому.

Лелеченьку! Лелеченьку!
Не відлітай, лелеко!
Бо холодно, лелеченьку,
На тій землі далекій.

Іван Складаний

2. Пригадай, що ти знаєш про звертання. Знайди в тексті звертання і підкресли їх.

57

1. Прочитай. Зі слів першого і другого стовпчиків склади й запиши речення.

дощ

небо

сонце

пташки

посвітлішало

заспівали

перестав

визирнуло

2. Пригадай, що ти знаєш про граматичну основу речення. Що таке підмет? Що таке присудок?

Граматична основа речення

підмет
(подлежащее)

присудок
(сказуемое)

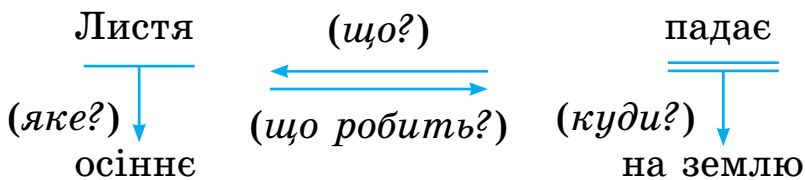
3. Усно пошир записані речення другорядними членами.

58

1. Прочитай речення.

Осіннє листя падає на землю. Розмовляють з вітром високі тополі. Вранці пожовкла трава вмивається росою.

2. Розглянь схему першого речення. Пригадай, як установлюється зв'язок слів у реченні.

3. Установи зв'язок між словами другого і третього речень. Склади схеми. Накресли їх за зразком першого речення.

59

1. Прочитай. Добери заголовок. Спиши, розставляючи розділові знаки.

Скрізь на землі хазяйнує жовтень
Убрав золотом сади і струшує додолу жовте листячко

Навіщо ж ти жовтню розбираєш дерева
Залиш їм це вбрання Воно ж таке гарне

Та не слухає жовтень нікого Робить своє діло
І коли тільки він спочиває

За Юрієм Старостенком

2. У першому реченні підкресли граматичну основу.

§ 7. Зв'язок слів у реченні. Словосполучення

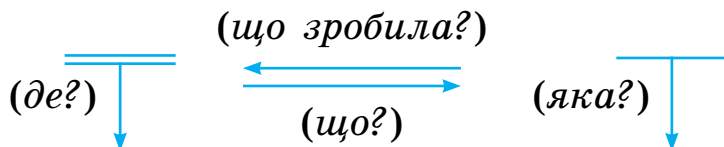
60

1. Прочитай. Спиши.

Осінній вітер жене птахів у вирій.

У лісі виросла білокура берізка.

2. Визнач, яке речення відповідає поданій нижче схемі. Підкресли в ньому підмет і присудок.

3. За допомогою запитань установи зв'язок між словами першого речення.

Зверни увагу!

В українській мові, як і в російській, головні члени речення, поєднуючись з другорядними, утворюють словосполучення.

У словосполученні є головне і залежне слово. Від головного до залежного слова можна поставити питання. Наприклад:

яке?
↓ ×
осінніє листя

куди?
× ↓
полетіли у вирій

4. Визнач кількість словосполучень у кожному реченні.

- 61** 1. Прочитай. У кожному словосполученні визнач головне і залежне слова.

Вірний друг, вийшли на галявину, живе в дуплі, весело стрибає, повернулися вранці, яскраве сонечко, злетів із гілки.

2. Постав питання від головного до залежного слова. Запиши за зразком.

Зразок. *яка?*
↓ ×
Весела дівчина

3. З одним словосполученням (на вибір) склади і запиши речення.

- 62** 1. Прочитай текст, вставляючи за змістом і запитаннями пропущені слова. У разі потреби скористайся словами для довідки. Добери заголовок. Запиши текст.

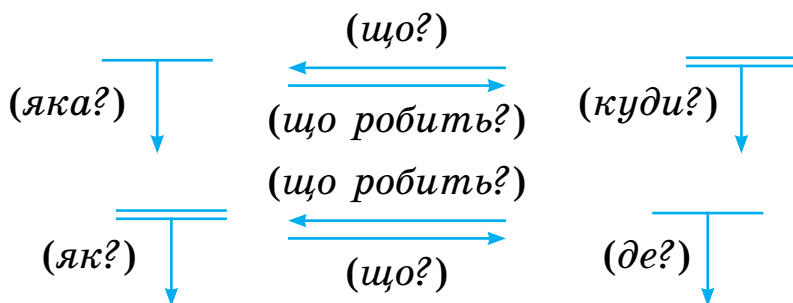
коли?
↓ ×
... пішли діти до лісу. Тихенько повіває
який? *як?*
↓ × ↓ ×
... вітерець. ... виблискує осіннє сонце. Діти

$\begin{array}{c} \text{куди?} \\ \times \quad \downarrow \end{array}$
 $\begin{array}{c} \text{під чим?} \\ \times \quad \downarrow \end{array}$
 вийшли А там ... ховаються опеньки. На-
 $\begin{array}{c} \text{чого?} \\ \times \quad \downarrow \end{array}$
 $\begin{array}{c} \text{куди?} \\ \times \quad \downarrow \end{array}$
 збирали діти повні кошики ... і повернулися

Слова для довідки: яскраво, свіжий, гри-
бів, вранці, під листям, на галявину, додому.

- У перших трьох реченнях знайди і підкресли підмет і присудок.

63 Склади і запиши речення за поданими нижче схемами:

64 1. Прочитай. Пошир наведені речення. Запиши складений текст.

Прийшла осінь. Ідуть дощі. Облітає листя.
Засумувала берізка. Заснув їжачок.

- У кожному реченні знайди і підкресли головні члени.
- У двох реченнях (на вибір) установи зв'язок між словами.

§ 8. Однорідні члени речення

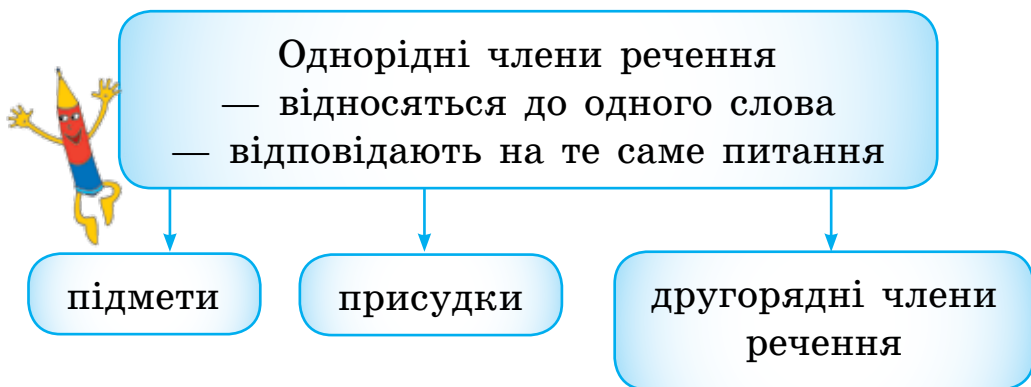
65 1. Прочитай. Спиши.

Цілющі ягоди

У лісах, садах, гаях дозріли плоди шипшини, обліпихи, калини, горобини, барбарису. Це дуже корисні ягоди. Шипшина містить багато

вітамінів. З неї роблять мармелад, повидло, напої. Гарний на смак барбарис. Його можна їсти сирим. Горобину, обліпиху, калину перетирають із цукром. Це цілющі ліки від багатьох хвороб. (З журналу)

2. Визнач граматичну основу і встанови зв'язок між словами першого речення. Назви члени речення, що залежать від підмета. На які питання вони відповідають? Назви члени речення, що залежать від присудка. На які питання вони відповідають?
3. Пригадай з уроків російської мови, які члени речення називаються однорідними.

4. Знайди в тексті інші речення з однорідними членами. Користуючись поданою вище схемою, доведи, що не помиляєшся.

66

1. Прочитай. Знайди в реченнях нісенітниці та вилучи їх. Доповни і запиши виправлені речення.

Восени відлітають у вирій ластівки, журавлі, горобці, качки, дятли...

У нашому зоопарку живуть крокодили, мавпи, слони, динозаври, верблюди, кити, змії...

2. У записаних реченнях знайди і підкресли однорідні члени.
3. Прочитай записані речення. Зверни увагу на інтонацію.

Пам'ятай!

Якщо однорідні члени речення вимовляються з перелічувальною інтонацією, то на письмі між ними ставиться кома.

- 67** 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Настає в..чірня пора. Міс-
то поволі зат..хає і пор..нає
в сон. Здається, всі сплять.

Тим часом, напружене місь-
ке ж..ття вночі прип..няється
не скрізь. Готові негайно виїхати на викл..к
пожежники, міліціонери й лікарі. Несуть
свою службу охоронці банків, магазинів і різ-
них важливих установ. Трудяться працівники
во..залів і аеропортів. Поспішають до початку
трудового дня відремонтувати трамвайні й тро-
лейбусні лінії ремонтники. Працюють люди
в місті і вдень, і вночі.

**вдень
трамва́й
троле́йбус**

(З журналу)

Словничок: порина́ти — (рос.) погружа́ться

2. Знайди в тексті речення з однорідними членами.
3. Назви сполучники, які з'єднують однорідні члени речення, і обведи їх кружечком. Зверни увагу на розділові знаки при однорідних членах речення.

Пам'ятай!

Однорідні члени речення можуть поєднуватися за допомогою сполучників (рос. союзів).

Якщо сполучник *і* (*й*) уживається один раз, кома між однорідними членами речення не ставиться. Якщо сполучник повторюється кілька разів — кома ставиться.

68

1. Прочитай. Добери заголовок. Спиши, розставляючи розділові знаки між однорідними членами речення.

Увечері поверталися ми з полювання. Їхали лісом. Світло фар виривало з темряви стовбури дубів беріз сосон. Раптом ми зупинилися. Перед машиною лежала темна кулька. Це їжачок злякався світла і завмер на дорозі. Потім звірок засопів ворухнувся й покотився далі по опалому листі. Їжачок ніс на своїх плечах і листя і траву для зимової постелі.

За Володимиром Пархоменком

2. Підкресли однорідні члени речення. Сполучники обведи кружечком.

69

1. Прочитай. Визнач тип тексту. Добери заголовок.

Злетіли з тополь, кленів і беріз останні листочки. Тільки дуб не скинув свого вбрання. І здалеку здається, що то стоїть могутній воїн, закований у бронзу.

Налетів вітер. **Задзвенів своїм бронзовим листям могутній дуб, але не схилився перед бурею.**

Так і держатиме він своє чудове вбрання до самої весни. *(За Олександром Копиленком)*

2. Спиши виділені речення. Знайди і підкресли в них однорідні члени, обведи кружечком сполучники.
3. Прочитай перше речення з перелічувальною інтонацією, а друге — з інтонацією протиставлення.

70

1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш. Визнач, з якою інтонацією слід читати подані прислів'я.

Книги не говорять, а правду розказують.
Людину красять не слова, а добрі діла.

2. Спиши. Знайди в кожному реченні однорідні члени. Визнач, якими членами речення вони є. Підкресли однорідні члени речення, обведи кружечком сполучники.
3. Зверни увагу на розділові знаки при однорідних членах речення.

Пам'ятай!

Між однорідними членами речення перед сполучниками *а, але* завжди ставиться кома.

71

1. Прочитай. Спиши рядки із поезій Тараса Шевченка.

Реве та стогне Дніпр широкий.

Тече вода в синє море, та не витікає.

2. Знайди й підкресли однорідні члени речення, сполучники обведи кружечком.
3. Зверни увагу на розділові знаки при однорідних членах речення. Визнач, яке з поданих речень слід читати з інтонацією протиставлення.
4. Проведи дослідження: заміни сполучник *та* в поданих реченнях сполучниками *і, але*. Зроби висновок: чому в першому реченні перед сполучником *та* кома не ставиться, а в другому — ставиться.

Зверни увагу!

Між однорідними членами речення сполучник *та* може вживатися в різних значеннях:

- у значенні сполучника *і*;
- у значенні сполучника *але*.

Відповідно до значення сполучника *та* в реченні між однорідними членами ставиться або не ставиться кома.

1. Прочитай. Спиши, розставляючи пропущені розділові знаки при однорідних членах речення. У разі потреби користуйся пам'яткою.

**взімку
влітку
вперед**

1. Мандрівник безтурботно йшов уперед але раптом зупинився. 2. Порожньо пізньої осені в полі на луках у садах на городах. 3. У гаях і парках літають зграйки синиць. 4. Чорний шпак вилетів із шпаківні сів на гілку й весело защебетав. 5. Ласа кішка до риби та у воду лізти не хоче. 6. Заєць влітку носить сіренький кожушок а взимку одягає білу шубку. 7. У вікно було видно і річку і яри і луки і ліс і скелі. 8. Сонце сьогодні не пекло а гріло рівно та ласкаво.

2. Визнач граматичну основу першого речення.

Пам'ятай!

Правильно вживай розділові знаки при однорідних членах речення.

Кома ставиться, коли однорідні члени речення з'єднуються за допомогою:

- перелічувальної інтонації (без сполучників);
- сполучників *а, але, та* (в значенні *але*);
- повторюваних сполучників *і, й, та* (в значенні *і*).

Кома не ставиться, коли сполучники *і, й, та* (в значенні *і*) вживаються між однорідними членами лише один раз.

1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви й апостроф, де треба.

Широко відоме в Україні ім..я Олеся Донченка. Ус..го п..тдесят два роки прожив цей п..сьменник, але залишив після себе в..личез-

ний спадок. Його ч..сленні романи, повісті, оповіда..я, казки, п..еси і ста..ї ввійшли до золотого фонду української д..тячої літератури. Міль..ни юних ч..тачів знають і люблять твори ц..го талановитого майстра художн..го слова. (За Володимиром Маликом)

Словничок: спа́док — (рос.) наследие.

2. Знайди в тексті речення з однорідними членами. Підкресли однорідні члени речення і поясни вживання розділових знаків при них.
3. Дізнайся, які твори Олеся Донченка є у твоїй шкільній бібліотеці. Прочитай їх.

Запитання і завдання для повторення

1. Чим відрізняється речення від окремих слів?
2. Які є види речень за метою висловлювання та інтонацією?
3. Що таке граматична основа речення?
4. Які члени речення називаються однорідними? Наведи приклади речень з однорідними членами.
5. Коли між однорідними членами речення ставиться кома, а коли не ставиться? Наведи приклади.
6. Що таке звертання? Як воно виділяється на письмі?

74

1. Прочитай вірш. Спиши, підкресли звертання.

Роси, роси, дощину, ярину.
Рости, рости, житечко, на лану.
На крилечках, вітрику, полети,
колосочки золотом обмети.

Олександр Олесь

2. Визнач вид кожного речення за метою висловлювання.
3. Перебудуй перші два речення в розповідне і питальне.

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом.

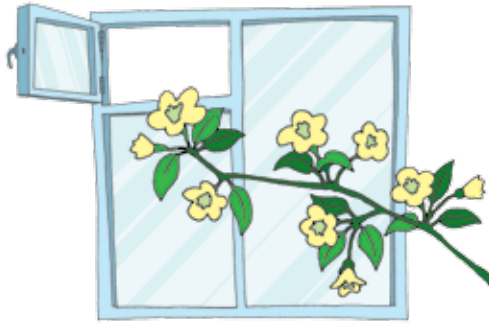
ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК

§ 9. Повторення вивченого про іменник

75 1. Прочитай. Спиши.

Травень зазеленів, засвітився синіми озерами, заголубів високим небом. Цвіли яблуні, груші, сливи. Білі віти дерев колихалися і тягнулися до вікон школи.

2. Визнач граматичні основи поданих речень. У кожному реченні знайди і назви однорідні члени. Поясни вжиті розділові знаки.
3. Пригадай відомі тобі частини мови.

Іменник

(имя существительное)

Прикметник

(имя прилагательное)

Дієслово (глагол)

Прийменник (предлог)

Сполучник (союз)

Частка (частица)

4. Визнач, до яких частин мови належать слова в записаних реченнях. Назви іменники. Якими членами речення вони є?

5. Розглянь схему. Розкажи, що ти знаєш про іменник. Наведи приклади.

- 76 1. Прочитай. Добери заголовок.

Якщо тобі доведеться бувати в Києві чи Харкові, Сумах, Лебедині чи Житомирі, обов'язково відвідай художні музеї цих міст. Там ти зможеш побачити картини, написані рукою відомого українського художника Сергія Івановича Васильківського.

На більшості полотен цього майстра зображена природа: розлогі луки й тихоплинні річки, густі діброви й неозорі степи, затишні левади і задумливі села. Такі картини називають краєвидами, або пейзажами.

Сергій Васильківський був талановитим пейзажистом. Він народився на Харківщині. Тут, на мальовничих берегах Сіверського Дінця, художник відкрив для себе красу рідного краю.

Оксана Кротюк

2. Спиши перший абзац тексту. Підкресли власні іменники. Назви загальні іменники.
3. Розглянь картину С. І. Васильківського «Старий ставок». Розкажи, що на ній зображено. Які почуття вона викликає?

- 77** 1. Прочитай. Запиши подані іменники у два стовпчики: у перший — назви істот, у другий — назви неістот.

футбóл

Вересень, четвер, ведмідь, радість, біг, черешня, акваріум, апетит, очерет, заєць, українець, футболіст, Україна, герой, директор.

2. Із двома словами (на вибір) склади і запиши речення.

- 78** 1. Прочитай словосполучення. Визнач рід іменників.

Домашня адреса, широкий степ, барабанний дріб, головний біль, чіткий підпис, висока тополя, стародавній літопис, далека путь, чистий посуд, велике місто.

2. Переклади подані словосполучення російською мовою. Запиши за зразком. Порівняй рід іменників в українській і російській мовах.

ж. р.

Зразок: домашня адреса — домашний адрес.

79

1. Прочитай.

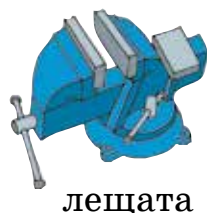

В мене є залізний молоток,
Я його завжди кладу в куток,
Де лежать і пила, і терпуг,
Він же їм завжди хороший друг.

Платон Воронько

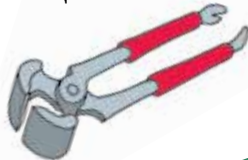
Словничок: терпуг — (рос.) напильник

2. Випиши з тексту назви інструментів. Визнач число і рід цих іменників.
3. Розглянь малюнок. Пригадай назви інструментів.

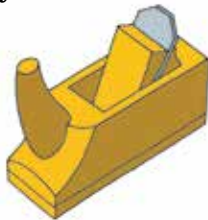

лещата

обценьки

рубанок

щипці

ножиці

викрутка

4. Запиши іменники — назви інструментів, які вживаються лише у формі множини. Чи можна визначити рід цих іменників?

80

1. Прочитай, ставлячи іменники, що в дужках, у форму множини. Запиши.

Над ставком весело кружляли (ластівка).
Перші осінні (холод) завдали великої тривоги

всім пташкам. (Верблюд) — дуже корисні (тварина). На столі стояли (пиріг) та різні смачні (страва). Над річкою росли великі (верба). На вигоні паслися (корова). (Орел) літають дуже високо. В оленя великі красиві (ріг).

3. У першому реченні визнач граматичну основу.

81 1. Прочитай. Порівняй.

Російською:

прочная **дверь** (ед. ч.)
офисная **мебель** (ед. ч.)
осенние **листья** (мн. ч.)
красные **чернила** (мн. ч.)
русые **волосы** (мн. ч.)
пшеничные **колосья**
(мн. ч.)

Українською:

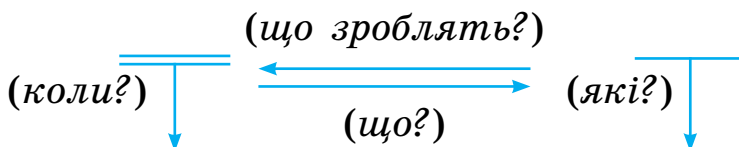
міцні **двері** (мн.)
офісні **меблі** (мн.)
осінні **листя** (одн.)
червоне **чорнило** (одн.)
русяве **волосся** (одн.)
пшеничне **колосся**
(одн.)

3. Підкресли іменники, в яких не можна визначити рід.

82 1. Переклади українською мовою. Запиши.

Тёмные очки, дубовая дверь, золотые часы, пышные волосы, **зимние каникулы**, синие чернила, горькое лекарство.

2. Визнач число іменників.
3. Із виділеним словосполученням склади і запиши речення так, щоб воно відповідало поданій нижче схемі.

1. Прочитай. Запиши подані іменники в три стовпчики: у перший — іменники, які вживаються тільки в однині; у другий — іменники, які вживаються тільки в множині; у третій — іменники, які можуть вживатися і в однині, і в множині.

Яблука, молоко, суниці, двері, волосся, цукор, ножиці, канікули, підручник, окуляри, дружба, ручка.

2. Слова третього стовпчика зміни за числами. Через рисочку запиши утворені форми слів.
3. Доповни стовпчики слів власними прикладами.

1. Прочитай. Спиши. Визнач, яке значення мають виділені у вірші слова. Скористайся довідкою.

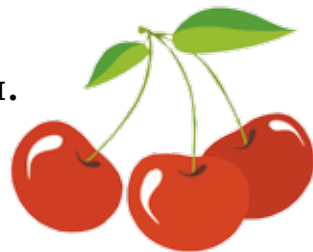

Літо-літечко

В небі **сонечко** яскраве,
в травах **коники**,
а у лісі кучерявим
дзвонять **дзвоники**.

Схожа вродою із сонцем
кожна квіточка,
стигне **вишня** під віконцем —
літо... літечко.

Людмила Савчук

Довідка:

Сонечко — 1. Небесне світило. 2. Пестливе звертання до когось, здебільшого до дитини.

Коник — 1. Маленький кінь. 2. Комаха.

Дзвоник — 1. Звуковий сигнал до початку уроків. 2. Квітка.

Вишня — 1. Плодове дерево. 2. Соковита ягода.

2. Знайди у вірші та підкресли споріднені слова.
3. Із двома виділеними словами (на вибір) склади і запиши речення так, щоб ці слова мали інше значення, ніж у вірші.
4. Самостійно добери слово — іменник, яке може мати кілька значень. Склади і запиши з ним речення.

- 85** 1. До поданих іменників добери синоніми так, щоб їх перші букви по вертикалі утворили задане слово. Скористайся довідкою. Запиши за зразком.

Зразок: крамниця — магазин
 письменник — автор
 очерет — комиш

водій — ш...	ізом — р...
підручник — к...	одяг — у...
адресат — о...	диво — ч...
буква — л...	хліб — к...
машина — а...	буквар — а...

Слова для довідки: убрання, азбука, книга, автомобіль, родзинки, коровай, літера, шофер, одержувач, чудо.

2. Визнач число і рід іменників.
3. Серед записаних слів знайди всі синоніми до слова *книга*. Випиши їх.

- 86** 1. Прочитай. Дай письмові відповіді на поставлені запитання. У записаних реченнях знайди і підкресли іменники — власні назви. Поясни їх правопис.

Як тебе звуть?

У якому місті (селі) ти мешкаєш?

Які **країни** світу ти мрієш відвідати?

У хвилях якого моря чи океану ти хочеш поплавати?

Вершини якої гори ти мрієш дістатися?

2. Визнач рід іменників, ужитих у формі однини.
3. До виділених іменників добери і запиши синоніми.
4. Склади і запиши подібне запитання. Дай на нього відповідь.

§ 10. Відмінювання іменників (Склонение имен существительных)

87

1. Прочитай.

Запрошення на свято

Ранкової пори
лис визирнув з нори,
бо прийшла до лиса
лисиця Лариса.

Сказала лису вона:
— Є добра новина! —
Запросила лиса
на свято Лариса.
Хоче з лисом вона
привітати слона.

— Та ось яка біда,—
промовила руда, —
забажав слон-дивак,
щоб на лисі був фрак.
Тож, лисе, поспішай
і фрак собі придбай!

Ольга Коваленко

2. Знайди у вірші форми слова *лис*. Випиши їх у стовпчик, познач закінчення. Визнач, з якими словами в тексті вони пов'язані, на які питання відповідають.
3. Пригадай з уроків російської мови, як називається зміна іменників за питаннями. Скільки відмінків (рос. падежей) мають іменники в російській мові?

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, іменники в реченні поєднуються з іншими словами, змінюючи свої закінчення.

Зміна іменників за відмінками (по падежам) називається відмінюванням (склонением).

Зверни увагу!

В українській мові, на відміну від російської, іменники мають сім відмінків. Шість із них, як і в російській мові, відповідають на певні питання. Сьомий, кличний відмінок, на питання не відповідає, використовується у звертаннях.

Назви відмінків	Скорочене позначення відмінка	Відмінювання іменників	
Називний (именительный)	Н.	хто? лис□	що? ліс□
Родовий (родительный)	Р.	кого? лиса□	чого? лісу□
Давальний (дательный)	Д.	кому? лису□	чому? лісу□
Знахідний (винительный)	Зн.	кого? лиса□	що? ліс□
Орудний (творительный)	Ор.	ким? лис□ом	чим? ліс□ом
Місцевий (предложный)	М.	на кому? на лисі□	у чому? у лісі□
Кличний	Кл.	на питання не відповідає лисе□	на питання не відповідає лісе□

1. Розглянь зразки відмінювання. Читай іменники, ставлячи до кожного з них відмінкові питання.

Чоловічий рід

Н.	(...?) дідусь□	(...?) край□
Р.	(...?) дідуся□	(...?) краю□
Д.	(...?) дідусеві□	(...?) краю□
Зн.	(...?) дідуся□	(...?) край□
Ор.	(...?) дідусем□	(...?) краєм□
М.	(...?) на дідусеві□	(...?) у краї□
Кл.	дідусю□	краю□

2. До яких іменників питання не ставляться?

- За зразком провідміняй іменники *дитина, доля*.

Зразок.

Н.	ось (<i>хто?</i>) сестра□	(<i>що?</i>) земля□
Р.	немає (<i>кого?</i>) сестри□	(<i>чого?</i>) землі□
Д.	радий (<i>кому?</i>) сестрі□	(<i>чому?</i>) землі□
Зн.	бачу (<i>кого?</i>) сестру□	(<i>що?</i>) землею□
Ор.	милуюся (<i>ким?</i>) сестрою□	(<i>чим?</i>) землею□
М.	сидить (<i>на кому?</i>) на сестрі□	(<i>на чому?</i>) на землі□
Кл.	сестро□	земле□

- Прочитай словосполучення. Спиши їх, ставлячи на місці крапок питання. Познач, у якому відмінку вжито іменники.
- Ласувати (...?) малиною, немає (...?) книжки, зустрівся (...?) з другом, бачу (...?) озеро, пасуться (...?) на лузі, подарував (...?) брату, підійшов (...?) до вогнища, лежав (...?) під грушею, не впіймав (...?) чижа, намалював (...?) квітку.

1. Прочитай. Спиши.

Дідусь таємницю повідав мені,
що літечко любе зимує в сосні.
Тому-то й зелена узимку сосна,
бо літечком щедрим зігріта вона.

Василь Струтинський

2. Знайди у вірші іменники. Підкресли їх, визнач відмінок.
3. Назви іменники, вжиті в називному відмінку.

Пам'ятай!

Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника.

1. Прочитай. Визнач тип тексту. Добери заголовок.

Багатьом тваринам важко обійтися без **хвоста**.

У білки пухнастий хвіст — як парашут. Він допомагає їй легко перестрибувати з **дерева** на дерево. Лисиця замітає своїм пишним **хвостом** сліди, а в морозну зимову ніч укривається ним. Для мавп хвіст — п'ята рука. Можна висіти на **гілці**, зачепившись хвостом, або зірвати ним банан і піднести до **рота**.

Птахи користуються хвостом у **польоті** як кермом, а дятел — ще й як стільчиком, на якому сидить, коли довбе дерево.

Отже, матінка-природа подбала, щоб для кожної тварини її хвіст був найкращим, найзручнішим. (*З журналу*)

2. Спиши думку, що доводиться, і докази.
3. Визнач відмінок виділених іменників.

§ 11. Розрізнення відмінків іменників. Називний, родовий, знахідний відмінки

- 93** 1. Прочитай. До поданих доказів сформулюй думку, яка доводиться, і склади текст-міркування «Чому кропива пекуча». Запиши його.

**всерéдині
посерéдині**

Жалка кропива рясно вкрита волосками. Своєю будовою кожен волосок нагадує голку від шприца. Всередині волосків міститься рідина, чимось схожа на отруту осі. Коли торкаєшся **рослини**, волоски легко проколюють шкіру і впорскують пекучу рідину в утворені ранки. *(З журналу)*

2. Розкажи, що ти знаєш про цілющі властивості кропиви.
3. Випиши виділені іменники разом зі словами, з якими вони пов'язані. Постав питання до іменників, визнач відмінок.

Зверни увагу!

Вимовляємо:
торка́є[с':а]

Пишемо:
торкаєшся

94

1. Прочитай. Назви в кожному реченні граматичну основу.

Дуже хитрий **огірочок**
заховався під **листочок**.
Огірочок я шукаю,
під **листочок** заглядаю.

Петро Мостовий

2. Постав питання до виділених іменників і визнач їх відмінок.
3. Пригадай з уроків російської мови, як розрізняють називний і знахідний відмінки іменників.

Зверни увагу!

В українській мові, як і в російській, іменник у називному відмінку — це завжди головний член речення, а в інших відмінках — другорядний член речення.

У називному відмінку іменники завжди вживаються без прийменників.

95

1. Прочитай. Добери заголовок. Пригадай, з яких частин складається текст-опис. Знайди в тексті опис дятла і випиши його.

Якось у лісі побачив я строкатого дятла. Який же він гарний! Білий з чорним, а шапочка і підхвістя яскраво-червоні. Дзьоб у дятла великий і міцний. Це справжній теслярський інструмент. Дзьобом він видовбує глибоке дупло для гнізда, з-під кори жуків-короїдів та личинок витягує, шишки роздовбує, насіння дістає. *(З журналу)*

2. Випиши виділені іменники разом зі словами, з якими вони пов'язані. Постав питання до іменників, визнач відмінок.
3. Пригадай з уроків російської мови, як розрізняють родовий і знахідний відмінки іменників.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, родовий і знахідний відмінки іменників чоловічого роду, що є назвами істот, розпізнають за допомогою підстановки іменника жіночого роду, який у називному відмінку має закінчення *-а(-я)*. Іменники жіночого роду на *-а(-я)* у родовому і знахідному відмінках мають різні закінчення.

4. Перевір себе:

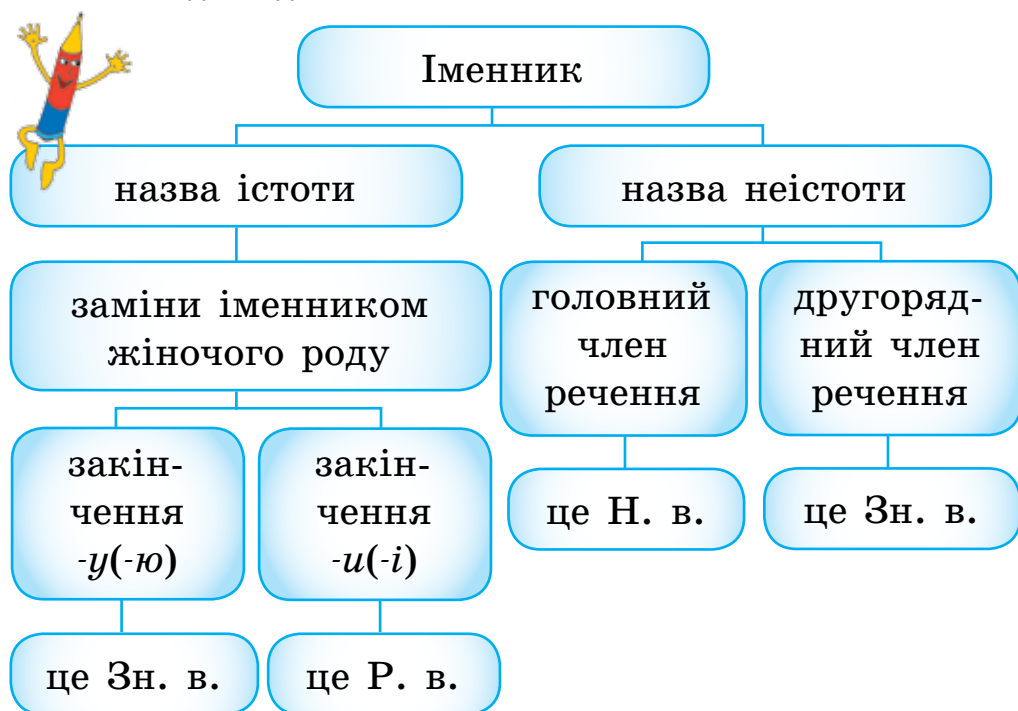
Зн. в.
побачив дятл[а] (пташк[у])

Р. в.
дзюб у дятл[а] (у пташк[и])

96 1. Прочитай. Спиши.

Минулого літа Василько вперше побачив **комбайн**. **Комбайн** працював у полі. На пшеничному лані хлопчик зустрів **комбайнера**. У **комбайнера** було засмагле обличчя.

2. Визнач відмінок виділених іменників. У разі потреби звертайся до поданої нижче схеми.

97 1. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши.

У лісі на стрункій білій ніжці виріс червоний гриб. Гарний, ставний, високий. Але отруйний. І ніхто не хотів із ним мати справу. Тому мухомор був дуже самотній і сумний.

Та одного разу побачила червоний капелюх гриба хмарка. І захотілося їй зробити щось приємне сумному мухомору. Вона подарувала йому кілька своїх дощових краплин. І сталося диво. Ці краплі не випарувалися, а перетворилися на білі цятки.

За Богданою Бойко

2. Підкресли в тексті іменники, визнач їх відмінок.
3. В останньому реченні визнач граматичну основу і поясни розділові знаки.

Мовна скарбничка

Ставний — той, хто має високу струнку постать.

Давальний і місцевий відмінки

98

1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви й апостроф де треба.

У полі при долині,
як вийти за с..ло,
в ж..вій **кр..ниці** б..ється
прозоре джер..ло.
У спеку хлібороби
сюди частен..ко йдуть,
і радісно **кр..ниці**,
що з неї воду п..ють.

Микола Сингаївський

2. Визнач відмінок виділених іменників. Познач у них закінчення. У якому відмінку вжито іменники з прийменниками, а в якому — без прийменника? Прийменники підкресли.

Пам'ятай!

В українській мові давальний і місцевий відмінки іменників розрізняють за наявністю чи відсутністю прийменників.

У місцевому відмінку іменники завжди вживаються з прийменниками, у давальному — переважно без прийменників.

99

1. Прочитай. Спиши.

Прилетіли зяблики,
принесли по яблуку,
положили у дворі
мамі, татові, сестрі,
тьоті Зої, бабі, діду,
ще й сусідці і сусіду.

Олександр Пархоменко

2. Знайди у вірші іменники. Визнач їх відмінок. Доведи, що не помиляєшся.
3. В іменниках давального відмінка визнач рід і познач закінчення.
Зроби висновок:
- а) які закінчення мають іменники жіночого роду в давальному відмінку;
 - б) які закінчення в давальному відмінку можуть мати іменники чоловічого роду.
4. Виділені слова постав у формі місцевого відмінка. Склади з ними словосполучення і запиши. Порівняй закінчення іменників у давальному і місцевому відмінках.

Зверни увагу!

Іменники жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини мають закінчення *-і(-ї)*.

Наприклад:

подарував (*кому?*) сестр[і], Марі[ї]

пальто (*на кому?*) на сестр[і], на Марі[ї]

Іменники чоловічого роду в давальному відмінку однини мають закінчення *-ові, -еві(-єві)* або *-у(-ю)*, а в місцевому *-ові, -еві(-єві)* або *-у(-ю), -і(-ї)*.

Наприклад:

Д. в.: шофер[ові] — шофер[у], ковал[еві] — ковал[ю], геро[єві] — геро[ю], двор[у] — двор[ові].

М. в.: на шофер[ові] — на шофер[і] — по шофер[у], на ковал[еві] — на ковал[і] — по ковал[ю], на геро[єві] — на геро[ї] — по геро[ю], у двор[і] — по двор[у].

Закінчення *-ові, -еві(-єві)* частіше вживаються в іменниках, що є назвами істот.

Якщо в мовленні збігаються два іменники чоловічого роду в давальному або місцевому відмінку однини, то їх краще вживати з різними закінченнями. Наприклад:

Іваненк[ові] Леонід[у] або Леонід[ові] Іваненк[у].

- 100** Прочитай, ставлячи іменники, що в дужках, у давальному відмінку. Спиши, розкриваючи дужки.

Директор школи подякував (Донченко Степан, Петренко Андрій і Стус Іван) за участь у спортивних змаганнях. Марина Гнатівна надіслала вітальні телеграми (син Максим і брат Василь).

- 101** 1. Прочитай. Визнач тему і мету тексту. Добери заголовок.

Товаришів у Сашка багато — і в школ..., й у двор... Але найбільше дружить він з Ігорем.

Вони живуть в одному будинк.., в одному під'їзд.. та навчаються в одному клас.. . Нещодавно батьки купили Сашк.. комп'ютер, а Ігор.. брат подарував спортивний велосипед. Тепер, коли Ігор грає на комп'ютер.., Сашко катається на велосипед.. . Отака у них дружба!

тепер

2. Визнач рід і відмінок іменників із пропущеними закінченнями.
3. Спиши, вставляючи пропущені закінчення.

102 Прочитай. Запиши повні відповіді на запитання. У відповідях використовуй слова, що в дужках, ставлячи іменники в давальному або місцевому відмінках.

Де працює мама Мар'янки? (в, магазин)
Кому Сергійко подарував книжку? (брат, Іван)
Де стояла ваза з квітами? (на, стіл)
Кому Оксанка віддала зошит? (Денис Ткаченко)
Де ходить осінь? (по, гай, по, ліс)

§ 12. Чергування приголосних в іменниках у давальному і місцевому відмінках однини

103 1. Прочитай.

За річкою видніється солом'яна **стріха** старої хати. У **стрісі** **пташка** вивела пташенят. Щодня треба **пташці** покидати гніздо, щоб їх нагодувати. А **кішка** тільки того й чекає. Хочеться **кішці** дістатися до гнізда. Та заважає **хазяйка**

щодня
щоденно
щогодини
щотіжня

Ольга Дмитрівна. Уважно стежить вона за кішкою. Вдячна пташка **хазяйці Ользі** Дмитрівні за її турботу.

2. Випиши виділені іменники (форми одного й того ж слова) парами. Визнач рід і відмінок. Виділи закінчення. Підкресли кінцеві букви основи, які позначають приголосні звуки, що чергуються.

ж. р., Н. в. ж. р., Д. в.

Зразок. Пташка — пташці.

3. Розбери за будовою слова *пташка* і *пташці*. Визнач, у якій частині основи (в корені чи суфіксі) відбулося чергування приголосних.

Мовна скарбничка

Стріха — нижній край солом'яної покрівлі, який звисає над стіною.

104

1. Прочитай. Відгадай загадки. Поясни, як ти розумієш виділений вислів.

Він зробив собі барліг
І заснув без задніх ніг.
Буде бачити він сні
У барлозі до весни.

Шубку руденьку має,
їжу собі на горісі шукає.

Хто в гарячий день на лузі
Ген пасеться у кожусі?

У якому молоці
потонула річка
вранці?

2. Знайди в загадках іменники, вжиті в місцевому відмінку однини. Постав їх у початкову форму та запиши за зразком, поданим у попередній вправі.
3. Зроби висновок про чергування кінцевих приголосних основи перед закінченням *-і* в іменниках чоловічого і середнього роду в місцевому відмінку.

Пам'ятай!

У давальному і місцевому відмінках однини в іменниках жіночого роду, а також у місцевому відмінку однини в іменниках чоловічого і середнього роду перед закінченням *-і* кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] замінюються на [з'], [ц'], [с']. Наприклад:

Жіночий рід

Н. в.	Д. в.	М. в.
подруга	подрузі	на подрузі
ромашка	ромашці	на ромашці
черепаха	черепасі	на черепасі

Чоловічий рід

Н. в.	М. в.
берег	на березі
потік	у потоці
горох	у горосі

Середній рід

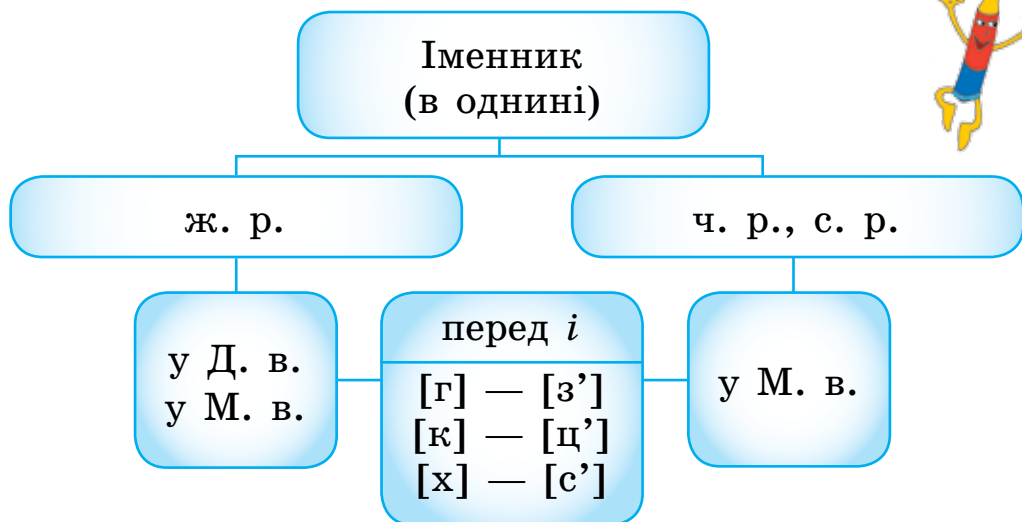
Н. в.	М. в.
око	в оці
вухо	у вусі

- 105** 1. Прочитай речення. Спиши, ставлячи слова, що в дужках, у потрібному відмінку.

1. У моєї бабусі на присадибній (ділянка) безліч квітів, як на (луг). 2. Смачні гостинці сподобалися всім мешканцям зоопарку: і верблюду, і носорогу, і (папуга), і (білка), і (черепаха). 3. У відомій (казка) Івана Фран-

ка мишка Сіроманка допомогла витягнути ріпку (дід Андрушка), (баба Марушка), (донечка Мінка), (собачка) і (кішка).

2. Підкресли іменники, в яких при відмінюванні відбулося чергування приголосних.
3. Користуючись поданою нижче схемою, доведи, що тобі вдалося правильно виконати завдання.

- 106** Провідміняй іменники *дорога, гілка, муха* за зразком до вправи 89 (с. 54).

§ 13. Чергування звуків [і] з [о], [е] в іменниках жіночого та чоловічого роду

- 107** 1. Прочитай. Визнач тему і мету тексту. Добери заголовок. Склади і запиши план.

Багато смачних гостинців приготувала щедра **осінь**. Достигли ягоди на калині, горобині, бузині. Тому наприкінці **осені** прилітають до нас із **півночі** омелюхи.

Впізнати їх неважко. Привертають увагу своєю красою і голова, і крила, і **хвіст** птаха.

У нього чудовий рожево-сірий чубчик на голові, кінчик **хвоста** жовтий з червоною каймою і на крилах серед жовтих пір'їнок червона смужка. Справді вродливий птах!

Гостюють у нас омелюхи до початку лютого. А тоді повертаються назад, на **північ**, до своїх темних вогких лісів.

А скільки **ягід** з'їдає цей вродливий **гість**! Невеликий табун омелюхів може за один раз обчистити цілий кущ бузини, калини або горобини! Страшні ненажери! Кожен омелюх з'їдає за день більше ягід, ніж важить сам. Зате і користь велика від цього північного гостя. Бо насіння, що в **ягодах**, не перетравлюється в шлунку омелюха, і пташка розсіває його по лісу й по садах. (За Олександром Копиленком)

Словничок: омелю́х — (рос.) свиристель
шлу́нок — (рос.) желудок
перетра́влюється — (рос.) переваривается

2. Перекажи текст за складеним планом.
3. Випиши виділені іменники парами за зразком до вправи 103 (с. 63). Виділи закінчення. Підкресли букви, що позначають голосні звуки, які чергуються в основах цих слів.

Зверни увагу!

В українській мові при зміні форм деяких іменників відбувається чергування голосних звуків [і] — [о], [і] — [е]. Наприклад:

ніс — у носі

молодість — молодість

сі́ль — солі

радість — радість

папір — на папері

гордість — гордість

піч — у печі

злість — злість

- 108** 1. Прочитай. Спиши, ставлячи слова, що в дужках, у потрібному відмінку.

На шкільному (двір) посадили учні гілочку калини. Минає рік за (рік). Ростуть діти. Росте й калина. Багато цілющих (ягоди) дарує вона і людям, і птахам. А скільки (радість) від її пишного цвіту навесні! Люблять колишні випускники школи посидіти біля калини і в думках полинати до своєї (юність).

2. Зроби звуко-буквений аналіз слова *юність*.

- 109** 1. Прочитай. Постав подані слова в місцевому відмінку. Запиши їх у два стовпчики: у перший — слова, в яких відбувається чергування голосних звуків, у другий — слова, в яких відбувається чергування приголосних звуків.

Зразок. Щирість — по щирості,
мураха — на мурасі.

Щирість, старість, мураха, бібліотека, лебідь, поріг, віз, кожух, крига, підлога, математика, стіл, іній.

2. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.
3. Яке слово потрапило в обидва стовпчики? Чому? Склади і запиши з ним речення.

§ 14. Правопис відмінкових закінчень іменників в однині. Родовий відмінок

- 110** 1. Прочитай. Спиши.

Лісник привіз для школи саджанці берези, осики, вільхи, тополі. Без належної дисципліни не може бути успішної праці. Зошити в Тетяни і Марії завжди охайні. Туристи звер-

дисципліна

нули з алеї та попрямували до площі. Злетів останній листок, від осені до зими один крок.

2. Знайди в реченнях іменники жіночого роду. Визнач їх число і відмінок. Виділи закінчення. Підкресли прийменники, з якими вжиті іменники в родовому відмінку.

- 111** 1. Прочитай словосполучення російською й українською мовами.

Російською:

нет
гриб[а]
барабан[а]
дн[я]
кон[я]
мороз[а]
телефон[а]
кра[я]
ча[я]

Українською:

немає
гриб[а]
барабан[а]
дн[я]
кон[я]
мороз[у]
телефон[у]
кра[ю]
ча[ю]

2. Порівняй закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини в російській і українській мовах.
3. Запиши словосполучення українською мовою. Познач закінчення іменників.

Зверни увагу!

В українській мові іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини мають закінчення *-а(-я), -у(-ю)*.

Щоб перевірити, яке саме закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини слід писати, потрібно звернутися до орфографічного словника. У словнику поряд із початковою формою (називним відмінком) подається закінчення родового.

Наприклад: *краб, -а; ліс, -у*.

- 112** 1. Користуючись орфографічним словником, допиши замість крапок закінчення іменників у родовому відмінку однини.

телефон

- Вийшов з ліс..., підійшов до телефону..., підбіг до трамва..., багато сніг..., барліг ведмед..., портфель учителя..., не зібрали урожа..., звернувся до директора..., стояли біля каштан..., чай без цукр...
2. З одним із словосполучень (на вибір) склади і запиши речення.

- 113** 1. Прочитай. Добери заголовок. Спиши, ставлячи слова, що в дужках, у родовому відмінку.

Зима. Мороз. Усі тварини від лютого (холод) поховалися. А в (заєць) немає ні (нора), ні (хатка). Сьогодні в лісі біля (кущ) виспить-ся, завтра до (яр) подасться. Де ямку в снігу викопає — там у нього й дім. Зате шубка у (вухань) тепла, пухнаста і біла, як сніг. Добре йому в такій шубці — тепло і сховатися від (ворог) неважко. Притулиться до (сніг) — спробуй розгледіти!

2. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

- 114** 1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш. Спиши, вставляючи пропущені закінчення.

Ложка дьогт.. зіпсує бочку мед.. . У кого совіст.. нема — нема й сором.. . Дим.. без вогн.. не буває. Без вод.. немає **життя**, без прац.. — добробут.. . Горошина до горошин.. — й буде горох.. торбина. Краще пити з чистого ключ..., ніж із річк.. . Без труд.. й мед.. не їдять. Без сол..., без хліб.. немає обід.. .

Словничок: добробут — (рос.) достаток

2. Виділене слово поділи для переносу.

Орудний відмінок

115 1. Прочитай.

Той хоче стати космонавтом,
той капітаном хоче бути...

Я теж подумав: ким же стати,
яку в житті обрати путь?

Звичайно, водієм би добре...

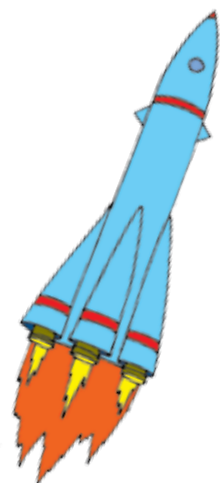
Або артистом — слава й честь!..

Чи прикордонником хоробрим.—

Наказ: «Назад — ні кроку!»

«Єсть!»

А можна б інженером стати,
учителем — дітей учить,
складним наукам навчати,
і головній науці — ж и т ь.

інженёр

Олег Орач

2. Знайди у вірші та выпиши в стовпчик іменники в орудному відмінку. Що вони означають? Визнач їх число і рід.
3. Виписані іменники переклади російською мовою. Порівняй закінчення.

116

1. Прочитай словосполучення російською й українською мовами. Порівняй закінчення іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини.

Російською:

укрыться плац[ОМ]

резать нож[ОМ]

играть мяч[ОМ]

черпать ковш[ОМ]

Українською:

укритися плац[ЕМ]

різати нож[ЕМ]

грати м'яч[ЕМ]

черпати ковш[ЕМ]

2. Запиши словосполучення українською мовою. В іменниках виділи основу, познач закінчення.

Пам'ятай!

В орудному відмінку однини іменники чоловічого роду мають закінчення *-ом*, *-ем*, *-єм*.

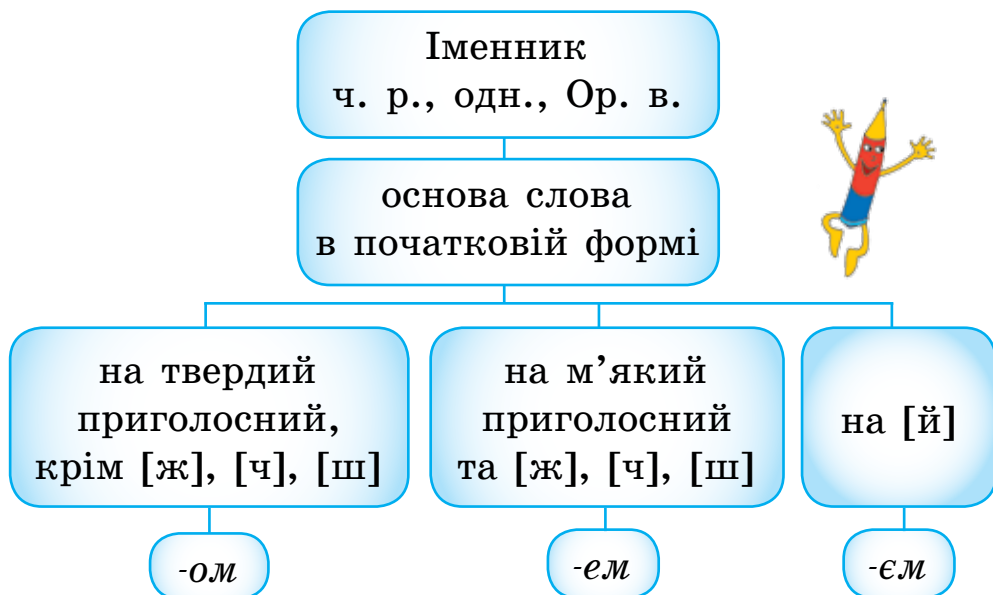
Закінчення *-ом* пишеться в іменниках з основою (у початковій формі) на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш].

Закінчення *-ем* пишеться в іменниках з основою (у початковій формі) на м'який приголосний та [ж], [ч], [ш].

Закінчення *-єм* пишеться в іменниках з основою (у початковій формі) на [й].

117 Спиши речення, ставлячи слова, що в дужках, в орудному відмінку. У разі потреби користуйся поданою нижче схемою.

1. За (паркан) росли чудові квіти.
2. Петрик малював червоним (олівець).
3. (Трамвай) діти доїхали до площі.
4. У полі пахло (чебрець) та (полин).
5. Ластівка низько літає перед (дощ).
6. За (гай) в'ється річечка.

- 118** 1. Прочитай. Запиши слова у два стовпчики: у перший із закінченням *-ом*, у другий — із закінченням *-ем*.

Майстром, лікарем, пекарем, директором, інженером, токарем, перукарем, школярем, касиром, шофером, маляром, малярём.

2. У кожному слові познач основу, виділи закінчення.

Зверни увагу!

Іменники чоловічого роду з основою на *-р* в орудному відмінку однини можуть мати різні закінчення — *-ом* або *-ем*. Тому їх правопис слід перевіряти за орфографічним словником.

- 119** 1. Прочитай.

Тесляре, тесляре, збудуй мені хижку
В зеленім садочку, в квітучім затишку.

Змуруй мені, муляре, піч та й рівненько,
Щоб в хаті зимою було всім тепленько.

Ти справ мені, столяре, дверці й віконця,
Поріг від дороги, а вікна від сонця.

А ти мені, скляре, встав скло ясне в рамку,
Аби мені сонце світило від ранку.

Марійка Підгірянка

2. Випиши з вірша в стовпчик іменники, вжиті у формі кличного відмінка. Поряд через риску запиши їх у початковій формі й у формі орудного відмінка. Перевір правопис іменників в орудному відмінку за орфографічним словником.
3. Долучись до гри «Хто найуважніший?». Знайди у вірші та випиши іменники, в основі яких при зміні відмінка відбувається чергування голосних або приголосних звуків.

Мовна скарбничка

- Ма́ляр. 1. Спеціаліст, який фарбує будівлі.
2. Художник, який займається живописом.
Му́ляр (рос. каменщик) — робітник, який зводить будівлі з каменю, цегли.

120

1. Прочитай. Постав подані слова у формі орудного відмінка однини і запиши в три стовпчики: у перший із закінченням -ом, у другий — із закінченням -ем, у третій — із закінченням -єм.

Диван, меч, герой, край, килим, портфель, олень, іній, диктант, метал, календар, вирій, асфальт, маляр, шахтар, Андрій, інженер, Дунай, скляр, сарай, контролер, вуж, клей.

2. Написання яких слів тобі довелося перевіряти за орфографічним словником?
3. Із двома словами (на вибір) склади і запиши речення.

121

1. Прочитай.

Повітря дихало зимою.
Над полем синьою дугою
Широке небо простяглось...
Замовкла річка під горою,
На зиму стала відпочить...

Яків Щоголів

2. Знайди у вірші та випиши в стовпчик іменники жіночого роду в орудному відмінку. Через риску запиши їх переклад російською мовою. Порівняй закінчення.

122

1. Спиши речення.

За річкою виднілася левада. Над гірською кручею височіла зелена сосна. Уже другий

рік Оленка товаришує з Оксаною та Марією. Дідусь із бабусею сиділи під хатою. Море хвилювалося перед бурею. У садку між сливою і грушею тато посадив агрус.

2. Підкресли іменники жіночого роду в орудному відмінку однини разом із прийменниками, з якими вони вжиті.
3. Запиши підкреслені іменники із закінченнями *-ою*, *-ею* в два стовпчики. Поряд запиши їх у початковій формі за зразком. Познач основу, виділи закінчення.
Зразок. Річкою — річка. Кручею — круча.
4. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова. Назви звук, на який закінчується основа цього слова.

Пам'ятай!

В орудному відмінку однини іменники жіночого роду на *-а(-я)* мають закінчення *-ою*, *-ею*, *-єю*.

Закінчення *-ою* пишеться в іменниках з основою (в початковій формі) на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш].

Наприклад: *картою, головою, калиною.*

Закінчення *-ею* пишеться в іменниках з основою (в початковій формі) на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш].

Наприклад: *землею, задачею, мишею.*

Закінчення *-єю* пишеться в іменниках з основою (в початковій формі) на [й].

Наприклад: *лінією, мрією, історією.*

123

1. Прочитай слова. Постав їх у формі орудного відмінка і запиши в три стовпчики: у перший із закінченням *-ою*, у другий — із закінченням *-ею*, у третій — із закінченням *-єю*.

Айстра, учениця, лілія, зоря, ластівка, рослина, акація, межа, стеля, Софія, школа, вдача, мелодія, роса, конвалія, троянда, тиша, симфонія, станція, панчоха, пісня.

2. Користуючись схемою, перевір правильність виконання завдання.

- 124** 1. Спиши прислів'я, ставлячи слова, що в дужках, у формі орудного відмінка. У разі потреби звертайся до поданої вище схеми.

Дружба (дружба), а правда (правда). Якщо соняшник саджатимеш, гостей (олія) частуватимеш; засієш поле (пшениця), почаствуєш білою (паляниця). Хто їсть з (охота), той не мерзне за (робота). Дивиться (лисиця), а думає (вовчиця). (Ласка) більше зробиш, ніж (сила). Людина красна не (одежа), а розумом.

2. Поясни, як ти розумієш записані прислів'я.
3. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

125 Прочитай. Поміркуй, чи дотримана послідовність дій у тексті. Розташуй частини так, щоб вийшов зв'язний текст. Добери заголовок. Запиши утворений текст, вставляючи пропущені закінчення.

На обід зварила мати борщу зі свіжою капуст., картопл., зі сметан., з кроп., буряк.. і перц.. . А до борщу спекла хліба свіжого, пахучого.

В однієї матері було два сини. Вранці поїхав один у поле землю орати. А другий пішов у садок під груш.. лежати.

Повернулися сини ввечері. Пахне в хаті борщ.. і свіжим хліб.. . Виїв один син миску, подякував матері й ще попросив. А другий з'їв одну ложку — скривився. Недобрим здався йому борщ. *(За Василем Сухомлинським)*

126 1. Прочитай. Знайди і випиши в стовпчик іменники жіночого роду в орудному відмінку. Поряд через риску запиши їх у початковій формі. Познач закінчення.

Школо! Мати моя рідна! Скільки років минуло, скільки вітрів перевіяло, які грози прогріміли, а ти все живою і юною стоїш у серці, оповита, мов серпанком, пам'яттю, любов'ю і ніжністю.

Олесь Донченко

2. Зроби звуко-буквений аналіз виписаних іменників в орудному відмінку.

127 1. Спиши речення, ставлячи слова, що в дужках, в орудному відмінку. Скористайся пам'яткою на с. 77.

1. У горох туристи милувалися небесною (блакить). 2. Мисливець повернувся з полювання зі (здобич). 3. Машина мчала з великою

- (швидкість). 4. З моря віє приємною (свіжість).
5. Широкий степ вражає своєю (зелень).
6. Оксанка з (мати) милувалися олімпійською (медаль) батька. 7. Над (верф) кружляла чайка.

2. У перших трьох реченнях підкресли підмет і присудок.

Пам'ятай!

Іменники жіночого роду, які в початковій формі мають нульове закінчення, в орудному відмінку однини закінчуються звуком [у], що на письмі передається буквою ю.

Якщо основа слова (у початковій формі) закінчується одним приголосним звуком, то при зміні форми слова (в орудному відмінку) цей звук подовжується. На письмі подовження приголосного звука передається двома однаковими буквами. Наприклад: сі^ль□ — сіл^лю, мі^дь□ — мід^дю, зе^лень□ — зе^лен^ню, рі^ч□ — річ^чю, подорож□ — подорожж^жю.

Якщо основа слова (у початковій формі) закінчується двома приголосними звуками, то при зміні форми слова (в орудному відмінку) подовження не відбувається. Наприклад: раді^сть□ — радіст^тю, пові^сть□ — повіст^тю, прияз^нь□ — прияз^ню, чесні^сть□ — чесніст^тю.

Якщо основа слова (у початковій формі) закінчується на [б], [в], [ф], то на письмі в іменниках в орудному відмінку після букв б, в, ф перед закінченням -ю, а також у слові *матір'ю* ставиться апостроф. Наприклад: Об□ — Об'ю, кров□ — кров'ю, верф□ — верф'ю.

Словничок: Об — назва річки.

- 128** Прочитай. Переклади і запиши словосполучення українською мовою.

Поделился радостью, лечился мазью, посыпала солью, встретился с Любовью, спрятался за печью, разговор с матерью, задумался над повестью, любовались Обью, покрытый шерстью.

- 129** 1. Прочитай. Визнач тип тексту. Добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені букви і, де треба, апостроф. Слова, що в дужках, записуй у формі орудного відмінка.

Світанок с..годні чистий. Небо в..соке і незаймане жодною (хмаринка). Над (луг) при самій траві, особливо понад (Десна), стелиться туман.

А сонце поволі вир..нає з н..го. Спочатку ч..рвоним (краєчок), а потім в..личезною (скибка), яка (мить) виростає до половини. Ще туман тр..мається біля тієї половини, а сонце вже виходить повним (круг), гаряче, ч..рвоне. Туман під ним ро..тає і з..являється ніжний с..рпанок світанку, який починає ро..ливатися по вс..му **крайнебу**. (Василь Грінчак)

2. До виділеного слова добери і запиши синоніми.

§ 15. Відмінювання іменників середнього роду

- 130** 1. Прочитай. Знайди у вірші та випиши у стовпчик іменники середнього роду. Визнач їх число та відмінок.

Вийди, вийди, сонечко,	На бабине зіллячко,
На дідове полечко,	На наше подвір'ячко.

2. Добери до виписаних іменників споріднені слова. Запиши за зразком. Виділи закінчення.

Зразок. Сонечк[о] — сонц[е].

3. Розглянь зразки відмінювання іменників середнього роду.

Н.	озер[о]	сонц[е]	подвір'я
Р.	озер[а]	сонц[я]	подвір'я
Д.	озер[у]	сонц[ю]	подвір'ю
Зн.	озер[о]	сонц[е]	подвір'я
Ор.	озер[ом]	сонц[ем]	подвір'ям
М.	на озер[і]	на сонц[і]	на подвір'ї
Кл.	озер[о]	сонц[е]	подвір'я

4. Користуючись зразками, провідміній іменники.

Місто, поле, колосся.

- 131** 1. Прочитай словосполучення, вживаючи іменники, що в дужках, у формі необхідного відмінка. Спиши, розкриваючи дужки.

Поласувати (насіння), займатися (малювання), заховатися під (гілля), впоратися із (завдання), захопитися (читання).

2. Визнач число, рід і відмінок іменників. Познач закінчення.

Зверни увагу!

Іменники середнього роду із закінченням *-я* в орудному відмінку мають закінчення *-ям*.

- 132** 1. Прочитай словосполучення російською й українською мовами. Визнач, у якому відмінку вжито іменники в обох мовах. Постав іменники у форму називного відмінка. Зверни увагу на закінчення.

Російською:		Українською:	
любуюсь	озером	милуюся	озером
	зерном		зерном
	полем		полем
	солнцем		сонцем
	платьем		платтям
	цветеньем		цвітінням

2. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою.

Сидить под деревом, увидетъ за окном, поделится счастьем и горем, любоваться морем, заинтересовать объявлением, найти за креслом, повернуться лицом.

3. Визнач відмінок іменників. Виділи закінчення.

- 133** 1. Прочитай текст, уживаючи слова, що в дужках, у відповідному відмінку. Добери заголовок. Спиши, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви.

На галявині біля (озеро) росте старий дуб. У різні боки ро..кинув він своє міцне (гілля). Багато років стоїть він на ц..му (місце) й охороняє спокій лісових мешканців. Під його (коріння) знайшли собі домівку і мален..кий їжачок, і прудка ящірка. А скільком пташкам урятував (життя) дуб! Кожної з..ми в люті морози знаходять пернаті прихисток під його пожухлим (листя), що міцно тр..мається на (гілля) й не опадає до самої в..сни.

2. Знайди і підкресли іменники середнього роду. Визнач їх число й відмінок.

- 134** 1. Із поданих слів склади словосполучення, поставивши іменники в орудному відмінку. Запиши.

Мокнути, під, дощ
спостерігати, за, муляр
стояти, під, груша
в'ється, над, степ
захопитися, змагання
милуватися, лілія

кружляє, над, черешня
вкритися, листя
різати, ніж
жити, за, гай
доглядати, за, сад
пригощати, варення

- Визнач рід іменників. Виділи закінчення. Поясни їх правопис.

135

- Прочитай. Визнач тип тексту. Добери заголовок.

У корови Марти народилося **теля**. Тато доручив Іванкові доглядати за ним. Із цього часу хлопчик майже не відходив від теляти. Спочатку Іванко напував малого теплим молоком. А згодом почав ганяти теля на вигін. Сяде у траві й дивиться, як воно пасеться. Посидить трохи, а потім підхопиться, візьме відро і мерщій до криниці. Набере води й несе теляті. Воно п'є і з вдячністю поглядає на Іванка. А хлопчик тільки й чекає, щоб мале швидше напалося. Бо після цього Іванко з телям починають бучатися лобами. Не знаю, як у Іванка, а в теляти ще жодної ґулі на лобі не було.

- Знайди в тексті та випиши всі форми виділеного слова. Визнач, у яких відмінках вони вжиті.
- Розбери за будовою виписані слова.
- Простеж за таблицею, як змінюються іменники — назви маленьких істот та іменник *ім'я*.

Н.	курч ^а	олен ^я	ім' ^я
Р.	курча ^{ти}	оленя ^{ти}	імен ^і
Д.	курча ^{ті}	оленя ^{ті}	імен ^і

Зн.	курч ^а	олен ^я	ім'я
Ор.	курч ^{ам}	олен ^{ям}	імен ^{ем}
М.	на курч ^{аті}	на олен ^{яті}	на імен ^і
Кл.	курч ^а	олен ^я	ім'я

Зверни увагу!

В українській мові в іменниках — назвах маленьких істот із закінченнями *-а*, *-я* при відмінюванні з'являються суфікси *-ат-*, *-ят-*.

Суфікс *-ен-* з'являється при відмінюванні іменників *ім'я*, *плем'я*.

- 136** 1. Користуючись таблицею відмінювання іменників, поданою у вправі 135, провідміняй такі слова.

Лоша, ягня, плем'я.

2. Познач, де можливо, суфікс, виділи закінчення.

- 137** 1. Доповни словосполучення за зразком. Визнач відмінок іменників, що позначають назви дитинчат тварин.

Зразок. Кішка з кошеням.

Кобила з ..., вівця з ..., свиня з ..., коза з ..., собака з ..., білка з ..., ведмедиця з ..., вовчиця з

2. З одним із словосполучень (на вибір) склади і запиши речення.

- 138** 1. Прочитай, ставлячи іменники, що в дужках, у потрібному відмінку. Спиши, розкриваючи дужки.

Вийшла Мар'янка вранці на ґанок. Підбігло до дівчинки маленьке (кошеня), третєся об ніжку, муркоче, їсти просить. Взяла Мар'янка молочка й налила в мисочку (кошеня). Потім

покликала вона до себе (цуценя). Пригостила малого котлеткою. Сподобався (цуценя) такий гостинець. Усіх тварин почастивала Мар'янка цього ранку. Дала сіна (козеня), принесла трави (кроленя), налила водички (теля).

2. Визнач граматичну основу другого речення. Поясни вжиті в ньому розділові знаки.

§ 16. Правопис відмінкових закінчень іменників у множині

139 1. Прочитай.

Україна — край чудовий!
Є в нім луки, сині гори,
Є ліси — густі, дрімучі,
Є високі дуже кручі,
Швидкоплинні **ріки** теж
І **поля** навкруг без меж.

Є **сади** — рясні, квітучі,
І розкішні, і пахучі;
Є степи у краю тім,
І **гаї** чудові в нім.

Леся Лужецька

2. Знайди у вірші іменники, вжиті в називному відмінку множини. Постав їх у початковій формі (у називному відмінку однини), визнач рід і запиши за зразком.

ж. р.

Зразок. Луки — лука.

Мовна скарбничка

Лу́ка — рівна місцевість, укрита трав'янистою рослинністю.

3. Розглянь таблиці. Знайди в них слова — зразки для відмінювання виділених у вірші іменників.

Провідміняй виділені іменники.

Відмінювання іменників у множині

	Жіночий рід					
	початкова форма на -а, -я				початкова форма з нульовим закінченням	
Н.	гор <u>и</u>	бур <u>і</u>	круч <u>і</u>	алеї	печ <u>і</u>	тін <u>і</u>
Р.	гір <u>□</u>	... <u>□</u>	... <u>□</u>	... <u>ей</u>	... <u>ей</u>	... <u>ей</u>
Д.	... <u>ам</u>	... <u>ям</u>	... <u>ам</u>	... <u>ям</u>	... <u>ам</u>	... <u>ям</u>
Зн.	... <u>и</u>	... <u>і</u>	... <u>і</u>	... <u>ї</u>	... <u>і</u>	... <u>і</u>
Ор.	... <u>ами</u>	... <u>ями</u>	... <u>ами</u>	... <u>ями</u>	... <u>ами</u>	... <u>ями</u>
М. (на)	... <u>ах</u>	... <u>ях</u>	... <u>ах</u>	... <u>ях</u>	... <u>ах</u>	... <u>ях</u>
Кл.	... <u>и</u>	... <u>і</u>	... <u>і</u>	... <u>ї</u>	... <u>і</u>	... <u>і</u>

	Чоловічий рід			Середній рід		
Н.	дуб <u>и</u>	учн <u>і</u>	кра <u>ї</u>	сел <u>а</u>	мор <u>я</u>	плеч <u>і</u>
Р.	... <u>ів</u>	... <u>ів</u>	... <u>їв</u>	сіл <u>□</u>	... <u>ів</u>	... <u>ей</u>
Д.	... <u>ам</u>	... <u>ям</u>	... <u>ям</u>	... <u>ам</u>	... <u>ям</u>	... <u>ам</u>
Зн.	... <u>и</u>	... <u>ів</u>	... <u>ї</u>	... <u>а</u>	... <u>я</u>	... <u>і</u>
Ор.	... <u>ами</u>	... <u>ями</u>	... <u>ями</u>	... <u>ами</u>	... <u>ями</u>	... <u>има</u>
М. (на)	... <u>ах</u>	... <u>ях</u>	... <u>ях</u>	... <u>ах</u>	... <u>ях</u>	... <u>ах</u>
Кл.	... <u>и</u>	... <u>і</u>	... <u>ї</u>	... <u>а</u>	... <u>я</u>	... <u>чі</u>

1. Прочитай словосполучення російською й українською мовами. Визнач, у якому відмінку вжито іменники в обох мовах. Зверни увагу на закінчення.

Російською:

много
озёр□
книг□
картин□
област^{ей}□
повест^{ей}□
кра^{ёв}□
друз^{ей}□
учител^{ей}□
мор^{ей}□
дн^{ей}□

Українською:

багато
озер□
книг□
картин□
област^{ей}□
повіст^{ей}□
кра^{їв}□
друз^{ів}□
учител^{ів}□
мор^{ів}□
дн^{ів}□

2. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою.

Слетели с деревьев, подарок для братьев и сестёр, салат из огурцов и помидоров, письмо от родителей, вернулись из тёплых краёв, стряхнул с крыльев, не спал много ночей, остановился возле берёз, остался без книг и тетрадей, гости из соседних областей.

3. Виділи закінчення іменників. Підкресли прийменники. В якому із словосполучень іменник у родовому відмінку вжито без прийменника?

1. Спиши речення.

Взимку на деревах висять **годівниці**. У неділю школярі наповнили **годівниці** насінням. У понеділок біля годівниць діти бачили **синиць**. У четвер біля годівниць не було **синиць**.

2. Визнач, істоту чи неістоту називає кожний із виділених іменників. На які питання вони відповідають, у якому відмінку вжиті?
3. Познач закінчення виділених іменників.

Зверни увагу!

У більшості випадків іменники — назви неістот — мають однакові закінчення в знахідному і називному відмінках множини. А іменники — назви істот — мають однакові закінчення в знахідному і родовому відмінках множини.

142

1. Прочитай запитання. Дай повні відповіді, використовуючи іменники, що в дужках. Відповіді запиши.

1. Яких звірів діти бачили в зоопарку? (Тигри, мавпи, ведмеді, лисиці, олені.)
 2. Яких дерев багато в наших лісах? (Дуби, берези, ялини, клени, осики.)
 3. Які риби водяться в річках? (Щуки, окуні, лящі, соми, карасі.)
 4. Чого багато біля пристані? (Катери, човни, яхти.)
 5. Чим малюють діти? (Олівці, фломастери, пензлі, ручки.)
2. Підкресли іменники в множині. Визнач відмінок, виділи закінчення.

143

1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Задзвонив с..ненький дзвоник на ст..блі.
Поскакав з..лений коник по з..млі.
Ро..правляв малі кр..лята, наче птах,
він казки поніс малятам по світах.

Копитами по ст..жинах дзвінко бив,
і казки по всіх долинах ро..губив.

Тамара Коломієць

2. Знайди іменники в множині. Визнач відмінок. Познач закінчення.
3. Назви іменники, вжиті разом із прийменниками. Прийменники підкресли.

144 1. Прочитай. Спиши пари словосполучень російською й українською мовами.

Підходить к соснам — підходити до сосон
підняться к солнцу — піднятися до сонця
нагнулись к земле — нахилилися до землі
разложили по тарелкам — розклали по тарілках
плавають по морям — плавати по морях
прыгать по веткам — стрибати по гілках
разойтись по классам — розійтися по класах

2. У кожному зі словосполучень визнач відмінок іменників. Підкресли прийменники. Виділи закінчення.

Зверни увагу!

Під час перекладу не завжди збігаються відмінки іменників у російській і українській мовах.

Розрізняй іменники з прийменником *по* в російській і українській мовах.

У російській мові іменники з прийменником *по* вживаються в давальному відмінку і в множині мають закінчення *-ам, -ям*.

В українській мові іменники з прийменником *по* вживаються в місцевому відмінку і в множині мають закінчення *-ах, -ях*.

145

1. Прочитай, ставлячи слова, що в дужках, у місцевому відмінку. Поміркуй, який зайчик народився в люстерку.

Ти набігався, вухатий,
Коло двору, коло хати,
По травиці, по (дерéва),
По (стежіни) янтаревиx,
По (шибкі) сусідки Олі,
По (квіткі) бабусі Полі,
Ще й по (стіни) у хатині,
Ще й у котика по спині...

То й зболіли твої ніжки,
То й схотілося до ліжка.
Тож поспи тепер.
Навколо тиша —
Я тебе в люстерку
Заколишу.

Дмитро Чередниченко

2. Спиши першу частину вірша, розкриваючи дужки.

146

1. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою.

1. Корабль приближался к родным берегам.
2. Наташа часто получает письма от своих старших братьев.
3. На полях и огородах собрали урожай.
4. Белки быстро бегали по стволам и веткам деревьев.

2. Визнач відмінок іменників, ужитих у множині.

3. У першому реченні підкресли головні й другорядні члени.

147

1. Прочитай, ставлячи слова, що в дужках, у відповідному відмінку множини. Поясни, як ти розумієш подані прислів'я.

Мудре слово на міцних (нога) стоїть. Усі (труд) дають (плід). Птах сильний (крило), людина — (друг). Не роби (людина) зла, щоб до тебе біда не прийшла. Нових (друг) май, а старих не забувай. (Дуб) ламаються — не гнуться, (герой) вмирають — не скоряються. Дерево цінують по (плід), людину — по (діло).

2. Спиши, розкриваючи дужки.
3. Визнач відмінок іменників, ужитих у множині. Виділи закінчення.
4. Підкресли слова, в яких при зміні форм відбувається чергування звуків.

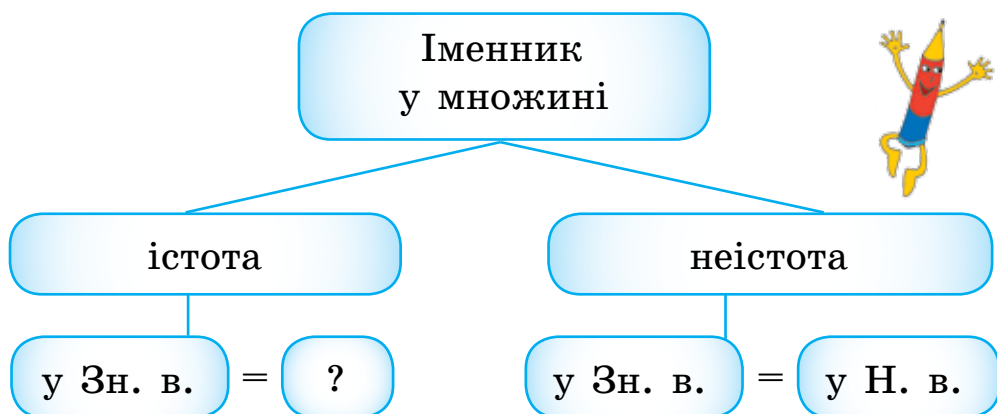
Запитання і завдання для повторення

1. Що називається відмінюванням?
2. Скільки відмінків мають іменники в українській мові? Назви їх разом із питаннями, на які вони відповідають. У якому відмінку іменники не відповідають на питання?
3. Наведи приклади речень з іменниками, вжитими у формі кличного відмінка.
4. У яких відмінках іменники в українській мові вживаються без прийменників?
5. Назви способи розрізнення іменників у називному, родовому і знахідному відмінках однини.
6. Наведи приклади іменників, у яких при зміні відмінкових форм відбувається чергування звуків.
7. Визнач, які закінчення в родовому відмінку однини мають іменники *хліб*, *йогурт*, *жир*.

8. Наведи приклади іменників, що відповідають поданим нижче схемам. Визнач їх рід і відмінок.

_____ ом, _____ ем, _____ ою, _____ єю
на _____ ові, _____ ові

9. Постав в орудному відмінку і запиши іменники *тінь, любов, гордість*. Поясни їх правопис.
10. Розглянь і доповни схему.

11. Визнач, у якому відмінку вжито подані іменники. Постав їх у формі множини.

По лісу, по алеї, по полю, по гаю, по морю, по вулиці.

- 148** 1. Із поданих слів утвори словосполучення, вживаючи прийменники *в, на, з, по, до, під, над*.

Свято, площа; дивитися, радість; літати, верф; досягнення, наука і техніка; розкласти, кишені; малюнок, сторінка; йду, подруга; дружу, пісня; записати, зошити; сиджу, груша; під'їхати, станція; зустрічати, хліб і сіль.

2. Запиши утворені словосполучення. Визнач відмінок іменників. Познач закінчення.

1. Прочитай. Спиши, ставлячи іменники, що в дужках, у відповідному відмінку.

А (вітер) вихопиться з (яр),
 Запрягши (віхола) лиху,
 Трусне калинового (жар)
 З (кущ) на білому (шлях),
 Зітхне, сполохає (сорока),
 Біля (калина) стихить (біг),
 І крапелька густого (сік)
 (Сльоза) скотиться у (сніг).

Вадим Скомаровський

2. Знайди в тексті іменник — назву істоти і розбери його як частину мови у встановленому порядку.

Порядок розбору іменника як частини мови

Усно:

1. Назви слово, що аналізується.
2. На яке питання воно відповідає.
3. Частина мови.
4. Початкова форма.
5. Власна чи загальна назва.
6. Істота чи неістота.
7. Рід.
8. Число.
9. Відмінок.
10. Яким є членом речення.

Письмово:

З яру — з чого?, ім., п. ф. — яр, заг. назва,
 неіст., ч. р., одн., Р. в., друг. чл. реч.

1. Прочитай. Відгадай, про яке свято розповідається в тексті. Добери заголовок. Склади план. Перекажи.

Це найулюбленіше свято всіх народів світу.

У Японії його зустрічають рано-вранці з першими промінчиками сонця. Діти цієї країни вірять у давню легенду, згідно з якою варто в ніч перед святом покласти під подушку малюнок, на якому зображено те, чого найбільше бажаєш, і твоя мрія неодмінно здійсниться.

На Кубі напередодні цього свята можна побачити тисячі «водоспадів». Тут прийнято лити з вікон воду — змивати разом з нею все погане, що було протягом року.

А в Італії за давньою традицією у святкову ніч викидають через вікна на вулицю старі речі. *(З журналу)*

2. Доповни речення відгадкою і запиши його.

... — це найулюбленіше свято всіх народів світу.

3. Традиції якого народу тобі здалися найцікавішими? Спиши той абзац тексту, в якому про них розповідається.

1. Прочитай. Спиши, ставлячи іменники, що в дужках, у відповідному відмінку.

Новий рік приходить до нас із сивим (іній), співучою (віхола) та зеленим (лід) на (річки), (ставки) і (озера). А ще зі стрункою (ялинка) у (вогні) та (прикраси) і добрим (Дідусь Мороз).

Дід Мороз пахне (стужа) і (живиця). Обдаровує всіх нас (гостинці) із щедрого (мішок) за (плечі). Обдаровує й (усмішка).

2. Один з іменників розбери письмово як частину мови.

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом.

ПРИКМЕТНИК

§ 17. Повторення вивченого про прикметник як частину мови

152 1. Прочитай подані тексти.

Ранок. Ще з ночі відкрив Дід Мороз свою майстерню. На кущах глоду порозвішував мереживо. На гілках черемхи — разки намиста. А листу, що так і не опав восени, доточив торочки.

Тихий зимовий ранок. Ще з ночі відкрив сивий Дід Мороз свою художню майстерню. На кущах глоду порозвішував тонке мереживо. На гілках черемхи — разки білого намиста. А дубовому листу, що так і не опав восени, доточив розкішні торочки.

Галина Демченко

2. Визнач, який із цих текстів тобі більше сподобався. Чому?
3. Знайди в другому тексті слова, які дозволили зробити його більш виразним. На які питання вони відповідають? До якої частини мови належать?
4. Спиши другий текст. Підкресли в ньому прикметники.

Мовна скарбничка

Торóчки (торóчка) — суцільний ряд кінців ниток, що вільно звисають із країв тканини; бахрома.

5. Розглянь схему. Розкажи, що ти знаєш про прикметник.

153 1. Прочитай. Знайди у вірші прикметники. Визнач, на які питання вони відповідають.

Сон-дрімота
Все навколо
На зорі оповила:
Сонна річка,
Сонне поле,
Сонна вранішня бджола,

Сонні квіти,
Сонні діти,
Сонна росяна трава...
Сонні хмарки,
Сонний вітер,
Сонні, сонні дерева...

Лідія Компанієць

2. Випиши з вірша за зразком прикметники у сполученні з іменниками. Визнач число і, де можливо, рід прикметників. Виділи закінчення прикметників.

одн., ж. р.

Зразок. Річка (яка?) сонн[а].

Пригадай!

В однині прикметники змінюються за родами і мають такі закінчення в називному відмінку:

чоловічий рід — *-ий, -ій*

жіночий рід — *-а, -я*

середній рід — *-е, -є*.

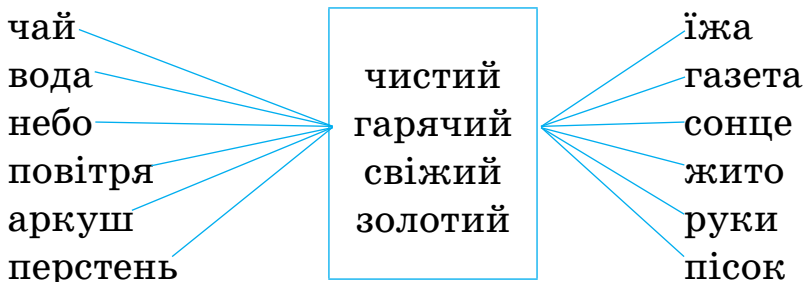
У множині прикметники за родами не змінюються і мають (у називному відмінку) закінчення *-і*.

- 154** 1. Переклади і запиши українською мовою.

Бодрое настроение, бодрая песня, бодрое приветствие, бодрые ребята; осенний ветер, осенняя ночь, осеннее солнце, осенние дни; соседнее поле, соседние дома, соседняя квартира, соседний подъезд; серебряная свадьба, серебряный голос, серебряные серёжки, серебряная ложка.

2. Визнач рід прикметників, виділи закінчення.

- 155** 1. Із поданих слів утвори і запиши словосполучення. При потребі змінюй закінчення прикметників.

2. Визнач, які прикметники в записаних словосполученнях ужиті в прямому, а які — в переносному значенні.
3. До двох словосполучень (на вибір) добери і запиши антоніми та синоніми.

156

1. Прочитай і запиши прислів'я, добираючи до прикметників антоніми і вставляючи їх замість крапок. При потребі скористайся довідкою.

Краще гірка правда, ніж ... брехня. З малої іскри ... вогонь буває. Порожня діжка гучить, а ... — мовчить. Вітер добрий при стозі, а ... при дорозі. Ранні пташки росу п'ють, а ... сльози ллють.

Слова для довідки: великий, повний, злий, солодкий, пізній.

2. Поясни, як ти розумієш записані прислів'я.
3. Визнач число і, де можливо, рід прикметників.

157

1. Прочитай. Поміркуй, кому із птахів і звірів можна повірити, а кому — ні. Чому батьки так називали своїх дітей? Знайди у вірші спільнокореневі слова.

Ворон шепче воронятку:

— Мій біленький.

Слон говорить слоненятку:

— Мій маленький.

Заєць каже зайченяті:

— Мій хвостатий.

Гуска каже гусеняті:

— Мій крилатий.

Лев говорить левенятку:

— Мій ласкавий.

Лис говорить лисенятку:

— Мій лукавий.

Як почув я ті розмови
птахів, звірів,
ні зайчиську, ні слонові
не повірив.

Микола Сингаївський

2. Знайди і випиши прикметники. Розбери їх за будовою.
3. До виділеного слова добери синоніми.

158 1. Від поданих слів утвори споріднені за допомогою суфіксів *-еньк-, -есеньк-*. Запиши за зразком.

Теплий, тихий, гарна, стара, дрібне, тонке.
Зразок. Сірий — сіренький — сіресенький.

2. Визнач, якого значення надають прикметникам суфікси *-еньк-, -есеньк-*.

159 Заміни подані слова сполученнями прикметників з іменниками. Запиши за зразком. Визнач число і рід утворених прикметників. Виділи закінчення.

Хустка з шовку; листочки з клена; варення з вишень; стіл із дерева; сік берези; чоботи з гуми.

одн., с. р.

Зразок. Насіння соняшника — соняшникове насіння.

160 1. Прочитай. Розіграй у класі.

Зібралися якомсь звірі в лісі і вирішили дізнатися, хто з них **найспритніший**.

Першим обізвався вовк:

— Я **спритний**. Недаремно ж люди говорять, що вовка ноги годують.

— А чому ж ти мене вчора не наздогнав? — запитав тихенько заєць. — То, мабуть, я **спритніший**!

Довго сперечалися звірі, аж поки не прилетіла мудра сова.

— Найспритнішим на землі,— промовила вона,— є гепард.

Словничок: найспритніший — (рос.) самый быстрый

2. Поясни вислів *вовка ноги годують*.
3. Випиши виділені прикметники. Порівняй їх значення.
4. Від поданих нижче прикметників утвори нові слова за зразком.

Добрий, сильний, мудра, весела, яскраве, красиве.

Зразок. Білий — біліший — найбіліший.

- 161** 1. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою.

Самое большое животное на планете — синий кит. Жираф — самое высокое животное на земле. Самое толстое дерево на земле — баобаб. Самая маленькая птица в Украине — королёк. Самая длинная змея на планете — анаконда.

2. Підкресли прикметники хвилястою лінією. Визнач їх рід.

- 162** 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Ч..рвоні снігурі
стр..бають по дворі.
В задумі **чорний** крук
присів на білий сук.
С..ниці голубі
співають на в..рбі.
На зиму омелюх
пошив **рудий** кожух.

А горобец.. — д..вак
вдягнув з..лений фрак.

Володимир Лучук

2. Знайди у вірші та підкресли хвилястою лінією прикметники. Визнач їх число і рід. Виділи закінчення.
3. У двох перших реченнях підкресли підмет і присудок.
4. Від виділених прикметників утвори нові слова за зразком до вправи 160.

§ 18. Вимова і правопис прикметників із суфіксами *-ськ-, -зьк-, -цьк-*

163

1. Прочитай. Спиши. Знайди у вірші прикметники і розбери їх за будовою.

Цілий день читав би
про вкраїнську міць,
про козацьку славу —
Запорізьку Січ.

Марія Хоросницька

2. Зверни увагу на правопис суфіксів *-ськ-, -зьк-, -цьк-*.
3. Прочитай. Порівняй.

Російською:

киев^ский
молоде^цкий
кавказ^ский

Українською:

київ^ський
молоде^цький
кавказ^зький

Пам'ятай!

В українській мові в суфіксах *-ськ-, -зьк-, -цьк-* завжди пишеться м'який знак.

- 164** 1. Прочитай. Знайди в реченнях споріднені слова. Визнач, якими частинами мови вони виражені.

1. Президент України зустрівся з Президентом Польщі. Польську делегацію запросили до президентської зали. 2. Депутати зібралися на своє перше засідання. Вони отримали депутатські посвідчення. 3. Учні нашої школи цього літа відвідали Прагу. Їм дуже сподобалося гуляти празькими вулицями. Чехи гостинно прийняли українських школярів. Чеські діти скоро приїдуть до України. 4. У Казахстані є школа імені Т. Г. Шевченка. Під час свого заслання Тарас Григорович намалював казахського хлопчика. 5. Південний Буг — велика ріка нашої країни. Вона впадає в Бузький лиман Чорного моря. 6. Мій сусід працює на ткацькій фабриці. Він — ткач.

президент
депутат

2. Випиши споріднені слова парами. Познач суфікси прикметників.

Мовна скарбничка

Лиман — затока з морською водою.

- 165** Від поданих іменників утвори прикметники. Запиши за зразком. Познач суфікси прикметників.

Львів, Житомир, Севастополь, Миколаїв, Чернігів, Херсон, Кіровоград, Маріуполь.
Зразок. Харків — харківський.

- 166** Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

У с..редині шіс..надцятого столі..я було за-
сновано козац..ку фортецю — Запоріз..ку Січ.

Упродовж тр..хсот років козац..ке війс..ко зах..щало українс..кі землі від ворогів. Першим кошовим Запоріз..кої Січі був Дмитро В..шневець..кий, відомий в історії як Байда. Його слава донині ж..ве в народних піснях і думах.

167 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені суфікси -ськ- або -цьк-.

За руки побралися діти в Артеку,
ростуть на дощі, загоряють у **спеку**.
Лунають пісні україн..і, алтай..і,
литов..і, естон..і, молдав..і, нанай..і.
Ми хочем, щоб діти, не знаючи **горя**,
вели хороводи на березі моря.
Щоб пісня дзвеніла в'єтнам..а, узбе..а,
англій..а, індій..а, якут..а, німе..а.
Вгорі пламеніє немеркнуче гасло:
«Ми хочем, щоб сонце ніколи не згасло!»

Володимир Лучук

2. У перших двох реченнях підкресли підмет і присудок. Поясни вживання розділових знаків.
3. До виділених слів добери антоніми.

§ 19. Відмінювання прикметників в однині

168 1. Прочитай. Спиши.

Лиш ранок встав на повний зріст,
В гнізді проснувся чорний дрізд.
В струмочку срібному умився,
Водички срібної напився.
І от дзвенить в піснях дрозда
Струною срібною вода.

Григорій Усач

2. Знайди у вірші та підкресли хвилястою лінією прикметники. Назви іменники, з якими вони пов'язані. Визнач число, рід і відмінок іменників.
3. Пригадай з уроків російської мови, як визначається число, рід і відмінок прикметників.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, прикметник завжди стоїть у тому числі, роді та відмінку, що й іменник, з яким він пов'язаний.

- 169** 1. Розглянь таблицю відмінювання прикметників з іменниками в однині.

Від- мінок	Чоловічий рід
Н.	<i>що? пісок який? тепл[ий]</i>
Р.	<i>чого? піску якого? тепл[ого]</i>
Д.	<i>чому? піску якому? тепл[ому]</i>
Зн.	<i>що? пісок який? тепл[ий]</i>
Ор.	<i>чим? піском яким? тепл[им]</i>
М.	<i>на чому? на піску на якому? на тепл[ому], на тепл[ім]</i>

	Середній рід
Н.	<i>що? пальто яке? тепл[е]</i>
Р.	<i>чого? пальта якого? тепл[ого]</i>
Д.	<i>чому? пальту якому? тепл[ому]</i>
Зн.	<i>що? пальто яке? тепл[е]</i>
Ор.	<i>чим? пальтом яким? тепл[им]</i>
М.	<i>на чому? на пальті на якому? на тепл[ому], на тепл[ім]</i>

	Жіночий рід
Н.	що? шапка яка? тепл[а]
Р.	чого? шапки якої? тепл[ої]
Д.	чому? шапці якій? тепл[ій]
Зн.	що? шапку яку? тепл[у]
Ор.	чим? шапкою якою? тепл[ою]
М.	на чому? на шапці на якій? на тепл[ій]

2. Користуючись таблицею відмінювання, провідміній письмово словосполучення *зелений дуб, зелене листя*.

Зразок.	Н.	зелен[ий]	дуб	зелен[е]	листя
	Р.	зелен[..]	дуба	зелен[..]	листя
	Д.	...		...	
	Зн.	...		...	
	Ор.	...		...	
	М.	...		...	

Зверни увагу!

В українській мові в місцевому відмінку однини прикметники чоловічого і середнього роду мають закінчення *-ому* або *-ім*. Наприклад: *у тепл[ому] кожусі* або *у тепл[ім] кожусі*; *на червон[ому] платті* або *на червон[ім] платті*.

- 170** 1. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою.

На чистом голубом небе светило яркое солнце. В молодом сосновом лесу дети собирали грибы. На высоком дереве они увидели белку.

2. Підкресли прикметники хвилястою лінією. Визнач число, рід і відмінок прикметників. Виділи закінчення.

- 171** 1. Прочитай, ставлячи слова, що в дужках, у потрібному роді й відмінку. Чітко вимовляй закінчення прикметників.

Навесні прокидається природа від (зимовий) сну. Вітер шелестить у верховітті (високий)

старий) дуба. З (чистий) неба лине спів (маленький) жайворонка. Біля (зелений) поля озими-ни нерідко можна побачити (сірий) зайця.

2. Спиши, розкриваючи дужки. Виділи закінчення прикметників.

172

1. Прочитай. Визнач тип тексту. Добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені букви і, де потрібно, апостроф.

Швидко т..мніє в з..мовому лісі. Сірі сутінки перебігають від дер..ва до дер..ва, огортають тихий ліс, нак..дають на н..го густу намітку. На гі..і з..леної ялини с..дять голодні тет..руки. Ховають птахи під в..ликі крила голови, заплющують очі. Та холод продирається крізь густе пір..я. І тет..руки важким каменем падають на сніг, закопуються в м..яку постіль і засинають солодким сном. Тепло птахам у сніговій п..рині і бе..печно, бо ніхто не наважиться ловити їх під гл..боким снігом.

За Володимиром Титаренком

2. Знайди в тексті й підкресли хвилястою лінією прикметники. Визнач їх відмінок.

Мовна скарбничка

Намітка — тонке покривало на голову й обличчя. У переносному значенні: те, що вкриває, застеляє що-небудь; пелена.

173

1. Спиши словосполучення. Визнач рід і відмінок прикметників.

великий синій будинок

велика синя машина

велике синє озеро

2. Познач основу і закінчення прикметників. Визнач, на який приголосний (твердий чи м'який) закінчується основа. Зроби висновок: від чого залежить закінчення прикметників у називному відмінку однини.

Зверни увагу!

Прикметники в називному відмінку однини з основою на твердий приголосний мають закінчення *-ий, -а, -е*.

Прикметники в називному відмінку однини з основою на м'який приголосний мають закінчення *-ій, -я, -є*.

- 174** 1. Подані прикметники запиши у два стовпчики: у перший — прикметники з основою на твердий, а в другий — з основою на м'який приголосний.

Щасливий, пізня, сонячний, радісне, літнє, класна, домашнє, чесна, сьогоднішня, рання, проїзний, стародавня, українська, минулий, сусіднє, революційна, осінній, державний, майбутній, вечірня.

**держава
революція**

2. Серед поданих прикметників знайди антоніми.

- 175** 1. Розглянь на с. 106 таблицю відмінювання прикметників з основою на м'який приголосний.

2. Провідміняй письмово словосполучення.

сонячний літній день
холодна пізня осінь

3. Познач основу і закінчення прикметників. Зверни увагу на вживання м'якого знака в прикметниках з основою на м'який приголосний.

Від- мінок	Чоловічий рід	Жіночий рід	Середній рід
Н.	який? середн[і́й]	яка? середн[я]	яке? середн[є]
Р.	якого? середнь[ого]	якої? середнь[ої]	якого? середнь[ого]
Д.	якому? середнь[ому]	якій? середн[і́й]	якому? середнь[ому]
Зн.	який? середн[і́й]	яку? середн[ю]	яке? середн[є]
Ор.	яким? середн[і́м]	якою? середнь[ою]	яким? середн[і́м]
М.	на якому? на середнь[ому], на середн[і́м]	на якій? на середн[і́й]	на якому? на середнь[ому], на середн[і́м]

- 176** 1. Прочитай, ставлячи прикметники, що в дужках, у потрібному відмінку. Добери заголовок. Спиши, розкриваючи дужки.

У (сусідній) під'їзді живе мій найкращий друг Сергій. У неділю з (ранній) ранку і до (пізній) вечора ми ліпили з ним (снігова) фортецю. Біля (міцна) огорожі поставили (надійний) охоронця — (великий білий) сніговика. З (червоний) носом і (синє) відром на голові його було видно здалеку. (Наступний) дня ми повернулися до (біла) фортеці та влаштували справжній сніговий бій. За годину від (учорашня велична) споруди і (чудовий) сніговика не залишилося і сліду.

2. Підкресли прикметники. Визнач у них відмінок, виділи закінчення.

177

1. Прочитай, замінивши виділені прикметники антонімами. Запиши утворені речення.

1. **Пізньою** весною повертаються з вирію пташки. 2. По дорозі йшла бабуса з **порожнім** кошиком. 3. У променях **вранішнього** сонця будинки здавалися рожевими. 4. На зимових канікулах школярі побували на екскурсії в **новому** місті. 5. На уроці української мови діти вивчали дієслова **майбутнього** часу. 6. Над **мільким** ставом в задумі схилилися зелені верби. 7. З **нижнього** поверху будинку доносилася **сумна** пісня.

2. Визнач відмінок прикметників.

3. У першому і другому реченні знайди та підкресли підмет і присудок.

178

1. Прочитай. Визнач тип і головну думку тексту. Добери заголовок.

Посеред лісової галявини росте дуб-велетень. Падають і падають з його густої крони золоті блискітки — дозрілі жолуді. Їх так багато, що трава під дубом нагадує золотавий килим. До дуба підлетіла сойка. Вона накинулася на жолуді. Набрала у дзьоб, змахнула крильми, полетіла до сусідньої ялини. Підозріливо обдивилася навкруг, чи ніхто не стежить за нею, не придивляється, де вона ховає на зиму свої жолуді. І швидко висипала здобич у невеличке дупло. Ще раз повела голівкою з боку на бік і заспокоєно полетіла до великого дуба.

Володимир Титаренко

2. Знайди і випиши з тексту сполучення іменників із прикметниками жіночого роду в родовому відмінку. Виділи закінчення прикметників.

Зверни увагу!

В українській мові прикметники жіночого роду в родовому відмінку мають закінчення *-ої*.

У прикметниках з основою на м'який приголосний перед закінченням пишеться м'який знак.

- 179** 1. Прочитай і відгадай загадку.

Прийшла баба Зима,
Та прийшла не сама.
Привела з собою
Діда з бородою,
Довгою, пухнастою,
Білою, сріблястою.

Галина Демченко

2. Знайди в загадці прикметники. Визнач, з яким іменником вони пов'язані.
3. Випиши сполучення іменника з прикметниками. Постав питання від іменника до прикметників. Визнач відмінок прикметників. Виділи закінчення й основу.

- 180** 1. Прочитай словосполучення. Назви спочатку прикметники, основа яких закінчується на твердий приголосний, а потім — прикметники з основою на м'який приголосний.

**фанэра
шерэнга
республіка**

Могутня держава, тонка фанера, військова дисципліна, домашня адреса, термінова телеграма, сусідня республіка, дитяча бібліотека, висока температура, пахуча черемха, рання черешня, передня шеренга, синя фарба.

2. Запиши подані словосполучення в орудному відмінку за зразком. Виділи закінчення і познач основу прикметників.

Зразок. Військоваа дисципліна — військоваою дисципліною.

Зверни увагу!

В українській мові прикметники жіночого роду в орудному відмінку мають закінчення *-ою*.

У прикметниках з основою на м'який приголосний перед закінченням пишеться м'який знак.

- 181** 1. Прочитай, ставлячи прикметники, що в дужках, у відповідному відмінку. Спиши, розкриваючи дужки.

Сяйво сонця звеселило землю. І все навколо раптом заграло (ніжна радісна) веселкою — і недалекий ліс, і поле, і берег (неширока синя) ріки. Дорога веде до лісу, (вузька) стежкою завертає до (тиха) річки. І виводить вона до (розлога) верби. Там на гнучких гілках біліють пухнасті котики. Куди не кинеш оком — скрізь бачиш сліди пробудження (рідна) природи.

Володимир Титаренко

2. Підкресли прикметники. Визнач їх відмінок.
3. До виділеного слова знайди в тексті синонім.

- 182** 1. Переклади і запиши українською мовою. Визнач відмінок прикметників.

Нашли возле красной калины, стояли под красной калиной; вернулся из художественной школы, гордился художественной школой; много свежей зелени, укрылся свежей

зеленью; нет горячей воды, умыться горячей водой; не бойся домашней работы, подружись с домашней работой.

2. Порівняй закінчення прикметників у російській та українській мовах. Зроби висновок.

183

1. Прочитай. Доповни останнє речення прикметниками. Спиши, вставляючи пропущені закінчення прикметників.

Дивлюся навколо себе і милуюся чарівн..
природою. Важко не помітити яскрав.. зеле-
ні молод.. травички, чист.. глибини бла-
китн.. неба, яскрав.. сяйва сонячн.. проміння.
А скільки різних талантів роздарувала щедр..
природа! Славиться своєю дзвінк.. піснею соло-
вейко, а прозор.. холодн.. водичкою лісов..
джерельце. Славиться (якою?) красою квітка,
а пшеничн.. поле (яким?) зерном.

2. Підкресли прикметники. Визнач їх рід і відмінок.

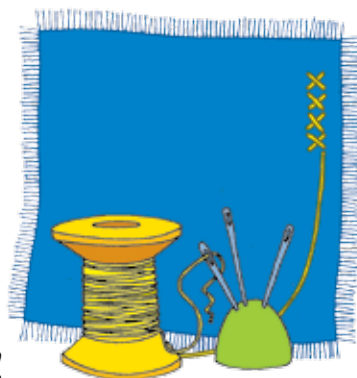
184

1. Прочитай. Спиши. Знайди у вірші синоніми.
До якої частини мови вони належать?

Рідній лагідній мамі до свята
подарунок готую завзято.
На хустиночці синій шовковій
помережу поля волошкові.

Вишиватиму золотом нині
на чудовій лазурній тканині:
ясні зорі розкидаю рясно,—
буде хустка, як небо, прекрасна!

Ольга Коваленко

2. Знайди прикметники. Визнач їх рід і відмінок. Рід яких прикметників не можна визначити? Чому?

3. Випиши з вірша сполучення іменників із прикметниками жіночого роду в давальному і місцевому відмінках. Запиши ці словосполучення в називному відмінку. Виділи закінчення і познач основу.
4. Зроби висновок про те, які закінчення мають прикметники жіночого роду з основою на твердий і м'який приголосний у давальному і місцевому відмінках однини.

Пам'ятай!

В українській мові всі прикметники жіночого роду в давальному і місцевому відмінках однини мають закінчення *-ій*.

- 185** 1. Прочитай. Запиши подані словосполучення в давальному і місцевому відмінках.

Висока гора, молодша сестра, мужня людина.

2. Із двома словосполученнями (на вибір) склади і запиши речення.

- 186** 1. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою.

В школьній бібліотеке много интересных книг. На верхней полке стоят книги о природе. Библиотекарь показывает их маленькой ученице.

2. Знайди в тексті прикметники. Визнач їх відмінок, виділи закінчення.

- 187** 1. Прочитай, ставлячи прикметники, що в дужках, у відповідному відмінку. Спиши, розкриваючи дужки і вставляючи пропущені букви й апостроф.

Не беріть із (з..лений) луку в..рби
ні на жовті піски, ні на скелі,
бо зів..яне вона від **жаги** і журби
по (з..лений) лузі в пустелі.

І сосни не несіть на з..лені луги,
бо вона засумує в долині
і засохне в воді від (палка) жаги
і нуд..ги по (далека) в..ршині.

Олександр Олесь

2. Випиши з вірша форми слова *зелений*. Добери до нього спільнокореневі слова.
3. Визнач, в якому значенні (прямому чи переносному) вжито у вірші виділене слово. Для відповіді скористайся мовною скарбничкою.

Мовна скарбничка

Жага́ — 1. Велике бажання пити; спра́га.
2. *перен.* Велике, нестримне бажання чого-небудь.

§ 20. Відмінювання прикметників у множині

188

1. Прочитай. Спиши. Визнач число і відмінок виділених прикметників.

**Золоті, прекрасні мрії,
Незабутні давні сні,
Ви справились! Сонце гріє,
Сонце нашої весни!**

Олександр Олесь

2. Випиши у стовпчик виділені прикметники. Постав їх у початкову форму за зразком. Виділи закінчення і познач основу.
Зразок. Золот**і** — п. ф. золот**ий**.

189 1. Розглянь зразки відмінювання прикметників у множині.

Н. <i>які?</i> прекрасн[і]	давн[і] (мрії)
Р. <i>яких?</i> прекрасн[их]	давн[их] (мрій)
Д. <i>яким?</i> прекрасн[им]	давн[им] (мріям)
Зн. <i>які?</i> прекрасн[і]	давн[і] (мрії)
Ор. <i>якими?</i> прекрасн[ими]	давн[ими] (мріями)
М. <i>на яких?</i> на прекрасн[их]	давн[их] (мріях)

2. Користуючись зразками відмінювання прикметників, письмово провідміній подане нижче словосполучення.

Чудові осінні квіти.

3. Виділи закінчення прикметників.

190 1. Прочитай. Визнач тип тексту. Добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені закінчення прикметників.

Різн.. народи жили в давн.. часи на нашій землі. І скіфи — один із них. Вони кочували по далек.. південн.. степах. Скіфи були мужн.. і смілив.. воїнами. Про їхнє життя ми дізнаємося із творів стародавн.. греків та з того, що вчені-археологи знаходять сьогодні у скіфськ.. похованнях-курганах.

Однією з **найцікавіш..** знахідок із скіфськ.. курганів є золот.. пектораль.

Анатолій Столітній

2. Виділене слово розбери за будовою.

Мовна скарбничка

Пектораль — дорогоцінна металева нагрудна прикраса, яку носили як ознаку влади.

- 191** 1. Із поданих слів утвори й запиши словосполучення.

біля
у до з
над

тріскучі
ранні
гірські

пташки
джерела
морози

2. Визнач відмінок прикметників в утворених словосполученнях. Виділи закінчення.
3. З одним із словосполучень (на вибір) склади і запиши речення.

- 192** 1. Прочитай. Визнач, який це текст: художній чи науковий. Опис, розповідь чи міркування? Спиши, вставляючи пропущені букви.

Білка належить до найкрас..віших тварин українс..кої фауни. Голова її нев..лика, округла, з **ш..роким** лобом. Вуха досить **в..ликі**, з китицями **довгих** волосків. Тіло гнучке, завдовжки понад 20 сантиметрів. Хвіст пухнастий, з **густим** воло..ям. Довжина хвоста майже дорівнює довжині тіла. Лапи чіпкі, з **гострими** кі..тями на пал..цях.

2. Підкресли в тексті прикметники. Визнач їх відмінок.
3. До виділених слів добери антоніми.

Мовна скарбничка

Фауна — тваринний світ, сукупність усіх видів тварин певної місцевості.

Запитання і завдання для повторення

1. Яку роль відіграють прикметники в мовленні?
2. Розглянь схему і розкажи за нею все, що ти знаєш про прикметник.

3. Зміни прикметник *світлий* за числами, родами, відмінками.
4. Наведи приклади прикметників, що відповідають поданим нижче схемам. Визнач їх рід і відмінок.

____ [а], ____ [я]

Запиши дібрані прикметники в родовому й орудному відмінках. Поясни вживання або відсутність м'якого знака перед закінченням.

5. Подані словосполучення постав і запиши в місцевому відмінку. Виділи закінчення прикметників.

Темний ліс, житнє поле, останній листок, рідне місто.

Скільки словосполучень треба записати? Чому?

6. Від поданих іменників за допомогою суфіксів *-ськ-*, *-зьк-* або *-цьк-* утвори й запиши прикметники.

Запоріжжя, козак, гора.

7. Переклади і запиши українською мовою.

Самый маленький, самый большой, самый умный, самый добрый, самый сильный.

193

1. Прочитай, ставлячи прикметники, що в дужках, у потрібній формі. Добери заголовок. Спиши, розкриваючи дужки.

На (крайній) заході України височать (мальовничий) гори Карпати. (Смарагдовий) грядою обрамляють вони (західний) кордони України. Мало в Карпатах (стрімкий) скель, (глибокий) урвищ. (Пологий) схили гір поросли (зелений) дубами, (білокорий) красунями березами, (сизий) смереками, (могутній) буками.

З літака здається, ніби гори вкрилися (пухнастий синій) ковдрою. Ось чому Карпати часто називають (синій) горами.

Володимир Уткін

Мовна скарбничка

Смарагдовий — зроблений зі смарагду.

Смарагд — ізумруд, прозорий камінь яскраво-зеленого забарвлення.

Смере́ка — ялина.

У́рвище — глибоке провалля між горами.

2. Визнач число, рід і відмінок прикметників.
3. Знайди в тексті речення з однорідними членами.
4. В останньому реченні знайди прикметник і розбери його як частину мови у встановленому порядку.

Порядок розбору прикметника як частини мови

Усно:

1. Назви слово, що аналізується.
2. На яке питання воно відповідає?
3. Частина мови.
4. Початкова форма (Н. в., одн., ч. р.).
5. З яким іменником пов'язане за змістом?
6. Число.
7. Рід (в однині).
8. Відмінок.
9. Яким є членом речення?

Письмово:

На крайньому (заході) — *на якому?*, прикм., п. ф. — крайній, одн., ч. р., М. в., друг. чл. реч.

194

1. Прочитай, добираючи з ряду синонімів, поданих у дужках, ті, які найбільше підходять за змістом. Добери заголовок. Запиши утворений текст.

Снігур — (**гарна**, красива, вродлива, мальовнича) пташка, з (рубіноюю, калиноюю, червоною, вишневою, кораловою) грудкою. Вона прилітає в Україну лише взимку. У неї (кріпкий, міцний, **сильний**) дзьоб.

Ним пташка легко роздушує (насіннєві, зернові) коробочки кленів, бузку, перетирає **холодні** бруньки дерев. І цим допомагає (несхожим, різним, відмінним) рослинам розсіятися.

2. До виділених прикметників добери антоніми.

195

1. Прочитай. Доповни текст прикметниками. За потреби звертайся до довідки. Добери заголовок. Запиши утворений текст.

Світанок дихає прохолодою і свіжістю. Але земля ще в полоні зими.

Та незабаром засміється сонечко. Його проміння розбудить все навколо. Забринять краплинками сліз бурульки. Задзюрчать струмки. Весело заспівають пташки.

За Антоніною Назаренко

Слова для довідки: весняний, маленький, холодний, сонний, ласкавий, теплий, чистий, яскравий, прозорий, веселий, гомінкий, жвавий.

2. Підкресли прикметники. Визнач їх число, рід, відмінок.

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом.

ЧИСЛІВНИК (ИМЯ ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ)

§ 21. Числівник як частина мови

196

1. Розглянь малюнок. Полічи, скільки дітей на ньому зображено. Пригадай, як на уроці фізкультури вчитель дізнається, скільки учнів у класі.

2. Пограй з однокласниками в гру «У шеренгу ставайте — рахуватись починайте».
3. Пригадай з уроків російської мови, до якої частини мови належать слова, що використовують під час лічби.

Пам'ятай!

Числівник (имя числительное) — це частина мови, яка об'єднує слова, що означають кількість предметів або їх порядок при лічбі.

Числівники відповідають на питання *скільки?* (один, п'ятдесят, шістсот) і *який по порядку?* (перший, п'ятдесятий, шестисотий).

- 197** 1. Прочитай. Випиши з вірша числівники. Визнач, на які питання вони відповідають.

Зозуля

У зеленому гайку десять, двадцять, сто — бери,
роздає вона «ку-ку»: щоб на довгому віку
ось один, і два, і три, мали всі своє «ку-ку».

Володимир Підпалий

2. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

- 198** 1. Прочитай. Дай відповідь на поставлене у вірші питання. Поясни розділові знаки, вжиті в останньому реченні.

У лісочку, на горбочку —

3 тополі, 2 дубочки,

3 берізки, 2 кленочки.

Скільки, друзі, на горбочку
всіх дерев росте в лісочку?

2. Спиши, замінивши цифри словами. Визнач рід виділених іменників.

Зверни увагу!

Російською:

ж. р.
две книги
ж. р.
три сестры
с. р.
два ведра
с. р.
четыре окна
м. р.
два стола
м. р.
три портфеля
м. р.
четыре брата

Українською:

ж. р.
дві книжки
ж. р.
три сестри
с. р.
два відра
с. р.
чотири вікна
ч. р.
два столи
ч. р.
три портфелі
ч. р.
чотири брати

- 199** 1. З поданих числівників та іменників утвори і запиши словосполучення.

зошит		ручка
гумка		олівець
пензлик	два	око
дерево	три	альбом
стілець	чотири	учень
підручник		щоденник

2. Визнач рід іменників і виділи їх закінчення.
3. З двома словосполученнями (на вибір) склади і запиши речення.

- 200** 1. Прочитай. Спиши.

В Україні відомо понад триста п'ятдесят видів різних птахів. **Найменшим** є корольок, довжина якого один дециметр і вага п'ять-сім грамів. **Найбільшим** птахом є дрохва. Вона має довжину десять дециметрів, висоту дванадцять дециметрів і важить до шістнадцяти кілограмів.

п'ятдеся́т
п'ятсо́т
дециме́тр

(З журналу)

2. Знайди в тексті числівники. Підкресли їх.
3. Виділені слова розбери за будовою.

- 201** 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

В..селка є справжнім різнокол..ровим дивом природи. Вона складається з с..ми кол..рів: ч..рвоного, жовтогарячого, жовтого, з..леного, блакитного, син..го і фіолетового. При їх змішува..і утворюються різні відтінки. Зв..чайна людина ро..різняє до ста п..ятдесяти

відтінків кол..рів, художник — до тр..х тисяч.
Атласи кол..рів містять їх майже десять міль..
нів. (З журналу)

2. Знайди і підкресли в тексті числівники.

202

1. Прочитай. Спиши.

На другому поверсі, в сьомій квартирі, в будинку під номером тридцять чотири, на вулиці Мрій, що тяглась аж під небо,	жив хлопець Сергій — третьокласник і ледар. І мріяв Сергій, щоб у тижні всі дні зробилися геть як один,— вихідні!
--	---

Анатолій Костецький

2. Знайди і підкресли числівники. На які питання вони відповідають?
3. Визнач, до якої частини мови належить виділене слово.

203

1. Прочитай числівники. Визнач, на які питання вони відповідають. Зміни подані числівники так, щоб вони відповідали на питання *який? котрий?*. Запиши за зразком.

Один, п'ять, одинадцять, шістнадцять, два,
три, чотири, сім, тринадцять.

Зразок. Один — перший.

2. З двома словами (на вибір) склади і запиши речення.

204

1. Прочитай. Спиши.

Цікавинки звідусіль

Довгожителем серед диких тварин в Україні є бобер. Він живе до п'ятдесяти років.

Вовки дуже витривалі тварини. Вони здатні за день подолати відстань до вісімдесяти кілометрів.

Тюлень може зануритися на глибину до шестисот метрів і залишитися під водою до сімдесяти хвилин.

Страус здатен бігти швидше за коня. Він розвиває швидкість до шістдесяти-сімдесяти кілометрів за годину.

**шістдеся́т
шістсо́т**

2. Знайди і підкресли числівники. Зверни увагу на їх вимову і правопис.
3. Розпочни складати рукописний журнал «Цікавинки звіду-сіль».

Зверни увагу!

Російською:

пятидеся́ти
шестидеся́ти
семидеся́ти
восемидеся́ти

Українською:

п'ятдеся́ти
шістдеся́ти
сімдеся́ти
вісімдеся́ти

- 205** 1. Спиши, доповнюючи вирази.

Шістдесят дециметрів — це ... сантиметрів.

Один дециметр шість сантиметрів — це ... сантиметрів.

П'ятсот дециметрів — це ... метрів.

Вісім метрів — це ... дециметрів.

2. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

- 206** 1. Прочитай. Визнач, який це текст: художній чи науковий. Добери заголовок. Склади план тексту. Перекажи текст за планом.

У водоймах земної кулі зустрічаються риби різних розмірів — від карликів до гігантів.

Найбільша риба на землі — китова акула. Вона має довжину 15–17 метрів і понад 20–30 тонн маси. Своїми розмірами ця акула мало поступається перед китами — найбільшими тваринами на землі.

Карликом серед риб вважається бичок пандака з району Філіппінських островів. Розмір його тіла — до 1 сантиметра.

Лідія Романова

Бичок
пандака

Китова акула

2. Спиши, записуючи числівники словами.

207

1. Прочитай. Спробуй дати відповідь на поставлене в тексті запитання.

Сонце — найближча до Землі зірка. Його світло йде до нас 8 хвилин і 20 секунд. Наче й недовго. Але дуже велику відстань проходить воно за цей час. За 1 секунду проміник світла долає 300 тисяч кілометрів. Нічого швидшого в природі не існує. Скільки ж то мільйонів кілометрів долає він за 8 хвилин, якщо у хвилині 60 секунд?

Тарас Кінько

2. Спиши текст, записуючи числівники словами.
3. Поясни правопис виділеного слова.

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом.

ЗАЙМЕННИК (МЕСТОИМЕНИЕ)

§ 22. Займенник як частина мови

208 1. Прочитай.

Я узяв лопату
і почав копати.
Ти носив із дому
саджанці без втоми.
Він саджав дерева
швидко, без перерви.

А вона водичку
доставала з річки
і з відерця вміло
саджанці поїла.

Ігор Січовик

2. Полічи, скільки речень у вірші. У кожному з них знайди слово, яке відповідає на питання *хто?*. Випиши ці слова. Пригадай з уроків російської мови, до якої частини мови вони належать.

Пам'ятай!

Займенник (местоимение) — це частина мови, яка вказує на предмети, їх ознаки, кількість, але не називає їх.

3. Прочитай уривок із вірша Дмитра Білоуса і поміркуй, чому займенник має таку назву.

А поспитай звичайного **займенника**,
за кого він у мові? За **іменника**!
(Хоч може цей наш скромний посередник
замінювать **числівник** і **прикметник**).

- 209** 1. Заміни виділені слова займенниками. Спиши.

Найшвидшим птахом у світі є сокіл-сапсан. **Сокіл-сапсан** розвиває швидкість до трьохсот шістдесяти кілометрів за годину.

Найбільшими у світі мурахами є мурахи-динозаври. **Мурахи-динозаври** мають довжину понад п'ять сантиметрів.

Найменше у світі море — Мармурове. **Мармурове море** в п'ятдесят п'ять разів менше загальної площі України.

Річка Роу в Америці є найкоротшою у світі. **Річка Роу** має довжину вісімдесят метрів.

2. Поміркуй, яку роль відіграють займенники в мовленні.

- 210** 1. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою.

Мы — **четвероклассники**. И я, и ты, и он, и она уже четвёртый год учимся в школе. Мы прочитали много интересных книг. Они научили нас дружить и любить Родину.

2. Знайди і підкресли займенники.

3. Визнач, до якої частини мови належить виділене слово.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, є особові займенники (личные местоимения): *я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони*.

Особові займенники вказують на особу (лицо) або осіб і відповідають на ті ж питання, що й іменники.

Особові займенники вживаються в однині та множині і належать до однієї із трьох осіб:

Особа	Число	
	однина	множина
1-ша	<i>я</i>	<i>ми</i>
2-га	<i>ти</i>	<i>ви</i>
3-тя	<i>він, вона, воно</i>	<i>вони</i>

211 1. Прочитай. Розіграй у класі.

Діти мамі говорили:
— Ми сьогодні посуд мили!
— Любі, ви! — радіє мати,
що взялись допомагати.—
І ти мила теж, Оленко?
— Ні,— відказує маленька.—
Мили тільки Зіна й Алла.
Я розбитий підбирала.

Василь Шаройко

2. Спиши. Підкресли займенники. Визнач їх число й особу.

3. Попрацюйте в парі: складіть веселі діалоги. Розіграйте їх у класі.

212

1. Прочитай. Визнач мету тексту. Добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Я вийшов на простору галявину. Вона аж перел..валася соковитими барвами. Поблизу струмка горіли ліхтарики мати-й-мачухи, скромно виблискували квіти гусячої цибул..ки, ліловими озерцями ро..ливався ряст. Усю зиму вони спокійно дрімали під снігом. Він зігрівав з..лені рослинки теплою **ковдрою**. А нав..сні, як тільки ро..тало біле покр..вало, квіти підняли свої ніжні голівки і ніби прош..потіли:

— Ми прокинулися! Ми ща..ливі! Ви бачите, які ми красиві? *(За Степаном Мацюцьким)*

2. Знайди і підкресли особові займенники. Визнач їх число й особу.
3. Розбери виділене слово як частину мови (усно).

§ 23. Відмінювання особових займенників

213

1. Прочитай. Відгадай, яка квіточка розповідає про себе.

Загадкова квіточка

Я — перша квіточка весни. У мене маленька блакитна голівка і довгенькі зелені листочки. Мені затишно в лісі серед могутніх дерев. Мене захищають і дуб, і клен, і вільха, й осика. Мною милуються всі люди. На мені зупиняють свій погляд і дорослі, і маленькі.

2. Спиши. У кожному реченні знайди і підкресли слово, яке замінює назву квітки.

Зверни увагу!

У мене, мені, мене, мною, на мені — це не різні займенники, а відмінкові форми особового займенника *я*.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, займенники змінюються за відмінками.

3. Усно зміни текст так, щоб у ньому вживалися займенники у формі множини. Запиши використані тобою відмінкові форми займенника *ми*. Перевір себе за поданою нижче таблицею.

**Таблиця відмінювання особових займенників
1-ї та 2-ї особи**

Відмінки	Питання	1 особа		2 особа	
		однина	множина	однина	множина
Н.	<i>хто?</i>	я	ми	ти	ви
Р.	<i>кого?</i>	мене	нас	тебе	вас
Д.	<i>кому?</i>	мені	нам	тобі	вам
Зн.	<i>кого?</i>	мене	нас	тебе	вас
Ор.	<i>ким?</i>	мною	нами	тобою	вами
М.	<i>на кому?</i>	на мені	на нас	на тобі	на вас

214 1. Прочитай. Спиши.

Я до тебе усміхнусь
І з тобою подружусь,
Усміхнешся ти в відповідь —
Ми з тобою — цілий світ.

Леся Лужецька

2. Знайди у вірші займенники. Визнач їх число, особу й відмінок.
3. Підкресли прийменники, вжиті разом із займенниками.

Зверни увагу!

В українській мові, як і в російській, займенники з прийменниками пишуться окремо.

- 215** 1. Прочитай, додаючи до поданих дієслів займенники 1-ї та 2-ї особи однини і множини.

Дружив (*із ким?*) ...; приїхав (*до кого?*) ...; побачив (*на кому?*) ...; слухав (*кого?*) ...; подарував (*кому?*) ...; розповів (*про кого?*)

2. Запиши за зразком. Визнач особу і відмінок займенників, підкресли прийменники.

1 ос., Ор. в. 1 ос., Ор. в.

Зразок. Дружив (*із ким?*) зі мною, з нами,
2 ос., Ор. в. 2 ос., Ор. в.
з тобою, з вами.

- 216** 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви й апостроф.

Ми ж..ли в старому заповідному лісі, і м..ні ходити до школи було дал..ченько. Доводилося вставати рано, коли ще на білястому небі мере..тіли холодні зорі. **Щодня** я вимірював в обидва боки по п..ять кілометрів. І завжди до с..ла м..не супроводжував собака, доводив до перших хат, зуп..нявся і пов..ртав назад до лісового кордону.

**назад
ззаду**

За Володимиром Титаренком

2. Визнач число, особу й відмінок займенників у тексті.

3. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.
4. У двох останніх реченнях підкресли головні члени. Поясни розділові знаки, вжиті в останньому реченні.

Зверни увагу!

В українській мові, як і в російській, займенник може бути головним або другорядним членом речення.

217 1. Прочитай. Спиши.

Біг я стежкою до хати —
дощ хапав мене за **п'яти**.
Біг я стежкою щодуху —
дощ кричав мені над вухом:
«Я заллю тебе водою,
як зрівняюся з тобою,
під ногами в тебе, хлопче,
скоро річка захлюпоче!»

Петро Осадчук

2. Знайди і підкресли займенники. Визнач їх особу і відмінок.
3. Знайди у вірші речення зі звертанням.
4. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

218 1. Прочитай. Розіграй у класі. Склади подібний діалог.

— Дівчинко Ожинко,
Іди на стежинку.
— А чого я Ожинка?
— Бо в тебе очі сині.
— А чого вони сині?
— Бо небо синє.
— А чого воно синє?
— Бо річка синя.

— А чого вона синя?
 — Бо синя ожинка,
 Іди на стежинку —
 Нарвеш повну корзинку.

Дмитро Чередниченко

2. Знайди у вірші займенники і випиши їх. Визнач їх число, особу і, де можливо, рід. У якій особі займенники змінюються за родами?

- 219** 1. Розглянь таблицю відмінювання займенників 3-ї особи.

**Таблиця відмінювання особових
займенників 3-ї особи**

Відмінки	Питання	Однина			Мно- жина
		ч. р.	ж. р.	с. р.	
Н.	хто? що?	він	вона	воно	вони
Р.	кого? чого?	його (до нього)	її (до неї)	його (до нього)	їх (до них)
Д.	кому? чому?	йому	їй	йому	їм
Зн.	кого? що?	його	її	його	їх
Ор.	ким? чим?	ним	нею	ним	ними
М.	на кому? на чому?	на ньому (на нім)	на ній	на ньому (на нім)	на них

2. Прочитай. Добери заголовок. Спиши.

Щовечора лось приходить до річки і натрапляє на чаплю. Наче їй нема іншого місця стояти отак на одній нозі і думати, що її ніхто

не помічає. І лосеві враз схотілося колупнути її рогом. Нехай не думає, що на нього можна не зважати.

Він зайшов у воду і почав неквапно пити. Пив і відчував, як минає спрага, а разом із нею і невинуватана лють на чаплю.

Потім він пішов. Чапля довго дивилася йому вслід. Вона знала, що завтра він пройде тут знов. Знала й дуже боялася. Але піти їй звідси було ніяк. Вона оберігала своє гніздо.

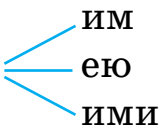
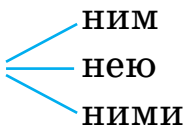
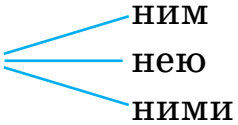
За Юрієм Старостенком

3. Знайди в тексті та підкресли особові займенники. Визнач їх особу і відмінок. Перевір себе за таблицею відмінювання займенників.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, після прийменників у займенниках третьої особи пишеться буква *н*: *на нього, з нею, до неї, у них*.

- 220** 1. Прочитай. Порівняй. Говори і пиши правильно.

Російською:	Українською:
доволен 	задоволений
говорил с 	говорив з

Зверни увагу!

В українській мові, на відміну від російської, займенники третьої особи в орудному відмінку завжди пишуться з буквою *н*.

2. Переклади і запиши українською мовою.

1. Мой брат — лётчик. Я горжусь им. Мы с ним хорошие друзья. 2. Мама купила цветы и украсила ими комнату. 3. На лугу расцвела ромашка. Все любовались ею. К ней часто прилетали бабочки.

3. Визнач відмінок займенників.

221 1. Прочитай. Відгадай. Спиши, вставляючи пропущені букви і, де треба, апостроф.

1. Народився із з..млі, зарум..янивсь на вогні і з..явився на столі до борщу тобі й м..ні.

Ігор Січовик

2. Я — білий. Справа неважка м..не зробити з молока. А прочитаєш навпаки, зі мною зліпиш п..ріжки.

Ігор Січовик

3. В н..го око скляне, він м..ні підморгне — і за мить вже готовий мій портрет кол..ровий.

Василь Струтинський

2. Знайди і підкресли особові займенники. Визнач їх особу і відмінок.

Запитання і завдання для повторення

1. Яка частина мови називається займенником?
2. Назви особові займенники. На які питання вони відповідають?
3. Які займенники належать до першої (другої, третьої) особи?
4. Визнач особу, число і відмінок особових займенників.
У мене, на тобі, з тобою, нею, до нього, йому, нас, ними.
5. Яким членом речення може бути займенник?

- 222** 1. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Вода. Вона в нас на кожному кроці. Таємничо виблискує в гл..бокій кр..ниці, біжить по трубах водогону. Ти хочеш утамувати спрагу? Ось тобі й вода: чиста, зв..чайна, газувана й фруктова. А молоко? В н..му теж повнісінько води. У фруктах і овочах її теж багато.

Кожен знає, що без неї не було б ж..ття на З..млі.

За Паолою Утевською

2. Знайди і підкресли займенники. Визнач їх особу і відмінок.
3. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

- 223** 1. Прочитай. Визнач, від якої особи ведеться розповідь.

Зовуть мене Настуся. Прізвище в мене — Горошинка. А хлопці називають мене Квасолинка. Але я ніколи не ображаюся. Мені байдуже — Горошинка чи Квасолинка.

Я взагалі ні на кого не ображаюся, бо я тиха і лагідна дівчина. Найбільше в світі мені подобається читати. Коли б можна було, я б тільки одне й робила — читала цікаві книжки.

За Олександром Копиленком

2. Побудуй текст, щоб розповідь велася від 3-ї особи. Використовуй в ньому замість займенників 1-ї особи не лише займенники 3-ї особи, а й іменники: *дівчинка, Настуся* тощо. Запиши побудований текст.
3. Якщо хочеш дізнатися про пригоду, яка трапилася з дівчинкою, знайди в бібліотеці та прочитай оповідання Олександра Копиленка «Настуся Горошинка».

- 224** 1. Прочитай. Запиши запитання і відповіді на них. Знайди і підкресли займенники. Визнач їх особу і відмінок.

Як тебе зовуть? З ким ти живеш? Хто до тебе приходить у гості? Хто тобі допомагає в навчанні?

2. Склади і запиши питальне речення із займенником першої особи множини.

- 225** 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені займенники.

— Надійко, ... читала цю книжку про тварин?

— ... читали її в школі. ... прочитала оповідання про борсука. Мені ... дуже сподобалося. ... люблю тварин і мені цікаво дізнаватися про їхнє життя. ... живуть у різних місцях і вміють добре пристосовуватися до навколишнього середовища.

2. Визнач число й особу вставлених займенників.
3. Склади невеликий діалог, уживаючи в ньому займенники. Разом із сусідом по парті розіграйте його в класі.

- 226** 1. Прочитай. У кожному рядку знайди зайвий займенник і випиши його.

Тебе, ви, тобі, тобою, на тобі, ти.

Вас, вами, вам, ви, тобі, на вас.

Мені, мною, на мені, я, ми, мене.

Нас, нами, вами, нам, на нас, ми.

Мені, нам, нас, мною, вами, ми, я.

Ти, вас, нам, тобою, тобі, ви, вами.

2. Визнач число, особу й відмінок виписаних займенників.
3. Склади подібне завдання для своїх однокласників. Запиши ряд слів, з якого необхідно вилучити зайве. У своєму завданні використовуй займенники.

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом.

ДІЄСЛОВО

§ 24. Повторення вивченого про дієслово

227

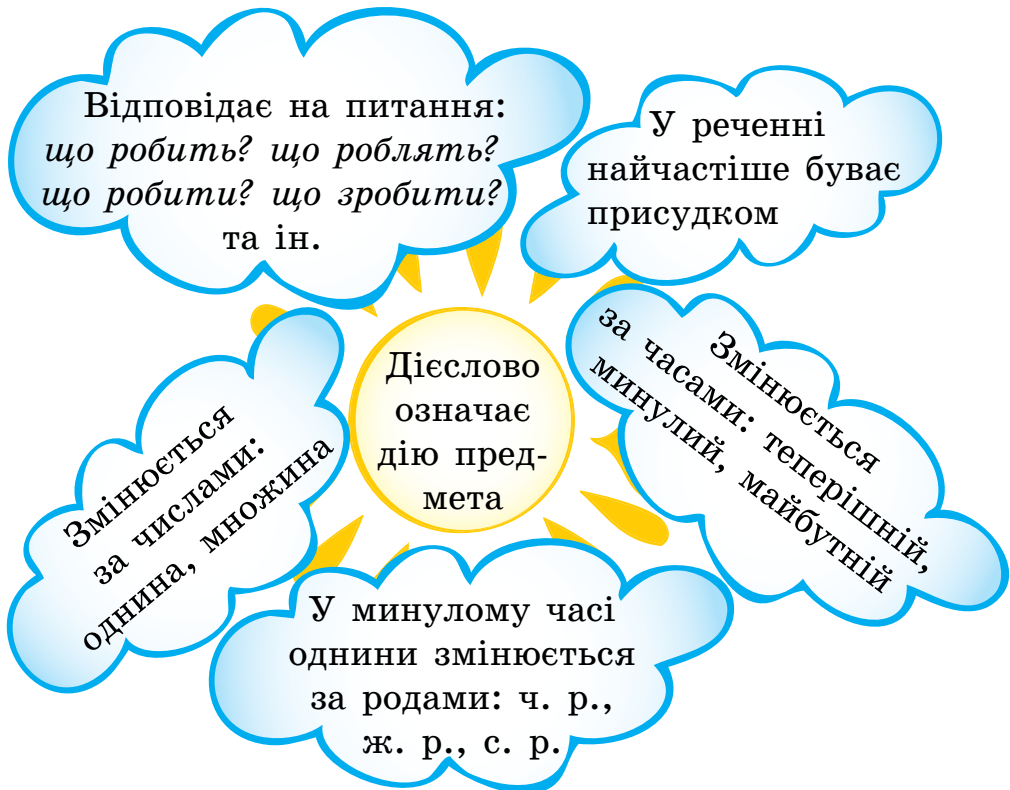
1. Прочитай.

Тануть, в'януть сніги,—
як крізь хмари летючі
гляне сонце блискуче,
усміхнеться в привіті,
розіллється в блакиті.
Тане сніг, в'яне сніг, гине...

Олександр Олесь

2. Випиши з вірша дієслова. Визнач, на які питання вони відповідають.
3. Розкажи за схемою, що ти знаєш про дієслово.

4. Зверни увагу на вимову і написання виділених слів.

Зверни увагу!

Вимовляємо:

усміхне[ц':а]

розіллє[ц':а]

Пишемо:

усміхнеться

розіллється

- 228** 1. Прочитай. Добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені букви й апостроф.

Ще не скріз.. ро..танули сніги. Ще і в полі,
і в лісі дож..вають свого віку холодні злежані
плями. А шпак уже прил..тів. Бігає чорними
проталинами на своїх в..соких ніжках і раз
у раз нах..ляє до з..млі голівку. То висм..кне
черв..ячка, то лялечку, то захрумтить чорним
бл..скупим жучком. А коли виясниться небо,
злітає птах на дер..во і голосно співає.

Радіють люди прил..тові шпака.

За Юрієм Старостенком

2. Знайди в тексті дієслова. На які питання вони відповідають? Визнач число дієслів.
3. У перших трьох реченнях підкресли підмети і присудки.

- 229** 1. Прочитай. Визнач, у якому значенні (прямому чи переносному) вжито дієслово *ходить* у кожному реченні. Поясни, як ти розумієш, яку дію виконують сонце, місяць, ніч.

День у день, в ясні години,
Ходить сонце до людини.
Ходить місяць над селом,
Жде вечерю за столом.
Ходить ніч навколо хати,
Дітвору вкладає спати.

Ходить садом кіт-музика,
Мишам пісеньку мурлика.

Антон Підлужний

2. Склади і запиши речення зі словом *ходить* у прямому значенні. Усно добери синоніми до цього слова.

230

1. Прочитай. Визнач тип тексту. Усно склади його кінцівку. Добери заголовок. Спиши.

До табору геологів підійшла ведмедиця. Стала вона і реве. Та люди **не звернули** на неї особливої уваги. Ведмеді часто крутилися навколо табору.

Наступного дня лісова гостя з'явилася знову і жалібно заревла. Бідолаха чекала допомоги. Тоді геологи наблизилися до ведмедиці, а вона відійшла глибше в ліс. Стала, оглянулася і чекає, коли люди підійдуть ближче. Так вела вона геологів кілометрів п'ять, аж поки вони **не дійшли** до глибокої ями. На дні ями сиділо злякане ведмежа і жалібно скавчало.

За Дмитром Перепелюком

2. Знайди в тексті й підкресли дієслова. На які питання вони відповідають? Визнач число дієслів.
3. В останньому реченні виділи граматичну основу.
4. Поясни написання виділених слів.

231

1. Прочитай. Спиши.

На зимових канікулах учні читали українські народні казки. Сьогодні на уроці вони читають вірші про весну. Влітку діти читатимуть веселі оповідання.

2. Підкресли дієслова. Визнач час.

Зверни увагу!

В українській мові, як і в російській, дієслова змінюються за часами (по временам). Вони мають форми минулого (прошедшего), теперішнього (настоящего) і майбутнього (будущего) часу.

- 232** 1. Розглянь таблицю і розкажи, що ти знаєш про часи дієслів.

Час дієслів	Коли відбувається дія?	Питання	Приклади
Минулий	Дія відбувалася до моменту повідомлення про неї.	<i>що робив? що зробив? що робили? що зробили?</i>	писав написав співали заспівали
Теперішній	Дія відбувається під час повідомлення про неї.	<i>що робить? що роблять?</i>	пише пишуть співає співають
Майбутній	Дія відбудеться після повідомлення про неї.	<i>що зробить? що буде робити? що робитиме? що зроблять? що будуть робити? що робитимуть?</i>	напише буде писати писатиме заспівують будуть співати співатимуть

2. Прочитай. Визнач, у якому часі вжито дієслова у вірші.

Остання мурашка
снує біля нірки,
проклюнувся промінь
вечірньої зірки.

І горлиця змовкла
у лісі густому,
і ми вже прямуємо
лугом додому.

Перейдемо річку,
де сплескує риба,

нагріємо чаю,
наріжемо хліба.

Посиплемо цукром
помиті суниці...

Оце і вечерея.
Оце й вечорниці.

Потягнуться руки
до книжки, до казки...
За вікнами в небі
зірки — як мурашки.

Василь Марсюк

3. Випиши дієслова у три стовпчики: минулий час, теперішній час, майбутній час.

4. Підкресли дієслова, що вживаються на позначення руху.

233 1. Прочитай. Визнач мету тексту.

Росте на ставку біла водяна **лілія**. Радісно розкриває **вона** свої пелюстки до сонця.

Сідає на білу квітку **метелик** і говорить:

— Ось тут **я** й переночую.

Почула ці слова квітка і каже:

— Лети, метелику, шукай інші квітки, бо **я** лягаю на ніч спати під водою.

— Чому? — здивувався метелик.

— Бо у мене під водою — м'яка постіль.

Склала біла **лілія** пелюсточки й тихо пішла під воду. А **метелик** полетів на берег.

За Василем Сухомлинським

2. Від виділених іменників і займенників постав питання до пов'язаних із ними дієслів. Запиши за зразком.

теп. ч.

Зразок. Лілія (*що робить?*) росте.

- 234** 1. Прочитай. На які питання відповідають дієслова? Визнач їх число і час.

Сяє яскраве сонечко на чистому небі. Тихенько віє лагідний вітерець. Зеленіють дерева. Цвінуть перші весняні квіти. Весело співають пташки.

2. Спиши, замінивши дієслова теперішнього часу дієсловами майбутнього часу.
3. Познач префікси в дієсловах.

- 235** 1. Спиши. У кожному реченні виділи граматичну основу.

У нашій школі старшокласники оголосили конкурс «Малюнок на асфальті». Усі учні радо відгукнулися на нього.

Настав день конкурсу. Андрійко розфарбовує веселого Цибуліно. Марійка малює чудові квіти. А Сашко створює на асфальті нову модель літака.

Скоро конкурс закінчиться. Журі повідомить імена переможців.

2. Визнач число і час дієслів.

§ 25. Неозначена форма дієслів

- 236** 1. Прочитай. Відгадай, який «змій» живе в хаті.

Зазирають у вікна вечірні сутінки.

Прокинувся хатній змій.
Бабуся годує його соломою.
Кине жмут соломи, а змій
розправить червоні вуса і їсть
солому. Іноді, як закашляється,

то й бабуся кашляє. А вночі змії вкривається сивою ковдрою і дихає з груби теплом на всю хату:
— Спати... Спати.

Микола Воробйов

2. Спиши текст. Знайди в ньому дієслова і визнач їх число і час. Число і час якого дієслова не можна визначити? Чому?
3. Пригадай з уроків російської мови, що ти знаєш про неозначену форму дієслова.

Пам'ятай!

Дієслово має неозначену форму (неопределённую форму). Вона відповідає на питання *що робити?* (малювати, відпочивати) або *що зробити?* (намалювати, відпочити).

Неозначена форма є початковою формою дієслова. Вона не вказує ні на число, ні на час, ні на особу.

Дієслова в неозначеній формі закінчуються на *-ти* (рідше *-ть*). Наприклад: *жити, жити*. Іноді після *-ти, -ть* стоїть *-ся* або *-сь*. Наприклад: *сміятися, сміятись, гратися, гратись*.

- 237** 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Д..рева краще садити нав..сні. Посаджені груші, яблуні та вишні слід пол..вати протягом літа. Щов..сни обкопувати, підживлювати, зах..щати їх від шкідників. У бер..зні бажано білити стовбури та основні гілки плодових д..рев, щоб уникнути сонячних опіків кори.

2. Знайди і підкресли в тексті дієслова. На які питання вони відповідають?

3. Від дієслів, які відповідають на питання *що робити?*, утвори дієслова, які відповідатимуть на питання *що зробити?*. Запиши за зразком.

Зразок. <i>що робити?</i>	<i>що зробити?</i>
садити	посадити

- 238** 1. Прочитай. Розкажи, які значення має слово *писати*.

Учитель каже: «Діти, будемо писати». А що таке писати — знаєш? Ти скажеш: «Писати — це і є писати олівцем, писати ручкою, а що?»

Ні, писати — це те саме, що «розписувати», «розмальовувати фарбами», «вкривати узорами». Колись значення слова писати було близьке до слова пістрявий — «різнокольоровий». Тому й сьогодні слово писати, крім свого нового значення «записувати», «занотовувати щось», має і старе значення — «малювати», «створювати картину».

Алла Коваль

2. Випиши дієслова в неозначеній формі. Назви серед них синоніми.

- 239** 1. До поданих дієслів добери й запиши синоніми. При потребі користуйся довідкою.

Доповідати, ступати, журитися, прикрашати, розсердитися, думати, жалкувати.

Слова для довідки: виступати, оздоблювати, міркувати, іти, шкодувати, мислити, розгніватися, крокувати, сумувати, розізлитися, квітчати, повідомляти.

2. З одним словом (на вибір) склади й запиши словосполучення і речення.

§ 26. Дієслова минулого часу

240 1. Прочитай. Спиши.

Ніч минула. Сонце встало.
Трудовий почався день.
Радо пташки заспівали
у гаю пісень.

Надія Приходько

2. У кожному реченні підкресли підмет і присудок. На які питання відповідають дієслова-присудки?
3. Визнач час дієслів. Пригадай, як змінюються дієслова минулого часу.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, дієслова минулого часу змінюються за числами і в однині — за родами.

- 241** 1. Прочитай. Запиши подані дієслова в три стовпчики: у перший дієслова чоловічого роду, у другий жіночого роду, у третій середнього роду. Познач закінчення і суфікси дієслів.

Говорив, ліпила, зеленіло, ходила, читав,
світило, захворіло, радів, думала, зробила,
висипав, стемніло.

ч. р.	ж. р.	с. р.
Зразок: писа́в	писа́ла	писа́ло

2. Постав подані дієслова у формі множини. Визнач, які суфікси і закінчення вони мають.
3. Зроби висновок, які суфікси і закінчення мають дієслова минулого часу.

Зверни увагу!

В українській мові, як і в російській, дієслова минулого часу жіночого і середнього роду, а також вжиті у формі множини, мають суфікс -л-: *росла, співало, світили*.

В українській мові, на відміну від російської, дієслова минулого часу чоловічого роду мають суфікс -в-: *запитував, подумав*.

Дієслова минулого часу можуть уживатися з -ся(-сь): *купал^ася, купал^ась, посміхал^ося, посміхал^ось, світил^ися, світил^ись, учив^{ся}, учив^{сь}*.

- 242** 1. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою.

Пришла весна. Растаял снег. Из сухой норы вылез сонный барсук. Он всю зиму спал, как медведь.

Пошёл барсук на охоту. Под деревом жуков нашёл. Возле большой лужи лягушку поймал.

Поел, попил и вернулся в свою нору.

За Євгеном Чарушиним

Словничок: (рос.) барсу́к — (укр.) борсу́к

2. Знайди в тексті дієслова. Визнач їх рід. Познач суфікси, виділи закінчення.

- 243** 1. Прочитай, замінюючи дієслова в неозначеній формі, що в дужках, дієсловами минулого часу. Визнач тип тексту, його тему і мету. Добери заголовок. Спиши, розкриваючи дужки.

Хво́щ — одна з перших рослин, яку (поча-ти) споживати люди.

Первісній людині (не повезти) на полюванні, і вона (залишитися) без їжі. Під руку (потра-

пити) **весняні** пагони хвоща. Вони не тільки (вгамувати) голод, а навіть (зда-тися) смачними. Та смачнішими (ви-явитися) бульбочки на кореневищах рослини. Вони (містити) крохмаль.

Тому для наших далеких предків хвощ (стати) важливим продуктом харчування, таким, як для нас є картопля.

За Євгеном Шморгуном

2. Визнач число і, де можливо, рід дієслів минулого часу. Виді-ли їх закінчення і познач суфікси.
3. Розбери виділене слово як частину мови.

244

1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви й, де треба, апостроф.

Диво

З..мля з чекання аж отерпла —
І грім перекотився гулом,
І щирим оком злива тепла
У кожну брун..ку заз..рнула.
Вч..нилось диво біля мене
По тому дощик у грайлистім:
В..рба прозїрчасто-з..леним
Вся обн..залася намистом,
Осика, вчора без..язика,
Зал..п..тала перволистом.
Пішли рости чуби у трав,
І вість л..тіла попереду,
Що квітен.. травню передав
Свою з..лену естафету.

Віктор Кочевський

2. Підкресли дієслова минулого часу. Визнач число і, де можливо, рід дієслів. Познач у них суфікси і виділи закінчення.
3. Знайди у вірші слова, вжиті в переносному значенні. Поясни, як ти їх розумієш.

§ 27. Дієслова теперішнього часу

245

1. Прочитай, відгадай загадку. Випиши виділені дієслова із пов'язаними з ними займенниками та іменниками за зразком. Визнач час і число дієслів.

Із неба диво золоте
І світить нам, і гріє,
Ніщо без нього не росте,
І всяк йому радіє:
Радієш ти, **радію** я,
Радіють луки, поле, гай,
Радіє з краю в край земля.
А що за диво — відгадай.

Галина Демченко

теп. ч., одн.

Зразок. Земля (*що робить?*) радіє.

2. Усно заміни виписані іменники займенниками.
3. Розглянь малюнок. Простеж, як змінюється форма дієслова (його закінчення) відповідно до числа й особи займенника.

я раді[Ю]

ти раді[ЄШ]

він } раді[Є]

вона }

воно }

ми раді[ЄМО]

ви раді[ЄТЕ]

вони раді[ЮТЬ]

4. Зроби висновок, як змінюються дієслова теперішнього часу в українській мові. Пригадай з уроків російської мови, як визначаються число й особа дієслів.

Пам'ятай!

В українській мові, як і в російській, дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами.

Зміна дієслів за особами і числами називається дієвідмінюванням (спряженням).

Особа і число дієслів визначаються за допомогою займенника, питання та закінчення дієслова.

- 246** 1. Розглянь таблицю змінювання дієслів теперішнього часу за особами і числами.

Особа	Однина	Множина
1-ша	<i>що я роблю?</i> печ <u>у</u> , гра <u>ю</u> , крич <u>у</u> , кле <u>ю</u>	<i>що ми робимо?</i> печ <u>емо</u> , гра <u>ємо</u> , крич <u>имо</u> , кле <u>їмо</u>
2-га	<i>що ти робиш?</i> печ <u>еш</u> , гра <u>єш</u> , крич <u>иш</u> , кле <u>їш</u>	<i>що ви робите?</i> печ <u>ете</u> , гра <u>єте</u> , крич <u>ите</u> , кле <u>їте</u>
3-тя	<i>що він (вона, воно) робить?</i> печ <u>е</u> , гра <u>є</u> , крич <u>ить</u> , кле <u>їть</u>	<i>що вони роблять?</i> печ <u>уть</u> , гра <u>ють</u> , крич <u>ать</u> , кле <u>ять</u>

2. Користуючись таблицею, зміни за особами і числами подані дієслова. Виділи їх закінчення.

Писати, читати — за зразком *пекти, грати*.
мовчати, говорити — за зразком *кричати*.

247

1. Прочитай. Визнач тип тексту, його тему і мету. Добери заголовок. Спиши.

Подорожник — справжній мандрівник. Це трава, яку влітку ми зустрічаємо всюди. Йдеш берегом річки, стежкою через ліс або сільською вулицею — завжди побачиш подорожник.

У глухих безлюдних місцях він майже не росте. А в обжитих його багато. Адже подорожник розсіюється здебільшого людьми. Його насіння легко прилипає до черевиків і мандрує разом з людиною по всіх стежках-дорогах. Де насіння відлипне, там і проросте.

Тому й називається він подорожником, що по світу подорожує. *(З журналу)*

2. Знайди в тексті споріднені слова і слова-синоніми.
3. Підкресли дієслова теперішнього часу. Визнач їх число й особу. Виділи закінчення.

Зверни увагу!

Дієслова теперішнього часу можуть уживатися із *-ся(-сь)*. Наприклад: *розсію[єть]ся, всміха[ють]ся, купа[єш]ся, вмива[ю]сь, одяга[ємо]ся.*

248

1. Спиши, замінюючи неозначену форму, що в дужках, дієсловами теперішнього часу.

Рожеву, білу кашку на лузі я (зривати) і (слухати) тут казку, якої ще не (знати). Її шепочуть трави, (співати) різні птиці, її тополі (чути) і клен біля криниці. Співуча, ніжна мова у лугової казки, (летіти) до неї птиці, мов до земної ласки.

Микола Сингаївський

2. Визнач число й особу дієслів. Виділи в них закінчення.

249

1. Прочитай. Розкажи, як грають у «Панаса».

У цю гру грають хлопці й дівчата. За бажанням (або лічилкою) хтось стає Панасом. Йому **зав'язують** очі хусткою, виводять на середину площі і звертаються з такими словами:

- Панасе, Панасе! На чому стоїш?
- На камені!
- Що продаєш?
- Квас!
- Упіймаєш курей, а не нас.

Діти розбігаються, а Панас їх ловить. Кого спіймає, той стає Панасом. Гра продовжується далі. Так вона і називається: «Панас».

2. Знайди в тексті та випиши дієслова теперішнього часу. Визнач число й особу. Виділи закінчення.
3. Добери до виділеного слова антонім. Розбери його за будовою.

§ 28. Дієслова майбутнього часу

250

1. Прочитай. Спиши. Знайди і підкресли дієслова майбутнього часу. На які питання вони відповідають?

Ми посадимо липи та клени —

Буде наше місто зелене.

Ми обсадимо школу бузками

Та обів'ємо площу квітками.

Дерева зростатимуть з нами,

Задзвенять над містом гілками.

Буде шуміти за містом ліщина,

Буде цвісти, розквітать Батьківщина.

Платон Воронько

2. Поміркуй, чи можеш ти визначити число й особу підкреслених слів. Зроби висновок, як в українській мові змінюються дієслова майбутнього часу.

- 251** 1. Розглянь таблицю змінювання дієслів майбутнього часу за особами і числами.

Особа	Однина	Множина
1-ша	що я зроблю? посі ^ю , полеж ^у	що ми зробимо? посі ^{ємо} , полеж ^{имо}
2-га	що ти зробиш? посі ^{єш} , полеж ^{иш}	що ви зробите? посі ^{єте} , полеж ^{ите}
3-тя	що він (вона, воно) зробить? посі ^є , полеж ^{ить}	що вони зроблять? посі ^{ють} , полеж ^{ать}
1-ша	що я робитиму? сіятим ^у , лежатим ^у	що ми робитимемо? сіятим ^{емо} , лежатим ^{емо}
2-га	що ти робитимеш? сіятим ^{єш} , лежатим ^{єш}	що ви робитимете? сіятим ^{ете} , лежатим ^{ете}
3-тя	що він (вона, воно) робитиме? сіятим ^є , лежатим ^є	що вони робитимуть? сіятим ^{уть} , лежатим ^{уть}
1-ша	що я буду робити? буд ^у сіяти, буд ^у лежати	що ми будемо робити? буд ^{емо} сіяти, буд ^{емо} лежати
2-га	що ти будеш робити? буд ^{єш} сіяти, буд ^{єш} лежати	що ви будете робити? буд ^{ете} сіяти, буд ^{ете} лежати
3-тя	що він (вона, воно) будуть робити? буд ^є сіяти, буд ^є лежати	що вони будуть робити? буд ^{уть} сіяти, буд ^{уть} лежати

2. Постав і запиши в усіх особових формах майбутнього часу дієслово *купити*. У разі потреби звертайся до поданої вище таблиці.

- 252** 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви і, якщо треба, апостроф.

Вийду я у поле трошки
І нарву у фартушок
І ромену, і волошок,
І васил..ків на вінок.

фартушóк
фарту́х

Я не йтиму між коло..ям,
Щоб нічого не зламать,
Бо пш..ницю, жито й просо
Дітям треба шанувать.

То для нас ростуть з..рнята:
З них нам хлібця нап..чуть,
І паски сп..чуть на св..ята,
З проса каші натовчуть.

Катерина Перелісна

2. Знайди і підкресли дієслова майбутнього часу. Визнач їх число й особу. Виділи закінчення.
3. Поясни вживання розділових знаків у першому реченні.

Мовна скарбничка

Ромén — народна назва ромашки.

- 253** 1. Прочитай, замінюючи неозначену форму, що в дужках, дієсловами майбутнього часу. Спиши, розкриваючи дужки.

Незабаром (засміятися) ласкаво сонечко.
Його лагідне проміння (розбудити) все навколо.
(Забриніти) краплинками сліз бурульки.

(Заплакати), прощаючись із зимовою холоднечею, сніги. (Задзюрчати) пустотливий струмок.

Від ласкавого дотику золотого проміння (прокидатися) красуня берізка. (Заблищати) кришталеві краплинки на її косах-вітах. (Заструменіти) по всіх її жилах цілющий сік.

Антоніна Назаренко

2. Визнач число й особу дієслів. Виділи закінчення.

§ 29. Правопис закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу

254

Прочитай. Знайди у вірші дієслова теперішнього часу. Визнач їх число й особу. Випиши дієслова, вжиті в однині, і постав їх у формі множини. Запиши за зразком. Виділи закінчення.

Шумить верхами буйний ліс —
дуби, берези, буки.
Співає сойка, свище дрізд
і воркотить голубка.

Стрибає білка по верхах,
дітей зозуля кличе.
Вітрець шепоче в галузках,
в ярку потік мугиче.

Цілує сонечко листки
у ніжній, теплій ласці,
гриби наділи шапочки
так само, як у казці.

Марійка Підгірянка

З ос., одн. З ос., мн.

Зразок. Шум^{ИТЬ} — шумл^{ЯТЬ}.

Зверни увагу!

Особові закінчення дієслів, які в третій особі множини мають закінчення <i>-уть, -ють</i>			Особові закінчення дієслів, які в третій особі множини мають закінчення <i>-ать, -ять</i>		
особа	однина	множина	особа	однина	множина
1-ша	<i>-у, -ю</i>	<i>-емо, -ємо</i>	1-ша	<i>-у, -ю</i>	<i>-имо, -їмо</i>
2-га	<i>-еш, -єш</i>	<i>-ете, -єте</i>	2-га	<i>-иш, -їш</i>	<i>-ите, -їте</i>
3-тя	<i>-е, -є</i>	<i>-уть, -ють</i>	3-тя	<i>-ить, -іть</i>	<i>-ать, -ять</i>

255 1. Прочитай. Спиши.

Ти, напевно, знаєш, що кожна квіточка має пилок. Якщо він потрапить з однієї квітки на іншу, то вона перетвориться на плід. Переносять його різні комахи. Всі рослини бережуть свій пилок. Вони на ніч стуляють пелюстки, щоб нічна роса його не змила. А вранці **розкривають** саме тоді, коли **прокидаються** комахи, які їх запилюють. (За Паолою Утевською)

2. Знайди і підкресли в тексті дієслова теперішнього і майбутнього часу. Визнач їх особу. Виділи закінчення.
3. До виділених слів добери і запиши антоніми.
4. Зміни за особами і числами дієслова *знати, потрапити*.

256 1. Спиши, вставляючи пропущені букви. Виділи закінчення.

Стука..мо, прибира..ш, сто..мо, розкаж..мо, побачить, ліп..мо, хоч..ш, накле..те, загра..мо, заміс..ш, біж..те.

2. Визнач час, число й особу дієслів.
3. З двома словами (на вибір) склади і запиши речення.

257

1. Прочитай і відгадай загадки Грицька Бойка. Першу загадку запиши з пам'яті.

Висить в селі і в місті,
збирає різні вісті.
Щодня її гінці
спішать у всі кінці.

Стаємо всім на дорозі,
всіх спиняєм на порозі.
Хто іде — не обмине:
нас рукою штовхне.

Я стою на ходу,
а спинюся — упаду.

2. Знайди в загадках дієслова. Визнач їх час, особу, число. Запиши за зразком.

Зразок. Вис[ить] — теп. ч., 3 ос., одн.

258

1. Прочитай.

Біжать стежки до гаю —
на захід і на схід.

Летять до водограю
і нам лишають слід.

Стежинки-бережинки
запрошують — іди...

Де сіють, де обжинки —
з людьми вони завжди.

То кличуть нас до моря,
спішать навперегін,
Де хвиля синьозора
гуде в небесний дзвін.

Є кожному стежина —
на втіху вибирай...
Одна лиш Батьківщина,—
один у тебе край.

Микола Сингаївський

2. Знайди у вірші дієслова теперішнього часу 3-ї особи множини. Постав їх у форму 1-ї особи однини. Запиши за зразком. Виділи закінчення.

Зразок. Біж[а^{ть}] — біж[у].

3. Порівняй закінчення дієслів 1-ї особи.

Мовна скарбничка

Обжінки — останній день жнив і свято з цієї нагоди.

Жнивá — пора збирання хлібних рослин.

- 259** 1. Прочитай. Порівняй особові закінчення дієслів 1-ї особи в російській та українській мовах.

1-ша особа однини		1-ша особа множини	
російською	українською	російською	українською
чита[ю]	чита[ю]	чита[ем]	чита[ємо]
прочита[ю]	прочита[ю]	прочита[ем]	прочита[ємо]
нес[у]	нес[у]	нес[єм]	нес[емо]
принес[у]	принес[у]	принес[єм]	принес[емо]
крич[у]	крич[у]	крич[им]	крич[имо]
закрич[у]	закрич[у]	закрич[им]	закрич[имо]
кле[ю]	кле[ю]	кле[им]	кле[їмо]
закле[ю]	закле[ю]	закле[им]	закле[їмо]

2. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою. Визнач час дієслів.

Мы с мамой строим за́мок из кубиков.
Я украшаю его башнями. Завтра на вокзале мы
встретим бабушку. Я покажу ей наш за́мок.

3. В останньому реченні підкресли головні члени.

260

1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви.

В темнім лісі джер...ло
синє кинуло кр...ло
на траву шовкову,
почало ро...мову:

— На проща...я вам скажу:
між д...рев я поброджу,
походжу, і поблуджу —
та й до річки побіжу...

Володимир Підпалий

2. Знайди і підкресли дієслова майбутнього часу. Визнач їх особу і число.
3. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

Зверни увагу!

Російською:	Українською:
бе <u>г</u> у́, побе <u>г</u> у́	бі <u>ж</u> у́, побі <u>ж</u> у́
си <u>ж</u> у́, поси <u>ж</u> у́	сид <u>ж</u> у́, посид <u>ж</u> у́,
бро <u>ж</u> у́, побро <u>ж</u> у́	брод <u>ж</u> у́, поброд <u>ж</u> у́
хо <u>ж</u> у́, похо <u>ж</u> у́	ход <u>ж</u> у́, поход <u>ж</u> у́
е <u>з</u> жу, пое <u>д</u> у	ї <u>ж</u> джу, пої <u>д</u> у

4. Випиши українські слова. Навчись їх правильно вимовляти.
5. З одним із слів (на вибір) склади і запиши речення.

- 261** 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви. Виділи закінчення дієслів.

Ход..мо, відповіда..мо, кроку..мо, леж..мо,
заспіва..мо, зрива..мо, воз..мо, вечере..мо,
спеч..мо, їзд..мо, літа..мо, сто..мо, нос..мо.

2. З двома словами (на вибір) склади і запиши речення.

- 262** 1. Прочитай, замінивши дієслова 1-ї особи однини дієсловами 1-ї особи множини. Добери заголовок. Запиши утворений текст.

Люблю я майструвати різні іграшки з природного матеріалу. Сьогодні іду до лісу, щоб набрати шишок і жолудів. Підходжу до старого дуба, ставлю кошики на землю і залюбки збираю блискучі жолуді. Раптом бачу купку сухого листя. Обережно розгортаю його і натрапляю на чийось схованку. То, мабуть, їжак готується до зими.

2. До виділеного слова добери спільнокореневі слова.

- 263** 1. Прочитай. Поясни розділові знаки, використані в першому реченні.

— Коню мій, чом зажурився?
— Без підкови я лишився.
— Не журися, на селі
Є в нас добрі ковалі.
Підіб'ють тобі підкову —
І **помчиш** ти в поле знову,
Скрізь і всюди **побуваєш**,
Потім діток **покатаєш**.

Тамара Галактіонова

2. Випиши виділені дієслова. Визнач їх час, особу. Виділи закінчення.

- 264** 1. Прочитай. Порівняй закінчення дієслів теперішнього і майбутнього часу 2-ї особи однини в російській та українській мовах.

2-га особа однини			
теперішній час		майбутній час	
російською	українською	російською	українською
пиш[ешь]	пиш[еш]	запиш[ешь]	запиш[еш]
жив[ёшь]	жив[еш]	пожив[ёшь]	пожив[еш]
люб[ишь]	люб[иш]	полюб[ишь]	полюб[иш]
сто[ишь]	сто[їш]	посто[ишь]	посто[їш]

Пам'ятай!

В українській мові, на відміну від російської, у закінченнях дієслів 2-ї особи однини не пишеться м'який знак.

2. Випиши з таблиці дієслова українською мовою. Постав їх у формі 2-ї особи множини. Виділи закінчення, поясни правопис.

- 265** 1. Прочитай прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Здобуд..ш освіту — побач..ш більше світу.
 Ма..те голову, майте і розум. Не говори, що
 зна..ш, але знай, що говор..ш. З ким повед..шся,
 того й набереш..ся. Чужим добром не забага-
 ті..те. Добре ґрунт угно..ш — урожай потро..ш.
 Без трудів не їстим..ш пирогів.

2. Виділи закінчення дієслів.
 3. Порівняй вимову і правопис виділених слів.

1. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою. Поміркуй, яку відповідь ти можеш дати на поставлене в тексті запитання.

Ты проходишь улицами родного города или села. Видишь дома, школу, в которой ты учишься. В парках и садах любишь красотою деревьев и цветов. А что ты делаешь для того, чтобы твой город или село были чистыми и красивыми?

2. Знайди і підкресли дієслова 2-ї особи. Виділи їх закінчення.

1. Прочитай. Добери заголовок. Спиши, вставляючи пропущені букви й апостроф.

Смачний б..резовий сік! Та ще коли одразу з-під б..рези візьмеш банячок чи яку іншу посудинку з чистою прохолодною водою. А вона солодко пахне ж..вою д..р..виною, гл..бінню з..млі. Береш і п..єш з насолодою, повільно, аби не зронити бодай краплину. П..єш, ніби вбира..ш у серце в..сну.

Смачний б..резовий сік
і, кажуть, цілющий!

Сергій Носань

2. Знайди і підкресли дієслова 2-ї особи. Визнач їх час.
3. Розбери виділене слово як частину мови.

Мовна скарбничка

Банячо́к — чавунний горщик, казанок.

268 1. Прочитай. Добери заголовок. Спиши.

Живе у мене одна з найменших синичок — сенчик. Ця крихітна пташка відчуває себе справжнім господарем моєї квартири.

У кухні з крана капає вода. Сенчик прилетить, вчепиться за кран, сидить вниз головою і п'є воду. А то ще сяде на стіл і здалека хитренько спостерігає за мною. Потім вхопить шматочок сиру, злетить на шафу, затисне в лапках сир, ласує собі. Але в руки нізащо не хоче йти. *(За Олександром Копиленком)*

2. Знайди і підкресли дієслова. Визнач їх час, особу і число. Виділи закінчення.
3. Знайди в тексті речення з однорідними членами.

269 1. Прочитай.

В мене руки — господарки,
приготують вам сніданки.
Принесуть води на кухню,
перемиють миски й кухлі,
і підлогу підметуть,
і в портфель книжки складуть,
і розбудять квіти сонні,
що стоять на підвіконні,
і напоять білі рожі,
і матусі допоможуть.

Микола Сингаївський

2. Знайди у вірші дієслова. Усно визнач їх час, особу і число.
3. Випиши дієслова. Від кожного з них утвори форму однини. Запиши за зразком.

Зразок: приготу[ють] — приготу[є],
розбуд[ять] — розбуд[ить].

1. Прочитай. Порівняй закінчення дієслів 3-ї особи множини в російській та українській мовах.

3-тя особа множини	
російською	українською
вед <u>ут</u> дума <u>ють</u>	вед <u>уть</u> дума <u>ють</u>
спеш <u>ат</u> кле <u>ят</u> лет <u>ят</u>	спіш <u>ать</u> кле <u>ять</u> лет <u>яť</u>

Зверни увагу!

В українській мові, на відміну від російської, в закінченнях дієслів третьої особи I дієвідміни в множині і II дієвідміни в однині та множині пишеться знак м'якшення: *ростуť*, *зацвітають*, *напоїť*, *напояť*, *біжиť*, *біжаť*.

2. Прочитай. Переклади і запиши українською мовою.

Над полями и лесом ярко светит солнце. Темнеют в полях дороги. Звенят ручьи. Прилетают белоносые грачи. Они спешат в свои старые гнёзда.

3. Підкресли дієслова. Виділи їх закінчення.

1. Прочитай, ставлячи дієслова, що в дужках, у формі теперішнього часу. Добери заголовок. Спиши, розкриваючи дужки.

На узліссі (стояти) старенька хатина. Біля неї — низький зруб колодязя і журавель. Давно вже у хатині ніхто не (жити) і воду з колодязя не (брати).

Взимку колодязь (замерзати). (Намітати) хуртовини повен зруб снігу, (ховати) колодязь

у заметі. Тільки самотній журавель над снігом (стирчати).

Навесні замети (танути). Вода в колодязі (прибувати). (Летіти) до нього птахи, (пити) воду. (За Іваном Шutowим)

2. Підкресли дієслова. Виділи закінчення.

§ 30. Дієслова на -ся(-сь) і -ться.

Вимова і правопис дієслів на -ся, -ться

272

1. Прочитай.

Ой краса! Ну й краса!
Вранці випала роса:
На деревах, на траві,
Навіть на камінчиках,
Всі росинки, як живі,—
В голубих промінчиках.
Сяють, усміхаються,
Скрапують, зливаються.
І радіють на листках,
І вкривають сріблом дах...

Ганна Чубач

2. Випиши з вірша дієслова. На які питання вони відповідають? Визнач їх час, особу і число. Виділи закінчення.
3. Виписані дієслова постав і запиши у формі однини.
4. Зверни увагу на вимову і правопис дієслів, які закінчуються на -ся.

Зверни увагу!

Вимовляємо:

усміхає[ц':а]

усміхаю[ц':а]

Пишемо:

усміхається

усміхаються

273 1. Прочитай. Спиши.

Над усе люблю я літні ранки. Прокинешся, підійдеш до відчиненого вікна, посміхнешся ласкавому сонечку, привітаєшся з ним. Вийдеш на подвір'я і замилуєшся блакиттю неба, барвистими квітами, срібною росою. Вдихнеш на повні груди свіжого повітря і заспіваєш.

2. Знайди і підкресли в тексті дієслова 2-ї особи однини.

Зверни увагу!

Вимовляємо:

прокине[с':а]

посміхне[с':а]

Пишемо:

прокинешся

посміхнешся

274 1. Прочитай. Запиши з пам'яті.

Ми питали у пшениці:
Скоро будеш колоситься?
Колос мій тоді **наллється**,
як земля дощу **нап'ється**.

Володимир Мордань

2. Випиши виділені дієслова і постав їх у формі 3-ї особи множини і 2-ї особи однини теперішнього часу. Запиши за зразком.

Зразок.

3 ос., мн.

2 ос., одн.

Усміхнеться — усміхаються, усміхаєшся.

3. Вибери з вірша одне з дієслів і розбери його як частину мови.

Порядок розбору дієслова як частини мови

Усно:

1. Назви слово, що аналізується.
2. На яке питання воно відповідає?
3. Частина мови.

4. Початкова форма.
5. Час.
6. Число.
7. Особа (у дієслів теперішнього і майбутнього часу).
8. Рід (у дієслів минулого часу однини).
9. Яким членом речення є?

Письмово:

будеш колоситься — дієсл., п. ф. — колоситися, майб. час, одн., 2-га ос., присудок.

Запитання і завдання для повторення

1. Яка частина мови називається дієсловом?
2. Яка форма дієслова є початковою? Чому вона так називається?
3. Визнач, у якому часі вжито подані дієслова.
Говорили, говорять, поговорять, говоритимуть.
4. Розкажи, як змінюються дієслова минулого часу. А як — теперішнього і майбутнього?
5. Подані дієслова переклади і запиши українською мовою.
Кричат, ходишь, клеит, одевается, умываешься, учатся.
Назви особливості правопису особових закінчень дієслів порівняно з російською мовою.
6. Як пишуться дієслова з часткою *не*?
7. Яким членом речення найчастіше буває дієслово?

- 275** 1. Прочитай текст. Визнач його тип, тему і головну думку. Добери заголовок.

Одного разу йшов я до соснового бору. Раптом назустріч мені вибіг невеликий заєць і метнувся до піщаного пагорба. За ним гнався величезний яструб.

Птах круто **шугонув** угору і каменем почав падати на приреченого звірка. А той не мав де сховатися. Навколо ні деревця, ні кущика — гола галявина. Ще мить, і яструб схопить зайця. Та раптом вухатий **зник**, ніби провалився крізь землю. Яструб швидко пронісся над галявиною і полетів шукати іншу здобич.

Несподівано, немов з-під землі, **вихопилась** лисиця і кинулася тікати до лісу. Я зрозумів, що це заєць потрапив до її нори. Руда ж не **збагнула**, хто потривожив її сон і сполохана вискочила зі своєї схованки.

За мить вистрибнув з нори і заєць. Побіг до кущів шипшини і заховався у зеленій траві.

За Володимиром Титаренком

2. Усно дай відповіді на запитання за змістом тексту.

- Де відбувалася подія?
- Від кого тікав заєць?
- Як полював яструб?
- Хто і як наполохав лисицю?
- Де заховався заєць,
коли вистрибнув з нори?

3. Випиши з тексту слова, якими автор називає зайця.
4. До виділених дієслів добери з тексту синоніми. Запиши.
5. Поясни значення слів *приречений* і *сполохана*. Перевір себе за поданим нижче словничком.

Словничок: прире́чений — той, якому загрожує загибель
споло́хана — сповнена тривоги, переляку

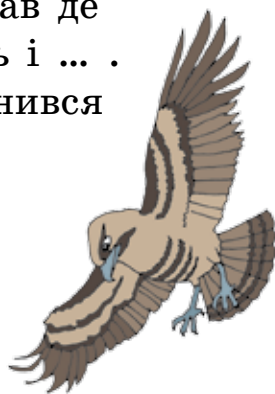
6. На скільки абзаців поділено текст? Розкажи, про що розповідається в кожному з них. Склади план тексту.

7. Перекажи текст за складеним планом.
8. Уяви себе на місці зайчика і розкажи про подію, описану в оповіданні, від його імені. У разі потреби звернись до поданого нижче тексту з пропущеними словами і доповни його.

Я стрибав до соснового бору. Раптом на мене з неба ... яструб. Я не мав де сховатися. Навколо Ще мить і Я зробив ще один стрибок і опинився в норі під землею.

З нори вихопилася... .

Я зрозумів, що залишатися в лисячій норі небезпечно. Тому за мить вискочив з неї,

9. Запиши складений текст.
10. Розкажи про подію, що трапилася, від імені лисиці або яструба.

- 276** 1. Прочитай. Визнач, у якому часі вжиті дієслова в тексті.

Вилетить із вулика бджілка. Покружляє вона над пасікою. Та раптом почує, як десь далеко **зadzвeнять** голосні дзвіночки. Полетить бджілка на музику квітів, назбирає солодкого нектару і повернеться до свого вулика.

2. Запиши текст, замінивши дієслова майбутнього часу дієсловами минулого часу. Визнач їх число і, де можливо, рід.
3. Одне з дієслів (на вибір) розбери як частину мови.
4. Побудуй звукову модель виділеного слова.

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом.

ПРИСЛІВНИК (НАРЕЧИЕ)

§ 31. Прислівник як частина мови

277**1.** Спиши, вставляючи пропущені букви.

Сонечко **добре** натомилося за ден.. . **Ввечері** воно сх..лилося на захід і пішло споч..вати. Настала ніч. Вона **щедро** засіяла небо яскравими зірочками. Поміж ними випл..в рогатий місяц.. . Зірки світилися і мерехтіли **вгорі**. Все послуло. Тіл..ки дес.. **далеко** держачик виводив свою одноманітну пісню.

Георгій Симакович

2. У кожному реченні знайди і підкресли головні члени.
3. Визнач, на які питання відповідають виділені слова. З якими словами в реченні вони зв'язані?
4. Пригадай з уроків російської мови, як називається частина мови, до якої належать виділені слова.

Пам'ятай!

Прислівник (наречие) — це незмінна частина мови, яка виражає ознаку дії або пояснює, де, коли відбувається дія, куди вона спрямована, і відповідає на питання *як? де? куди? коли?* та ін. Наприклад: *щедро, вгорі, вперед, улітку*.

Прислівник у реченні найчастіше зв'язується з дієсловом і є другорядним членом.

- 278** 1. Прочитай. Визнач, на які питання відповідають подані прислівники.

Вчора, попереду, вліво, виразно, швидко, ззаду, влітку, вправо, вдень, голосно, вгорі, посередині, назад, взимку, вперед, ввічливо, восени, ввечері, вгору, навкруги, напам'ять, щоденно, навколо, вранці, позаду, навмисно, вдома, вниз, тепер, додому, низько, вверх.

2. Запиши подані прислівники в чотири стовпчики за питаннями *як?*, *де?*, *коли?*, *куди?*.
3. З двома прислівниками (на вибір) склади і запиши речення.

- 279** 1. Прочитай. Доповни текст зачином і кінцівкою.

Раптом їжачок помітив два вогники. Вони спершу блиснули праворуч, а за мить він побачив їх ліворуч. Це була сова. Вона швидко наздогнала їжачка, який біг ліською стежкою. Аби краще роздивитися його, сова витягла вперед голову.

**ліворуч
праворуч**

За Валерією Іваненко

2. Знайди в тексті прислівники. Визнач, з якими дієсловами вони зв'язані. На які питання відповідають?
3. Випиши сполучення дієслів з прислівниками за зразком.

Зразок. Помітив (*як?*) раптом.

- 280** 1. Спиши, вставляючи за смыслом пропущені прислівники. У разі потреби користуйся словами з довідки.

Що вранці не зробиш, того ... не здогониш. Не відкладай на завтра те, що можна зробити Краще ..., ніж у четвер. Хотів зробити спішно, а вийшло Сій вчасно, вродить

Восени багач, а ... прохач. Готуй влітку сани,
а ... — підводу.

Слова для довідки: взимку, тепер, рясно,
навесні, ввечері, сьогодні, смішно.

2. Підкресли прислівники. Визнач, на які питання вони відповідають.
3. Поясни, як ти розумієш записані прислів'я.

281 1. Прочитай. Спиши, вставляючи пропущені букви й апостроф.

Із-за річки до с..ла прямуют.. лелеки.
Л..тять поважно, неквапливо змахуют.. крил..
ми. Лелека попер..ду — лелечиха ззаду. Він
ро..різає дужим кр..лом повітря, втоптує
невидиму н..бесну дорогу. А вона за ним,
мов прив..язана, пл..ве граціозно, тендітно.
Їх хият.. донизу важкі вола, неле..ко довго-
дз..бам годувати свою малечу.

Юрій Збанацький

2. Знайди і підкресли прислівники. Визнач, на які питання вони відповідають.

Мовна скарбничка

Неквапли́во — повільно.
Тенді́тно — ніжно, витончено.

282 1. Прочитай і спиши прислів'я. Поясни, як ти їх розумієш.

Веселе дерево весело й співає. Гарний кінь
гарно біжить. Добре там жити, де вміють дру-
жити. Добре ім'я — найкраще багатство.

2. Знайди і підкресли споріднені слова. Визнач, до якої частини мови вони належать. Розбери ці слова за будовою.

Зверни увагу!

Прислівники не мають закінчень. Схожі на закінчення частини основи прислівників є суфіксами: *добре́, щирô, ввечері́, вгору́*.

- 283** 1. Прочитай. Знайди і випиши прислівники. Доведи, що ти не помиляєшся.

Ввечері, вечеряти, вечірній, вечеря, щовечора, вечір; лівий, ліворуч, зліва; праворуч, вправо, правий; пам'ять, пам'ятати, напам'ять, пам'ятна, пам'ятник; веселка, весело, веселе, веселитися; передній, попереду, вперед; середній, посередині, посередник, середина; осінь, восени, осіннє.

2. З двома прислівниками (на вибір) склади і запиши речення.

- 284** 1. Прочитай і запам'ятай народні прикмети. При нагоді перевір їх достовірність. Спиши, вставляючи пропущені букви.

Якщо б..реза опуш..ться раніше за клена — літо буде сухе, а пізніше — дощове. Ластівки літають.. високо — на гарну погоду, низ..ко — бути дощу. Якщо шишки на ялинах виростут.. ун..зу — будут.. ранні морози, а вгорі — пізні.

2. Підкресли прислівники. Знайди серед них антоніми.

285

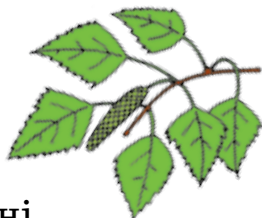
До поданих прислівників добери антоніми. Запиши їх парами.

Сумно, далеко, голосно, холодно, брудно, вліво, вперед, взимку, рідко, м'яко.

286

1. Прочитай. Спиши, добираючи серед синонімів, що в дужках, той, який більше підходить за смыслом.

Цього року (скоро, швидко, прудко, хутко, стрімко) розтанув сніг. З вирію (рано, передчасно) повернулися пташки. (Скрізь, всюди, кругом) чути їх радісні пісні.

(Буйно, густо, рясно) вкрилися дерева молодістю зеленню. Діти (залюбки, охоче, радо, заохотки) працюють на пришкольній ділянці.

2. Підкресли прислівники. Визнач, на які питання вони відповідають.

287

1. Прочитай, доповнюючи речення прислівниками. Спиши, вставляючи замість питань дібрані прислівники.

1. (Коли?) ... в школі діти вивчили вірш (як?) Вони читали його (як?) ... і (як?)

2. Взимку сонце (як?) ... ходить над горизонтом. А (коли?) ... воно піднімається (як?) ... і добре прогріває землю.

3. У міському парку ліворуч ростуть каштани, а (де?) ... — старі липи. Щовесни в парк прилітають пташки і (як?) ... охороняють дерева від шкідників.

2. Підкресли прислівники. Знайди серед них антоніми.

Перевір себе. Скористайся електронним освітнім ресурсом.

ЗМІСТ

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 3 КЛАСІ

§ 1. Мова. Мовлення. Звуки і букви.	4
§ 2. Будова слова.	10

ТЕКСТ

§ 3. Тема, мета, заголовок. Роль слів у побудові тексту.	19
§ 4. Поділ тексту на частини. План. Будова тексту.	22
§ 5. Типи текстів.	25
Запитання і завдання для повторення.	33

РЕЧЕННЯ

§ 6. Речення. Види речень. Головні та другорядні члени речення.	34
§ 7. Зв'язок слів у реченні. Словосполучення.	36
§ 8. Однорідні члени речення.	38
Запитання і завдання для повторення.	44

ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК

§ 9. Повторення вивченого про іменник.	45
§ 10. Відмінювання іменників.	52
§ 11. Розрізнення відмінків іменників. Називний, родовий, знахідний відмінки.	56
Давальний і місцевий відмінки.	59
§ 12. Чергування приголосних в іменниках у давальному і місцевому відмінках однини.	62
§ 13. Чергування звуків [і] з [о], [е] в іменниках жіночого та чоловічого роду.	65
§ 14. Правопис відмінкових закінчень іменників в однині. Родовий відмінок.	67
Орудний відмінок.	70

§ 15. Відмінювання іменників середнього роду.....	78
§ 16. Правопис відмінкових закінчень іменників у множині.....	83
Запитання і завдання для повторення.....	89

ПРИКМЕТНИК

§ 17. Повторення вивченого про прикметник як частину мови.....	93
§ 18. Вимова і правопис прикметників із суфіксами <i>-ськ-</i> , <i>-зьк-</i> , <i>-цьк-</i>	99
§ 19. Відмінювання прикметників в однині.....	101
§ 20. Відмінювання прикметників у множині.....	112
Запитання і завдання для повторення.....	114

ЧИСЛІВНИК

§ 21. Числівник як частина мови.....	119
--------------------------------------	-----

ЗАЙМЕННИК

§ 22. Займенник як частина мови.....	125
§ 23. Відмінювання особових займенників.....	128
Запитання і завдання для повторення.....	134

ДІЄСЛОВО

§ 24. Повторення вивченого про дієслово.....	137
§ 25. Неозначена форма дієслів.....	142
§ 26. Дієслова минулого часу.....	145
§ 27. Дієслова теперішнього часу.....	148
§ 28. Дієслова майбутнього часу.....	151
§ 29. Правопис закінчень дієслів теперішнього і майбутнього часу.....	154
§ 30. Дієслова на <i>-ся(-сь)</i> і <i>-ться</i> . Вимова і правопис дієслів на <i>-ся</i> , <i>-ться</i>	164
Запитання і завдання для повторення.....	166

ПРИСЛІВНИК

§ 31. Прислівник як частина мови.....	169
---------------------------------------	-----

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

КОВАЛЕНКО Ольга Миколаївна

«УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ»

**Підручник для 4 класу з навчанням російською мовою
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах, з аудіосупроводом)
(Частина 1, з аудіосупроводом)**

Рекомендовано

Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.

Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Т. О. Попова*. Технічний редактор *Т. Г. Орел*.
Художнє оформлення *В. І. Труфена*. Коректор *Н. В. Красна*

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 23.04.2021 р. Формат 70×100/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,30. Обл.-вид. арк. 14,2.
Наклад 11 299 пр. Зам. 1705-2021

ТОВ Видавництво «Ранок», вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5215 від 22.09.2016.

Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61165.

E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК», пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.

Тел.: +38 (057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

СЛОВНИЧОК-ДОВІДНИЧОК

(слова, вимову і правопис яких радимо запам'ятати)

А

абрикóс
автомобі́ль
агроно́м
адре́са
аеродро́м
а́йстра
аква́ріум
апелсьи́н
апеті́т
асфа́льт

Б

Батьківщи́на
бензи́н
бето́н
бібліоте́ка
боро́тьба
брова́
будь ла́ска

В

ввече́рі
вде́нь
ведмі́дь
велосипе́д
верблю́д
ве́ресень
взі́мку
вира́зно
влі́тку

В

во́гнище
вокза́л
восе́ні
вперéд
вра́нці
вúдити
вúлиця
вчо́ра

Г

гекта́р
геро́й
горизо́нт
гра́тися
гримі́ти
грі́м

Д

держа́ва
депута́т
дециме́тр
дива́н
дикта́нт
дире́ктор
дисциплі́на
дити́на
до побáчення
духмя́ний
дя́тел

Е

еле́ктрика

Ж

жа́йворонок
жо́вте́нь

З

завда́ння
зае́ць
здра́стуйте
зза́ду

І

інжене́р

К

календа́р
квасо́ля
Ки́їв
ки́лим
кипі́ти
кише́ня
кіломе́тр
колекти́в
комба́йн
комба́йне́р
комп'ю́тер
коридо́р
космона́вт
крини́ця
кукурудза́

Л

ліво́руч

М

меда́ль
мета́л
метéлик
метрó
мину́лий
мізі́нець
мільйо́н

Н

навесні
на добра́ніч
наза́д
напа́м'ять
неді́ля
но́жиці

О

одина́дцять
озна́ка
океа́н
о́лень
очерéт

П

пирі́г
прізви́ще
по́друга
по́милка
поне́ділок
попе́реду
портрéт
портфе́ль
посере́дині

право́руч
предме́т
президéнт
прої́зний
пшени́ця

Р

револю́ція
республі́ка

С

сантимéтр
секунда́
середа́
сигна́л
спаси́бі
сусі́дній
сього́дні

Т

теа́тр
телегра́ма
телефо́н
температу́ра
тепе́р
ти́ждень
топо́ля
трамва́й
триво́га
троле́йбус

У

Украї́на
украї́нський
у́сний
учи́тель

Ф

фана́ра
фарту́х
фе́рмер
футбо́л

Х

хви́лина

Ц

цеме́нт
цибу́ля

Ч

черво́ний
чергові́й
череві́ки
черéмха
черéшня
черне́тка
четве́р
чита́ння
чотирна́дцять

Ш

ші́стна́дцять
шофе́р

Щ

ща́стя
щогоди́ни
щoká
щоти́жня

Я

я́сен

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

4 клас. Частина 1

Особливості підручника:

- ◆ комплексний підхід до формування мовної компетентності учнів
- ◆ чітка подача навчального матеріалу
- ◆ забезпечення свідомого засвоєння навчального матеріалу
- ◆ ефективні способи вивчення граматико-орфографічного матеріалу
- ◆ доступний стиль викладу

Інтернет-підтримка дозволить скористатися аудіосупроводом навчального матеріалу і тестовими завданнями для самоперевірки.

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-підтримка

